

EL COMÚ CATALÀ

La història dels que no surten a la història

EL COMÚ CATALÀ. LA HISTÒRIA DELS QUE NO SURTEN A LA HISTÒRIA
per David Algarra Bascón es troba sota una llicència Creative Commons
Reconeixement–NoComercial–SenseObraDerivada

Aquesta llicència permet copiar, distribuir, exhibir i interpretar aquest text, sempre que es compleixin les següents condicions:

- Autoria-atribució: s'haurà de respectar l'autoria del text i de la seva traducció. Sempre hi haurà de constar el nom de la persona autora.
- No comercial: no es pot utilitzar aquest treball amb finalitats comercials.
- No derivats: no es pot alterar, transformar, modificar o reconstruir aquest text.

Els termes d'aquesta llicència hauran de constar d'una manera clara per a qualsevol ús o distribució del text. Aquestes condicions es podran alterar amb el permís exprés de la persona autora.

Aquest llibre té una llicència Creative Commons Attribution-NoDerivs-NonCommercial. Per consultar les condicions d'aquesta llicència es pot visitar <http://creativecommons.org/licenses/by-nd-nc/1.0/> o enviar una carta a Creative Commons, 559 Nathan Abbot Way, Stanford, Califòrnia 94305, EUA

Apt. Correus: n. 1, 08788, Vilanova del Camí (Barcelona)
www.elcomu.cat
www.potlatch-ediciones.com

Impressió: El Taller (Barcelona) - fotocopies@riseup.net
Il·lustració de coberta: Miquel Cazaña Llagostera

Portada: Assemblea General de Veïns a la porta d'una església romànica. Inspirat en l'església de Sant Quirze de Pedret.

Contraportada: Na Mercadera lluitant contra el cavaller francès (crònica de Ramon Muntaner).

Primera edició: octubre 2015
ISBN: 978-84-608-3126-6
Dipòsit legal: B 26046-2015

EL COMÚ CATALÀ

La història dels que no surten a la història

David Algarra Bascón

POTLATCH
ediciones

Índex

<i>PRÒLEG</i>	7
<i>AGRAÏMENTS</i>	17
<i>INTRODUCCIÓ</i>	19
<i>LA PRE-CATALUNYA</i>	29
<i>LA COMUNITAT DE BÉNS</i>	35
<i>LA RURALITZACIÓ</i>	43
<i>L'AUTOGOVERN POPULAR</i>	53
<i>EL COMUNAL</i>	69
<i>ELS DIFERENTS NIVELLS DE LA COHESIÓ GRUPAL</i>	83
<i>LES SOLIDARITATS</i>	97
<i>LA CRISI DE L'ASSEMBLEA GENERAL DE VEÏNS</i>	107
<i>MAL COP DE CENSAL</i>	127
<i>L'INDIVIDUALISME</i>	141
<i>EL «SAGRAT DRET DE PROPIETAT»</i>	161
<i>EL LIBERALISME COM A PERFECCIONAMENT DE L'EXPLOTACIÓ</i>	177
<i>XOC DE MODELS, EL COMUNAL CONTRA EL CAPITAL</i>	191
<i>LA CRISI DE SUBSISTÈNCIA ÉS TAMBÉ PROLETÀRIA</i>	207
<i>LA FI DEL MODEL COMUNAL</i>	223
<i>CONCLUSIONS</i>	245
<i>EPÍLEG</i>	261
<i>GLOSSARI</i>	267
<i>BIBLIOGRAFIA</i>	287

PRÒLEG

Quan el 2008 es va publicar *Naturaleza, ruralidad y civilización* el patrimoni historiogràfic sobre el nostre passat immediat realitzat amb una mínima objectivitat era pobre fins al patetisme: amb prou feines hi havia estudis d'alguna qualitat sobre els modes d'existència i les formes d'autogovern, de convivència, polítiques, jurídiques, culturals i econòmiques de les classes laborioses dels diversos pobles de la península Ibèrica.

Existien, és cert, uns quants estudis, però gairebé tots de naturalesa acadèmica, molt poc coneguts i confinats en espais allunyats d'aquells on es lluita per la transformació integral de la societat i la persona. Hi havia una mica més d'elaboració sobre el comunal –en general bastant distorsionadora– mentre que el consell obert encara era un tema tabú. Sembla que ningú no volia comprometre la seva carrera acadèmica a ocupar-se'n, deixant de banda alguns treballs quasi tots característicament toscs. Fins i tot l'obra de Joaquín Costa i els seus deixebles havia caigut en l'oblit.

Per això vaig titular el capítol VI d'aquell llibre «*El concejo abierto y el mundo rural popular*». Prenent com a cas particular el règim consellista d'Àlaba (Euskal Herria) hi examino les expressions populars assembleàries d'autogovern –parcial– que s'han produït en el passat, i que encara sobreviuen en alguns territoris, per bé que cada vegada més desnaturalitzades. Hi assenyalo, també, que no ha existit mai, i no pot existir, comunal sense consell obert, de manera que els estudis que tracten el primer sense referir-se al segon s'equivoquen i ens equivoquen.

El 2010, quan va aparèixer, en gallec reintegrat, *O atraso político do nacionalismo autonomista galego*, la situació no s'havia modificat. Continuava la indigència intel·lectual pel que fa a aquestes decisives

matèries, encara que per a l'estudi del món rural popular tradicional gallec, aniquilat definitivament fa només uns decennis primer pel franquisme i després pel règim parlamentari, em va ser bastant útil el que aporta sobre els sistemes assemblearis un pensador de tanta significació com és Castelao.

A Catalunya, la situació era fins i tot pitjor. Pel fet que la burgesia nacionalista havia dictaminat i imposat, ja en el segle XIX, la idea que la història del poble català era tan singular que no coneixia ni els procediments assemblearis ni la propietat col·lectiva. A més a més, hi havia una manca gairebé absoluta d'investigacions al respecte, i les poques que existien havien estat arraconades i marginades.

D'aquesta manera, la burgesia nacional i els seus agents intel·lectuals havien fet de Catalunya una anomalia historiogràfica a Europa, quelcom tan irreal que era quasi esperpèntic. Si en diversos països europeus el comunal era, i fins i tot encara és, una realitat ben perceptible (fet assenyalat, per exemple, el segle XIX pel francès Frédéric Le Play, estudiós d'aquestes matèries), a Catalunya, si creiem els manipuladors autòctons de la seva història, s'hauria produït un individualisme agrari perfecte, intemporal i perpetu.

I aquesta burgesia va afegir que, malgrat que els modes assemblearis d'autogovern tenen a la península Ibèrica, documentalment, una existència mil·lenària (pensem en els bagaudes, revolucionaris actius a les terres de Lleida en el segle V, les assemblees governatives dels quals se celebraven a l'ombra dels arbres més frondosos), a la societat catalana mai no haurien existit.

Aquesta burgesia havia imaginat la Catalunya del passat a la seva imatge i semblança, amb propietat privada burgesa i formes parlamentàries de govern. Que fins i tot la legislació municipal promulgada per la Generalitat durant la Segona República Espanyola refutés tot això, mostrant que durant

el segle XX les institucions populars tradicionals catalanes, per bé que bastant debilitades, encara eren actuals, amb prou feines va tenir cap significat pràctic, ni en la historiografia ni en la política ni en l'emocional. Per a aquella el passat era el present (el seu present) en el passat, així que ignorava la diferenciació qualitativa entre l'avui i l'ahir, negava el canvi i reduïa l'esdevenidor històric a persistència i permanència quan en realitat és mudança i transformació.

Ensenya moltíssim sobre la històrica contemporània i l'actualitat política de Catalunya que la burgesia suposadament nacional, que diu desitjar «*l'alliberament nacional*», el primer que fa és falsificar, amb objectius reaccionaris, la història del poble català. Si Madrid altera aquesta història d'una manera, la burgesia catalana ho fa d'una altra.

Rosa Congost és gairebé l'única investigadora que va assenyalar amb preocupació i alarma l'anomalia, i inclús el ridícul, d'una història de Catalunya escrita d'esquena a la propietat majoritàriament comunal dels principals factors de producció, no només la terra, impostura que situava Catalunya fora d'Europa. Però, aquesta autora, desgraciadament, acostuma a ignorar l'assemblea popular tradicional, de tant arrelament i presència a Catalunya gairebé fins avui mateix.

El tabú sobre el consell obert té una causa fàcil de determinar, que mostra i descobreix que l'anomenada pomposament «*democràcia representativa*», o sigui, el règim parlamentari i partitocràtic, és una forma de dictadura política, una tirania, un ordre sense llibertat política per al poble. Per dissimular això s'ha escollit el procediment d'amagar tant com es pugui quelcom tan central, tan fonamental, de la vida dels pobles peninsulars com les assemblees veïnals populars tradicionals.

En els últims anys la situació historiogràfica s'ha anat modificant. Sobre els béns comunals a Catalunya ja tenim una certa quantitat d'estudis

acadèmics, però sobre el consell obert i el dret consuetudinari, o de formulació popular, en continuem gairebé del tot mancants.

Aquest és el marc en què David Algarra Bascón escriu *El comú català. La història dels que no surten a la història*. Amb aquest llibre tot es modifica, ja que presenta la realitat històrica de Catalunya de manera objectiva, a partir de les seves fonts documentals i estudis fiables, sense teoricismes ni doctrinarismes. En aquest és el poble, la gent comuna, que no acostuma a ser citada en la historiografia institucional, la que té tot el protagonisme. Aquesta s'organitza assembleàriament compartint la propietat dels principals mitjans de producció, i ho fa fins que la Revolució Liberal espanyola (i la Revolució Francesa al nord del Pirineu) va desmuntant i aniquilant tota la seva societat i cosmovisió, des del segle XVIII fins al present, vençant la persistent i èpica resistència dels catalans i vessant molta sang.

Catalunya és una creació del poble català, de la gent del poble, no dels comtes, igual que avui no depèn de la partitocràcia subordinada de fet a Madrid i a Brussel·les que, demagògicament, diu ser partidària de «*l'alliberament nacional*». És absurd que es continuï datant l'origen de Catalunya en la ruptura comtal amb els carolingis. Aquest fet va ser de segon ordre i no explica res sobre per què i com es va formar i constituir el poble català, amb la seva llengua, les maneres de viure i la cultura, a partir de la gran revolució civilitzadora de l'Alta Edat Mitjana del sud-oest d'Europa.

No, no van ser els comtes, va ser el poble humil i anònim qui durant els segles VIII-X crea una comunitat humana nova, revolucionària, viable, diferenciada, amb una llengua, una cultura, una idiosincràsia, un sistema de valors innovadors i unes formes noves d'existència, en lluita contra l'imperialisme islàmic andalusí. I ho fa amb tant èxit que aquesta comunitat humana singular continua existint més d'un mil·lenni després, encara que sense llibertat, ja que està mancada d'autogovern. El poble català, que va

néixer enmig de la lluita i s'hi va desenvolupar a través d'aquesta, continua avui el combat per afirmar-se i emancipar-se. El que Algarra estudia va tenir, en aquella revolució, els seus orígens o la seva reafirmació i actualització creadora.

Posar l'accent en el poble o posar-lo en els poderosos: aquesta és la línia divisòria entre aquells que comprenen objectivament la història catalana i aquells que s'equivoquen, entre aquells que entenen quin és avui el camí de l'alliberament integral de Catalunya (l'essència del qual necessàriament ha de ser una revolució tan total, per poderosa, vivencial, multivalent i integral, com la de l'Alta Edat Mitjana), i aquells que s'abracen a la partitocràcia en funcionament, cosa que equival a fondre's políticament amb el gran capitalisme mundialitzat, enemic estructural d'allò que és particular, autèntic, entranyable i singular, en conseqüència, de tots els pobles del món que aspiren a ser lliures, a ser.

Si, posem per cas, la constitució de Catalunya en els segles alt-medievals es va fer en combat contra el règim esclavista carolingi i islàmic, el seu alliberament avui ha de realitzar-se necessàriament en oposició a la manifestació gairebé universal de l'esclavisme contemporani, el treball assalariat. Per tant, sense una revolució contra el capitalisme, anticapitalista integral i, per tant, antiestat, no es pot aconseguir una Catalunya lliure, veritat primària que valida l'experiència recent.

El llibre d'Algarra Bascón s'ocupa, convé repetir-ho, d'allò que és popular català, de la saviesa de la gent comuna, dels seus assoliments i realitzacions. En això resideix el seu mèrit, el seu valor i originalitat. D'aquí emana el seu gran contingut en veritat. Com que és veritable (en l'única forma possible, veritable-finit) en la intenció i els assoliments, es fa revolucionari, com a historiografia i com a política. I per revolucionari

resulta ser una contribució notable a l'esforç i a la lluita per l'alliberament de Catalunya, més enllà de la politiqueria dels partits polítics.

El marc en què aquest llibre sorgeix és diferent del de fa anys. Ara tenim més estudis, provinents de l'autogestió del saber i del coneixement i no del món acadèmic, sobre la història dels pobles peninsulars. A Euskal Herria comptem amb *Batzarra, gure gubernua*, de Pablo Sastre, que té molt en comú amb el treball d'Algarra, ja que es concentra en la investigació del règim consellista en la seva expressió més genuïna, el *batzarre* o assemblea local governativa basca. Hi ha, també, el llibre de Jas Mitxeltorena *Auzolanaren kultura*, que s'ocupa del treball comunitari veïnal des del batzarre i el comunal, i *Comunidades sin Estado en la Montaña Vasca*, de Sales Santos i Itziar Madina. Fa molt poc s'ha editat *Las vecindades vitorianas. Una experiencia histórica de comunidad popular preñada de futuro*, d'Egin Ayllu (col·lectiu). Podria citar-se algun títol més.

A Galícia s'estan elaborant textos de significació i continguts similars, així com a altres territoris, que quan estiguin editats seran un notable triomf sobre la historiografia burgesa. Una obra que es pot situar de la mateixa manera dins aquest corrent de recuperació del passat des de la voluntat d'objectivitat i afany de preservar el que és popular tradicional en tant que sabers i coneixements, posant-ho al servei del present, és *Manual de cocina bellotera...*, de César Lema Costas (amb pròleg i un capítol meus). Posseïm, a més, un nombre creixent d'articles, conferències i xerrades, vídeos i documentals, una part d'aquests excel·lents, que han tombat el fúnebre tabú de referir-se i citar el consell obert en textos, documentals i anàlisis.

El que s'ha exposat permet pensar que en uns anys haurem fet un gir potser copernicà a la història dels pobles sud-europeus, tot superant la parcialitat politicista i la desraó general de les elaboracions acadèmiques a càrrec de professors-funcionaris. A aquests els manca el que és més necessari,

llibertat per exposar la veritat, ja que en el seu actuar es deuen a la raó d'Estat, encara que hi ha excepcions, en la forma de textos meritoris, en particular per les dades que proporcionen.

Aquest canvi historiogràfic, realitzat des de fora del món acadèmic, significa que els diversos pobles s'estan fent amos de la seva història en els aspectes citats, tan essencials. I, amb això, se situen en les millors condicions per fer-se amos del seu futur, que no pot ser construït si no es comprèn el propi passat més enllà de la propaganda historiogràfica, estigui fabricada a Madrid o a Barcelona.

El passat ha de ser conegut atèoricament i el futur ha de ser construït, també, atèoricament. L'objectivitat és l'única precondition per pensar l'un i l'altre des de si mateixos, sense elaboracions doctrinals que impedeixin captar la realitat tal com és. La veritat és allò que és més decisiu i la política es fa des de la veritat. Per això, la història ha de ser vertadera, no politiqueria institucional elaborada historiogràficament.

Quan s'encara el passat no val ni la idealització ni la denigració. La teoria del progrés, que rau en l'essència de la concepció burgesa del món, imposa llançar una mirada de desdeny, quan no de menyspreu, al passat, considerat inferior i pitjor en tot el que és important. Per això els textos ortodoxos no pretenen explicar el passat tal com va ser, sobretot en el seu vessant popular, sinó desacreditar-lo, omplir-lo de fang (fet encara més indubtable pel que fa a la història rural, que fins fa poc més d'un segle coincidia amb el 95% de la història de les classes treballadores). La burgesia catalana va ser rigorosament adepta al progressisme, per això va falsejar el passat.

Com a reacció a la concepció progressista de la història, simple denúncia hipercrítica del que la gent comuna va fer i va ser, existeix el perill de caure en idealitzacions, encara que els progressistes de tot tipus quan perceben que no es descriu el passat popular amb els mantres demonitzadors de rigor

(«misèria», «feudalisme», «clericalisme», etc.), esgrimeixen l'acusació del passat, ells que magnifiquen el present de mil maneres, i encara més el futur, que conceben com un present sorprenentment fantasiejat, com un hiperpresent...

L'objectivitat, pel que fa a les formacions socials anteriors a l'auge vertiginós de l'aparell estatal que són les revolucions liberals i la implantació del capitalisme, ha d'atendre dues consideracions inaugurals: l'una, és percebre el passat dels pobles en les seves contradiccions internes, amb els seus encerts i desencerts, amb les seves llums i ombres, per incorporar-ne el positiu i rebutjar-ne el negatiu. L'altra, és considerar que el futur no pot ser, ni ha de ser, una repetició del passat sinó una elaboració nova, única i singular, que aprèn de l'ahir i es nodreix de l'avui superant dialècticament ambdós per ser per si mateixa, autònomament.

Una tercera cautela és percebre tots i cada un dels textos ja elaborats, els citats anteriorment, com a punt de partida però no com a obres de maduresa. Són tantes les matèries encara incompreses, superficialment tractades o examinades de manera molt incompleta que la investigació en aquests camps té moltíssim a fer. Seria magnífic que tots els llibres mencionats, els meus i els altres, quedessin superats i sobrepassats com més aviat millor perquè s'anessin produint i publicant successius treballs i estudis, d'acord amb el criteri de l'autogestió del saber i del coneixement, que aclarissin més i més qüestions avui fosques i incompreses, amb creixent rigor i profunditat.

Finalment, cap de les obres mencionades no es conforma simplement a conèixer i comprendre, ja que es proposen formular aportacions importants per a la solució dels problemes més greus i urgents del nostre temps.

La societat catalana, igual que la resta de les europees, viu una situació de desintegració i disfuncionalitat creixents, potser encara no extrema, però no

per això menys visible i preocupant. Del seu passat immediat, se'n pot i s'ha d'aprendre per trobar inspiracions en la reflexió sobre qüestions fonamentals: la conquesta i la realització de la llibertat política, la creació d'una societat ètica i de valors, la superació revolucionària de la propietat privada concentrada, la resolució de la crisi demogràfica, el final dels sexismes, els remeis al desastre mediambiental, l'alliberament del cos social del jou atroç de l'ens estatal, el poblament territorial equilibrat amb dissolució de les ciutats, la sortida de la societat tecnològica per recuperar el fet humà, el caos educatiu, l'estetització de l'existència, l'alliberament de l'erotisme, la constitució d'éssers humans integrals a partir de l'ésser-res de la modernitat, l'eradicació del treball assalariat, la superació de l'estat d'inespiritualitat i barbàrie avui vigents, la reculturització del subjecte comú, en trànsit de l'ego al jo en el procés de construcció prepolítica del subjecte, la recuperació de la convivència, de l'amor, com a gran i fonamental bé i, per descomptat, l'alliberament integral de Catalunya, que serà un afer revolucionari o no serà.

El futur només es pot fer mirant selectivament el passat popular. Únicament la fusió entre tradició i revolució permetrà edificar un futur viable que sigui això, futur, no una actualització del present. Perquè la revolució sense tradició es torna feixisme, i la tradició sense revolució es converteix en reacció.

En conclusió, David Algarra ha fet un treball meritori, amb molt esforç i dedicació, mantinguts durant un temps prolongat, amb una enorme il·lusió, lliurement i generositat, com sabem aquells que hem seguit el laboriós procés d'acumulació documental, lectura, reflexió, síntesi, redacció i correcció. El lector o la lectora tenen ara davant seu els resultats.

Hivern del 2015

Félix Rodrigo Mora

AGRAÏMENTS

Aquest llibre no hauria estat possible sense la inestimable ajuda de les persones que han contribuït de diverses maneres a la seva realització.

Per començar, l'estímul que em va fer plantejar l'estudi del comú català, va ser la lectura de l'obra de l'investigador i historiador autodidacta Félix Rodrigo Mora¹, per la qual vaig conèixer la història del comunal i el consell obert d'alguns pobles de la península Ibèrica. Ara no recordo en quina xerrada va ser, que animava als catalans a rescatar de l'oblit el seu passat popular. En aquell moment vaig veure que havia de fer quelcom per ajudar a posar la nostra història a l'abast de tothom. El meu agraïment pel seu oferiment a fer el pròleg, que suposa una millora cabdal del llibre.

També vull agrair a la Laia Vidal i en Blai Dalmau², membres fundadors del Grup de Reflexió per a l'Autonomia³, per confiar en mi i convidar-me a participar en les jornades de la Plataforma pel No-Sí⁴ (no a l'Estat, sí a la independència), fent una xerrada sobre el comú català, quan encara estava escrivint el llibre. No m'oblido d'altres companys que van assistir a la xerrada i que em van donar ànims, així com bons consells: el Pere Ardèvol, la Diana Valèria, la Tatiana Sibilia, l'Àlex Alfaro, el Gorka Pinillos, el Joan Inglada, el Ricard Vidal, l'Anna Altemir i el Joan Carles Gelaberto.

L'epíleg del Blai és un dels punts emotius del llibre. Crec que la voluntat d'expressar sentiments és quelcom necessari en qualsevol obra humana que vulgui intentar ser integral, sent l'art popular una de les seves manifestacions més importants.

¹ www.felixrodrigomora.org

² www.blaidalmai.net

³ www.grupreflexioautonomia.org

⁴ www.no-si.cat

El meu agraïment al Joan Pedragosa⁵, membre del col·lectiu rural Can Tonal, i a l'escriptor Xavier Borràs, cofundador de la Cooperativa Integral Catalana⁶, que van corregir el llibre de forma desinteressada i que m'han ensenyat moltíssim sobre la nostra llengua. Amb la seva excel·lent tasca, el llibre ha guanyat en qualitat.

La més sincera gratitud a la meva família, la Sílvia i el David, per la paciència que han demostrat i el seu suport en tot moment. També als meus pares i germans per llurs paraules d'ànim.

I per últim, però no menys important, des d'aquest punt de la història, dono les gràcies a tota la gent del passat que va lluitar per l'autogestió i l'autogovern de les seves comunitats, en especial el comú català. Així com a tota la gent que, professionalment o com amateur, treballen honestament en l'actualitat per posar llum sobre la seva història.

Qualsevol error o omissió és de la meva absoluta responsabilitat. Si detecteu quelcom, podeu contactar amb mi a través del correu electrònic info@elcomu.cat. Aquest llibre és un document viu, sota revisió i és probable que en el futur apareguin edicions millorades.

Tots els beneficis que s'assolin, mitjançant la venda de la versió en paper d'aquest llibre, aniran destinats a la continuïtat de l'estudi i divulgació de la història social popular de Catalunya.

L'Anoia, Estiu del 2015

David Algarra Bascón

⁵ reconstruirelcomunal.net

⁶ cooperativa.cat

«La destrucció del passat és potser el més gran de tots els crims.» (Simone Weil)

«La majoria de les fonts corresponents a la història dels de baix només han estat reconegudes com a tals fonts perquè algú ha fet una pregunta i després s'ha posat a buscar desesperadament la manera de respondre-la.» (Eric Hobsbawm)

INTRODUCCIÓ

L'any 1974 el filòsof basc Xabier Zubiri va donar una conferència sobre les tres dimensions de l'ésser humà, en la que mantenia que l'ésser humà és individual, social i històric (jo, comunal i etani). Les dues primeres dimensions estan clarament influenciades per la tercera, atès que un individu i un col·lectiu es troben ancorats en un punt del temps, amb una herència cultural transmesa per les generacions passades, pel que podem afirmar que l'ésser humà és un animal històric. Així mateix, la medievalista Régine Pernoud descriu la importància que té prendre consciència d'aquesta dimensió històrica que pertany al Jo: «el lloc que ocupa en el temps és tan important per a l'ésser humà com el que ocupa en l'espai, i aquesta curiositat natural que tothom sent pel que fa els seus orígens, la seva família, els seus pares, i fins i tot els seus avantpassats, és tan legítima, tan justificada com la del metge que interroga el seu pacient no només sobre les malalties de la infància, sinó també sobre les condicions de vida i de mort dels seus pares».

Res en el món viu plenament sense arrels. Com els arbres, els humans tenim una necessitat vital d'elles per a l'equilibri de la nostra ànima. Les arrels d'un poble són l'origen de la seva cultura, els seus valors, els seus costums, les seves tradicions, el seu art, la seva llengua..., és a dir els seus trets identitaris, que es mantenen de generació en generació i persisteixen en la memòria històrica col·lectiva. No obstant això, són pocs els qui en l'actualitat es pregunten com es manté aquesta persistència i per part de qui.

En les societats de tradició oral aquesta transmissió de la memòria entre generacions requeria sobretot en els familiars i els veïns, però a partir de la constitució de l'Estat-nació i la instrucció estatal obligatòria¹ aquesta responsabilitat forma part principalment de l'alt funcionariat de l'Estat, que és qui decideix els programes i continguts educatius.

A la modernitat, amb la creació de l'Estat-nació i la construcció nacional, la identitat d'un poble esdevé la identitat nacional, és a dir, una «comunitat imaginada», com diria Benedict Anderson, on no només l'escolarització és un factor condicionant de primer ordre, sinó també els mitjans de comunicació de massa, mentre en la premodernitat, quan encara el capitalisme d'impremta (*print-capitalism*²) no s'havia esdevingut, els subjectes se sentien identificats principalment amb el petit territori –la vall, la conca o la comarca– per on es movien, per la seva comunitat experiencial, on participaven col·lectivament i de forma integral en la seva construcció.

En canvi, avui dia, el que es pot destacar, és un individu que delega en una minoria les funcions que abans es feien en comunitat. Si en el passat les activitats col·lectives tenien com factor determinant la convivència, ara es redueixen moltes d'elles a relacions verticals amb l'Estat i els agents econòmics. La consecució de diners, sigui per cobrir necessitats –de vegades artificioses–, o simplement per la seva acumulació, s'ha tornat la finalitat de milions de persones, quedant en un segon pla les motivacions més elevades d'allò que és humà. La pèrdua dels veritables referents històrics i culturals, porta al desarrelament i a la desintegració dels vincles comunitaris. Així, els

¹ El que avui en diuen escolarització obligatòria.

² *Print-capitalism* és una expressió encunyada per l'historiador Benedict Anderson. A partir de la invenció de la impremta, i sobretot de les lleis de llibertat d'impremta i la normalització de les llengües vernacles, neix la idea d'una comunitat lingüística que passa per damunt de la tradició oral i que uneix als lectors d'una mateixa llengua escrita –diferent dels dialectes vernacles orals– en una comunitat imaginada i un mercat que sobrepassa la comarca. Aquest procés d'homogeneïtat entorn de la invenció d'una llengua vernacle escrita, segons Anderson, és un dels facilitadors de la creació de l'Estat-Nació i del capitalisme de lliure mercat.

individus atomitzats queden en mans de forces il·legítimes, que troben en la deshumanització, la seva submissió. Aquesta desconexió de la nostra essència és l'autèntic fracàs de la humanitat. La pèrdua de les capacitats que ens distingeixen com humans és cada vegada més patent, a mesura que el creixement del poder estatal i de les grans corporacions es fa més i més asfixiant.

Per tant, per tal de tornar al camí de la reconexió amb la Terra que aclamaven els nostres avantpassats, la història que més ha de concernir-nos, com a pertanyents a les classes populars, és la història dels pobles i dels subjectes que els constitueixen, però la història oficial amb prou feines parla del poble sinó del poder de la minoria, ja que la història, que ens ensenya a les institucions d'adoctrinament oficials, ha estat escrita pels vencedors, els que es mantenen al cim del poder i que mitjançant la maquinària propagandística intenten legitimar-se amb la intenció de romandre-hi.

Hi ha dues constants en aquest adoctrinament o instrucció. Una és la devoció per les jerarquies, aquesta obsessió per ensenyar a les escoles la vida de les classes altes, dels sistemes de poder oligàrquic, oblidant-se de les classes populars com a subjecte històric. Si consultem els continguts sobre aquesta història popular catalana, que es transmeten als nostres fills, veurem que les classes populars brillen per la seva absència o són descrites per la seva fatalitat, per la duresa de les seves vides, per les potestats que les dirigeixen i les facilitaven protecció o les oprimien. En el cas que ens ocupa, la història dels comuns catalans, podem consultar, per exemple, qualsevol llibre de ciències socials i història de l'ESO i comprovar que, principalment, no és la història popular que s'hi reflecteix, sinó la història de l'elit, quelcom lògic si considerem que qui decideix els continguts és part de l'elit burocràtica actual, que amb les portes giratòries del parell Estat-capital tan bé s'entén amb les corporacions privades.

L'altra constant és la teoria del progrés, un concepte lineal del temps que és considerat com la veritable «religió de la civilització occidental» i que bàsicament defensa que els avenços de la ciència i la tècnica van també a favor del progrés social: «se sabrà més sempre, per tant tot anirà millor sempre». D'aquesta manera infonen la creença –disfressada d'evidència– que en qualsevol temps anterior, per ser menys avançat tecnològicament, existia menys llibertat i desenvolupament humà que en l'actualitat, però els fets donen prou mostres que la història és una successió d'alts i baixos, d'avenços i retrocessos, en diferents aspectes d'allò que és humà. Avui les màquines dominen el món però els valors ètics estan en decadència. Això sembla que no té gaire importància pels qui volen que aquest sistema sigui percebut com el millor dels mons que han existit fins ara.

La història de Catalunya que se'ns ha transmès és especialment singular, se'ns ha venut com l'únic territori de la península on veritablement va haver-hi un règim feudal, una mena d'anomalia ibèrica –on existia un individualisme agrari sempitern sense comunal i sense manifestacions d'autogovern popular– que es trobava enmig de comunitats medievals organitzades en consell obert, com les comunitats del nord de la península Ibèrica, o dels regnes de Castella i Lleó, tan magníficament tractades per l'investigador i historiador autodidacte Félix Rodrigo Mora, i les comunitats rurals franques que s'organitzaven en assemblees o comunes descrites per medievalistes com Régine Pernoud.

Els consells oberts de la península i les comunes franques eren un règim assembleari on participaven veïns de totes les cases de la comunitat. En aquestes **assemblees** els veïns prenen decisions sobre l'esfera pública, incloent-hi els béns comuns. Eren societats on la família o casa era la unitat econòmica bàsica, amb una combinació de propietat familiar i **comunal**. Les cases, corrals, eres, pallers i terres de cultiu solien ser de propietat familiar, però aquesta propietat no s'ha de confondre amb la propietat

privada absoluta que es coneix en l'actualitat, ja que en aquell temps els drets sobre un bé no estaven concentrats en una persona (jurídica o física) i tot i que els membres de la família tenien dret d'usdefruit sobre els seus béns, també tenien l'obligació de mantenir-los per a les futures generacions de la seva família. Les terres properes al nucli poblacional solien ser propietat de famílies, però estaven subjectes a uns compromisos amb la comunitat veïnal que prenen el nom de **servituds comunitàries**. Per exemple, havien de deixar les segones herbes a disposició del bestiar dels veïns, entre altres obligacions per al bé comú i l'equilibri econòmic-social de tots els membres de la comunitat. Finalment, els prats i muntanyes solien ser béns comunals, la seva explotació estava regulada segons el dret consuetudinari³ i subjecta a limitacions de diversa mena per assegurar-ne la conservació. El dret consuetudinari o d'usos i **costums** és determinant per entendre les societats medievals, com diu Régine Pernoud, «mai no es comprendrà el que va ser aquesta societat si es desconeix el costum, és a dir, aquest conjunt d'usos nascuts de fets concrets i que reben el seu poder del temps que els consagra; la seva dinàmica és la de la tradició: quelcom donat, però viu, no petrificat, sempre susceptible d'evolució sense estar mai sotmès a una voluntat particular»⁴. Pernoud va ser molt crítica amb la idea que es donava sobre l'Edat Mitjana⁵ a l'ensenyament bàsic, explicant múltiples anècdotes, com aquella en la qual un professor d'història afirmava que en l'Edat Mitjana les lleis són anomenades costums i la medievalista responia que «no captar la

³ Conjunt d'usos nats en la voluntat popular que, reiteradament utilitzats, han esdevingut costum.

⁴ PERNOUD, Régine. «*Para acabar con la Edad Media*», JOSE J. DE OLAÑETA, 2010.

⁵ L'Edat Mitjana és una divisió convencional que va ser creada per la historiografia, dividida en dos subperíodes denominats Alta Edat Mitjana (també anomenada Edat Fosca) i Baixa Edat Mitjana. La primera va del segle V fins a l'any 1000. La segona comença el segle XI i s'estén fins al XV. Aquesta divisió, que pot semblar neutra no va ser-ho en els seus orígens, va ser fabricada, plena d'artificis i qualificatius despectius, per legitimar l'ordre que s'estava produint. Com menys fosca era considerada una època, també es corresponia amb un període més adient per les elits. Pel medievalista Jacques Heers els artífexs responsables d'aquesta divisió van ser «escriptors, historiadors, pamfletistes o novel·listes, compromesos [...] en la lluita per desacreditar tot el que, en el passat, no quadrava amb el seu ideal d'Estat centralitzador; tot el que els semblava aliè al "progrés" industrial, mercantil i burgès» (HEERS, Jacques. *Le Moyen Age, une imposture*, 1992).

diferència que hi ha entre la llei, emanada d'un poder central, i per naturalesa fixa i definida, i el costum, conjunt d'usos nascuts de la terra i que evoluciona sense parar, és no comprendre res de l'època».

Rodrigo Mora ha investigat durant dècades la història dels pobles i viles medievals de la península Ibèrica, fonamentalment de Castella i dels pobles del nord, des de Galiza a Euskal Herria. Els seus llibres «Naturaleza, ruralidad y civilización» i «Tiempo, historia y sublimidad en el románico rural» expliquen des de diferents perspectives com era la vida popular en aquella època, eminentment rural, mostrant aspectes que, fugint d'idealitzacions, denoten la solidaritat i convivencialitat veïnal que existia, com el comunal, l'ajuda mútua, el dret consuetudinari d'usos i costums, el govern assembleari del consell, la llibertat de la dona o les milícies populars per a la defensa de la comunitat, deixant palès la considerable autonomia de les classes populars respecte al poder reial i senyorial. En aquella època l'obediència al feble –comparat amb l'actual– Estat premodern era molt limitada i es basava en pactes. Per exemple, les milícies del consell obert de la Corona de Castella, segons els pactes assolits amb el poder reial, havien de servir per a un període limitat de temps, existint també restriccions sobre el nombre de milicians que havien de prestar servei, pel que era comú que una vegada complet el temps de servei foral es retiressin en mig d'una campanya, encara que no fos conclosa, sent sovint recriminats pels cronistes del poder reial. Aquest tipus d'accions manifesten el poc poder que tenia llavors l'Estat medieval, que era força fragmentat.

Mentre en altres territoris de la península es destaca una mica més aquest passat comunal, el que ens transmeten els llibres de text catalans és que en la societat del segle X predominen els pagesos lliures, que ho són perquè posseeixen petites propietats agrícoles anomenades alous i viuen en cabanes disperses anomenades masos, sense esmentar cap sistema de govern popular per assemblees i sense aclarir quin significat tenia la propietat en aquell

temps. Reduir la llibertat a la propietat i no evitar que es confongui amb la plena propietat privada imposada pel liberalisme justifica la tesi d'un individualisme agrari etern que tan bé va convenir a les idees liberals imposades en el segle XIX a les classes populars, sobretot per la força de les armes.

Al segle XI, seguint amb el fil argumental dels llibres de text, es passa a un règim feudal on els pagesos viuen dins el terme de la senyoria en unes terres que els són cedides a canvi d'un pagament anual o cens. El molí, la forja, la taverna i el forn eren propietat del senyor i els pagesos havien de pagar per usar-los, així com per l'ús dels prats i dels boscos que igualment eren de propietat senyorial. Els pagesos estaven sotmesos a tota mena de càrregues o servituds, com el treball gratuït a la reserva –o el servei d'alberg al senyor i els seus soldats – i se'ls obligava a prestar serveis al castell, al molí o la forja, així com a treballar per reparar els desperfectes del castell o fer pagaments al senyor determinats dies de l'any. Una altra càrrega que s'esmenta és la de serf o pagès de remença, pagesos que no podien abandonar la terra sense permís del seu senyor. Les classes populars, que eren la majoria de la població, no tenien poder polític i vivien sotmeses a la potestat de reis, nobles i eclesiàstics. En aquesta historiografia no hi ha rastre de poder polític popular, ni **treball comunitari**, ni **ajuda mútua**, ni béns comunals.

De forma paral·lela, en aquest mateix segle, es produeix un creixement del món urbà, degut principalment a l'augment del comerç. Estant les grans ciutats situades en rutes comercials o en ports marítims, s'hi celebren mercats i fires. Segons ens expliquen, les ciutats es trobaven lliures de feudalisme i molts pagesos s'hi van traslladar fugint dels mals usos als quals els constrenyien els senyors. Ciutats i rei van ser aliats davant el poder feudal, per això les ciutats van tenir una gran autonomia política concedida pel poder reial. És l'època de l'expansió al que anomenen la Catalunya

Nova, el naixement de les viles noves o viles franques per mitjà de la concessió de cartes de poblament. El missatge que es transmet en aquests textos és que el món urbà és llibertat i el món rural, esclavitud.

Entre els segles XIII i XIV s'estableix a les ciutats un sistema de govern basat en una comissió d'unes poques persones que és assessorada per una assemblea en consell tancat, com el Consell de Cent de Barcelona. Quelcom semblant al que passa a la resta de la península en aquesta mateixa època, però allà partint de sistemes de govern anteriors basats en el consell obert. No obstant això, segons el parer dels responsables que decideixen els continguts dels textos escolars, això sembla que no va passar a Catalunya o no té la suficient rellevància per a ser destacat. A mitjan segle XIV s'inicia un període de crisi, després de les males collites arriba la pesta negra el 1348, amb mortaldats en alguns llocs de més del 50% de la població. El segle XV, el final de l'Edat Mitjana, és el segle de la guerra civil catalana, on es produeixen diferents enfrontaments, entre la Generalitat i el rei Joan II, entre els remences i els seus senyors, entre ciutadans rics i artesans pel control municipal. Una època de mil anys que sembla destacar només per la ignorància, els mals usos sobre la pagesia, les guerres, les males collites, la pesta i tota mena de fatalitats sofertes per les classes populars medievals.

Però, com veurem al llarg del llibre, les comunitats locals catalanes també disposaven de recursos per defensar-se i portar, en bona mida, una vida autònoma i al marge dels altres poders, almenys tenien aquesta voluntat d'autosuficiència en tots els àmbits. Entendre aquesta qüestió és determinant, ja que la independència o autonomia d'un poble, i dels individus que l'integren, és incompatible amb la creació d'un Estat, doncs es tracta d'una estructura de poder, controlada per unes elits, que per anar perfeccionant la seva dominació, tendeix a la centralització de les funcions i decisions de govern, de la mateixa forma que en el capitalisme es tendeix a la concentració de capital, amb la protecció dels Estats.

Si cada ésser humà ha d'autoconstruir-se tenint en compte aquestes tres dimensions que Zubiri va entreveure, conèixer la història del lloc on hem nascut és clau en aquesta autoconstrucció de l'individu i d'aquesta col·lectivitat que anomenem poble. La submissió del poble català a un Estat-nació és una circumstància estranya a la Catalunya històrica, Estat-nació que va ser imposat mitjançant la revolució liberal espanyola, després d'un segle de sotmetiment als Decrets de Nova Planta borbònics. L'historiador Josep Fontana reconeix que abans del 1714 a Catalunya no existia una oligarquia extremadament rica i el poder estava tan descentralitzat i fragmentat –les comunitats locals eren com petites repúbliques– que moltes vegades era necessari la fórmula del pactisme entre les diferents parts i quan això no succeïa moltes vegades el poder popular tenia la suficient força per fer-se escoltar.

Que l'actual Parlament de la Generalitat de Catalunya estigui situat en el polvorí de la fortalesa militar que es va construir després de la guerra de Successió, amb la intenció de reprimir els barcelonins, és molt representatiu. El parlamentarisme és la nova forma de dictadura que els Estats-nació volen imposar a tot el planeta. Segons diu Takis Fotopoulos en el seu llibre «Crisi multidimensional i democràcia inclusiva»: «La concentració de poder polític ha estat el complement funcional de la concentració de poder econòmic. Si la dinàmica de créixer o morir de l'economia de mercat ha donat lloc a l'actual concentració de poder econòmic, la dinàmica de la "democràcia" representativa ha conduït a una corresponent concentració de poder polític. Així, la concentració de poder polític en mans dels parlamentaris en la modernitat liberal ha conduït a un grau de concentració encara més gran en mans dels governs i el lideratge dels partits de masses en la modernitat estatista, a costa dels parlaments».

Cal deduir que si la història oficial està en mans d'un poder il·legítim, aquesta ha d'estar plena de falsificacions, de silencis i de mitges veritats

perquè, com va dir George Orwell: «qui controla el passat, controla el futur i qui controla el present, controla el passat». Per tant, la història dels pobles catalans, entesa com a manifestació popular, no ha de ser tal com ens l'han explicat i si hi ha un respecte per la veritat, aquesta ha de ser cercada, en la seva dimensió humana, que és finita, concreta, imperfecta, i per tant, sempre revisable.

Això, que en el seu moment va ser una curiositat natural per a mi, ara ho veig com una necessitat vital. Per aquest motiu em vaig proposar fa dos anys començar a estudiar de forma autodidacta les expressions de la vida autònoma popular catalana. En aquest treball, que ha sorgit d'aquest estudi preliminar, intentaré aclarir si realment la vida de les classes populars catalanes va ser tan diferent de la vida de la gent d'altres pobles pròxims al territori català. Ho faré recolzant-me en la bibliografia acadèmica, treballs que no se solen difondre al públic amb el mateix impuls que els continguts escolars o els de divulgació històrica als mitjans de comunicació de massa.

La meua intenció és aportar en aquest sentit i donar a conèixer en la mesura de les meves possibilitats, alguns trets d'aquesta història silenciada de l'autogovern veïnal de les comunitats locals catalanes i dels costums que el van facilitar. És un llibre que se centra en les classes populars i òbviament no és un tractat complet d'història de Catalunya. La història del poble ha suscitat escàs interès, davant l'atenció desproporcionada posada en la història de l'elit. En aquest llibre farem el contrari, per respecte als nostres avantpassats, que mereixen un reconeixement.

«La toponímia prova irrefutablement que parlars de tipus basc existiren, ja no solament a Aran, Ribagorça i Pallars, on formiguegen els noms de lloc d'aquest origen, sinó fins a Cerdanya i àdhuc més a l'est» (Corominas, *Entre dos llenguatges*, III, p. 59.).

«L'existència d'estructures d'ús comunal en alguns poblats (sitges a les places d'Ullastret i El Castell de La Fosca; una fossa d'escombraries a la plana del poblat de Puig Castellet; un forn a l'espai central de poblat de La Creueta), juntament amb el tarannà polític, fins on podem conèixer-lo, d'aquests indígenes, fa pensar que haurien de tenir un sistema de producció primitiu, comunal.»
(Anna Pujol i Puigvehí, *Apunts sobre socio-economia dels poblats ibèrics del litoral gironí*)

LA PRE-CATALUNYA

Les primeres referències que es coneixen sobre l'expressió «Catalunya» daten del segle XII. Aquesta expressió es dona en un text pisà de 1117 dC on apareixen referències al comte Ramon Berenguer III. No obstant això, si es tracta de parlar de les classes populars catalanes, de les seves formes de vida i normes basades en els usos i costums, cal remuntar-se pel cap baix als temps de l'Imperi Romà, als pobles precedents que hi eren establerts, per intentar conèixer l'origen dels seus costums i tradicions.

Quan els conqueridors romans arriben als territoris precatalans es troben una població indígena, pobles preromans, majoritàriament els **ibers**, però també amb presència aquitana i vascona. Segons historiadors clàssics com Plini el Vell, els aquitans ocupaven un territori entre el riu Garona i els Pirineus, mentre els **vascons** ocupaven l'actual Navarra, el nord-oest de l'Aragó i de la Rioja, arribant fins i tot a trobar-se en l'actual comarca de la Cerdanya. L'oest d'aquesta comarca actual era dels vascons. L'historiador grec Estrabó deia que els aquitans en la llengua s'assemblaven als ibers i avui dia les investigacions arqueològiques ressalten que l'idioma utilitzat pels aquitans és l'antecessor de l'actual basc pel nombre d'inscripcions vascones trobades en territori aquità. L'etimòleg català Joan Coromines va demostrar amb el seu exhaustiu estudi toponímic que es va arribar a parlar basc més a

l'est de la Cerdanya, fins a la costa mediterrània catalana. En paraules de Coromines: «Menéndez Pidal va assenyalar masses de noms de lloc bascos en tot l'Alt Aragó i al Pallars, però no va parlar de les comarques més a l'est. No obstant això jo he subministrat també moltes etimologies basques per a l'Alt Urgell i sobretot Cerdanya, inclosa la part est d'aquesta petita regió, és a dir la Cerdanya francesa»¹. El poeta llatí Silius Italicus (segle I dC) va vincular els ceretans, habitants de Cerdanya, amb els mateixos vascons. Fins al segle IX es va parlar basc a la Catalunya Vella i a la Vall d'Aran va continuar fins al segle XII, no en va «aran» en basc vol dir vall. L'economia dels pobles preromans de la muntanya pirinenca, donada l'orografia del terreny, es basa més en el pasturatge i en la recollida de fruits silvestres que en l'agricultura, igual que la dels vascons de la muntanya navarresa.

Les diferents tribus iberes eren la cultura més estesa, i ocupaven la resta de l'actual territori català. L'estructura social dels ibers a Catalunya en temps de pau era molt igualitària, mentre que en moments de conflicte es triava un cabdill de guerra que era assistit per un consell on totes les famílies estaven representades. Els assentaments ibers solien construir-se als cims dels turons i estaven protegits per unes muralles de pedra i unes torres de control, l'anomenat **oppidum** iber. L'agricultura n'era l'activitat principal, basada en el cereal, la vinya i l'olivera, així com en altres vegetals. La seguien en importància la ramaderia, la caça, la pesca i la recol·lecció. La situació en altura de les oppida els permetia controlar les plagues que podien produir-se als cultius, així com les vies d'accés. En molts poblats com el trobat a Ullastret (Baix Empordà) hi ha zones d'ús comunal, amb forns per al pa o la ceràmica, així com grans forats a la terra anomenats **sitges** on emmagatzemaven el gra i cisternes per a l'aigua.

¹ Joan Coromines, «La survivance du basque jusqu'au bas Moyen Age. Phénomènes de bilingüisme dans les Pyrénées centrales». IV Congrès Internationale de Sciences Onomastiques, München 1960, p. 93-152.

Poc després que l'any 205 aC la república romana derrotés el poble iber dels Il·lergets a la Segona Guerra Púnica, el senat romà divideix la península en dues províncies. La província on es troba ubicada la futura Catalunya és la **Hispania citerior**, una província que els primers anys de la conquesta era composta dels pobles ibers i que guarda una semblança desconcertant amb la configuració actual dels anomenats Països Catalans. L'any 19 aC els romans redistribueixen la seva conquesta i divideixen la península en tres províncies. La *Provincia Tarraconensis*, amb capital a Tàrraco, ocupa dos terços d'Hispania.

Durant la presència romana es produeix la militarització d'Hispania i molt del que s'imposa als pobles autòctons es fa amb la finalitat de mantenir l'exèrcit romà. Com que els soldats romans cobraven el seu sou en moneda, s'obligava a les tribus caigudes sota el control romà a emetre monedes, que tenien inscripcions en alfabet iber, amb un pes que havia de coincidir amb el patró del denari² romà, i a pagar amb elles les taxes i tributs (*stipendium*). Les necessitats alimentàries dels soldats es pal·liaven mitjançant l'explotació de la població rural local. L'exemple més rellevant és probablement el d'Empòrion (Empúries), que va ser un campament estable de l'exèrcit romà que va viure de l'espoliació dels establiments rurals ibers.

D'altra banda es van crear nous assentaments, colònies, ciutats i municipis (*municipium*) a l'estil romà, a causa de la creixent immigració civil italiana atreta pels recursos del territori, en particular per l'explotació de les mines de plata, com esmenta l'historiador Diodoro Sículo a la seva *Bibliotheca Historica*. La construcció de Tàrraco va seguir l'estil ortogonal de la ciutat de Roma i per aixecar-ne les muralles es van utilitzar picapedrers locals que van gravar lletres iberes als blocs de pedra, a l'estil de les marques

² Moneda romana d'argent equivalent originàriament a 10 asos. L'as era la unitat base d'aquest sistema per a les sèries de bronze.

del picapedrer. El món urbà, com a manifestació de l'Estat romà, igual que els campaments militars, se sustentava de l'explotació del món rural.

L'Imperi Romà va constituir una societat amb un mode de producció esclavista. El dret imperial romà va establir la propietat privada absoluta, també sobre les persones. La particularitat de l'esclau romà és la seva condició cosificada, vist com a *res* (cosa) o *instrumentum vocale*. No podia casar-se i se'l solia anomenar amb l'apel·latiu genèric *puer*, «nen» en llatí. Tanmateix, era la base de l'economia. Hi havia esclaus de propietat privada i estatal, fins i tot hi va haver el lloguer d'esclaus. A la Hispània citerior la majoria dels esclaus provenien de les tribus vençudes, ja que molts s'enviaven a Roma per ser venuts i altres eren forçats als treballs més durs, com l'explotació de mines i pedreres. Però no tots els ibers van ser fets esclaus, n'hi va haver que van col·laborar amb els romans i se'ls va concedir alguns privilegis, com la ciutadania romana. Amb la culminació de l'annexió d'Hispània com a província romana el 19 aC els presoners de guerra van deixar de ser la font principal d'esclaus, existint altres procediments com la reproducció (*vernae*) o l'esclavització per saldar deutes.

Tot i ser el llatí la llengua oficial a la Hispània citerior, durant uns quants segles la majoria de tribus hispanes van continuar utilitzant la seva pròpia llengua. En el cas de l'iber fins al segle I dC³, i en el cas del basc fins segles més tard, al territori que posteriorment seria la Catalunya Vella, mentre que els que posseïen la jurisdicció romana a cada zona utilitzaven la llengua de l'imperi, per exemple quan emetien sentències. Les llengües romanços que van sorgir en segles posteriors, com el català, van ser el fruit d'un llarg procés

³ Avui dia es posa en dubte la teoria que l'iber o altres llengües preromanes es deixessin de parlar aviat amb la romanització. De fet, com intenta esbrinar Joan Carles Vidal en la seva obra «*Los vínculos europeos del substrato ibero*», la llengua de substrat del protocatalà probablement va ser l'iber.

encara força desconegut, però sens dubte el llatí i les llengües preromàniques van tenir alguna influència en aquest desenvolupament.

L'Imperi Romà pateix importants transformacions els segles III i IV però a la Tarraconense ja s'evidencia aquesta lenta i llarga crisi a partir del segle II. La ciutat romana *Emporiae* (Empúries) ja estava molt deteriorada el segle II, s'havien abandonat algunes mansions i l'ala est del criptopòrtic del fòrum s'havia enfonsat. Les raons de les crisis socials i econòmiques de l'Imperi no estan aclarides, encara que sens dubte un nou fenomen que havia irromput amb força al segle I a Orient Mitjà va tenir-hi influència. Ens referim al cristianisme.

«42 Tots eren constants a escoltar l'ensenyament dels apòstols i a viure en comunió fraterna, a partir el pa i a assistir a les pregàries. 43 Per mitjà dels apòstols es feien molts prodigis i senyals, i la gent sentia un gran respecte. 44 Tots els creients vivien units i tot ho tenien al servei de tots; 45 venien les propietats i els béns per distribuir els diners de la venda segons les necessitats de cadascú. 46 Cada dia eren constants a assistir unànimement al culte del temple. A casa, partien el pa i prenien junts el seu aliment amb joia i senzillesa de cor. 47 Lloaven Déu i eren ben vistos de tot el poble. I cada dia el Senyor afegia a la comunitat els qui acollien la salvació.» (*Fets dels Apòstols* 2,42-47)

«32 La multitud dels creients tenia un sol cor i una sola ànima, i cap d'ells no considerava com a propis els béns que posseïa, sinó que tot estava al servei de tots. 33 Amb gran poder els apòstols donaven testimoni de la resurrecció de Jesús, el Senyor, i la gràcia abundosa de Déu actuava en ells. 34 Ningú d'entre ells no vivia en la indigència, perquè tots els qui eren propietaris de terres o de cases les venien, portaven el producte de la venda, 35 i el dipositaven als peus dels apòstols. Després era distribuït segons les necessitats de cadascú.» (*Fets dels Apòstols* 4,32-35)

«És sorprenent que no s'hagi posat més en relleu la transformació que representa la desaparició de l'esclavitud. Els manuals escolars callen sobre un fet social d'una importància cabdal que sembla haver escapat en part als historiadors. I no obstant això, el retorn de l'esclavitud en l'època del Renaixement hauria d'haver atret la seva atenció sobre el procés invers que es va iniciar des del segle IV.» (Régine Pernoud, *La Femme au temps des cathédrales*)

LA COMUNITAT DE BÉNS

El cristianisme va sorgir en un territori dominat per l'Imperi Romà, i en molts sentits actuava com a moviment de resistència i transformació. Els primers cristians van ser molt crítics amb l'imperialisme romà, ja que posaven en dubte els pilars que sostenien el sistema: l'esclavitud, el patriarcat i la propietat privada. Al capítol «Les doctrines econòmiques del cristianisme» de l'obra «Història de la propietat comunal», de Rafael Altamira, s'accepta que la base doctrinal del comunal va ser la **comunitat de béns**, que es descriu al llibre «Fets dels apòstols». En aquest capítol, de l'obra d'Altamira, apareixen recollides una sèrie de cites dels primers cristians que apunten en aquesta direcció. Sobre el que és comú i la propietat privada, Clement d'Alexandria deia: «Va disposar Déu la naturalesa per a la mútua

comunió fent totes les coses per a tothom. Totes són, doncs, comunes. Tot és comú, i que no pretenguin els rics tenir més que els altres. Déu ens ha donat la facultat de l'ús i no més del que és necessari, i d'altra banda vol que l'ús sigui comú, i és absurd que un només visqui entre delícies mentre els altres es troben en la misèria. Com el peu que és la mesura de la sabata, així el cos és la mesura del que s'ha de posseir.»¹. Pel que fa a l'esclavitud Gregori de Nissa al·legava el següent: «Qui s'atreveix a comprar, qui s'atreveix a vendre allò que és la imatge de Déu, a qui ha de ser senyor de la Terra, a qui va rebre de Déu com a herència el domini de tot? Tal poder només el pot tenir Déu, i gairebé em sembla que ni Déu, no obstant! Tu que ets igual en tot, diguem, què tens de més per posseir un altre home sent tu un altre home?»². Respecte al patriarcat i les jerarquies terrenals, el mateix Jesús qüestionava el pater-famílias³ del dret imperial romà, quan diu: «Vosaltres no us feu dir rabí, perquè un de sol és el vostre Mestre, i vosaltres sou germans. Ni anomeu a ningú "pare" aquí a la terra, perquè de pare només en teniu un: el del cel. Ni us feu dir "directors", perquè només en teniu un "Director": el Crist» (Mateu 23,8-11), o ignorava la marginació de la dona en la societat jueva del segle I dC, quan conversa amb la Samaritana i els apòstols se sorprenen que parli amb una dona (Joan 4, 1-45). Dintre d'aquell context històric, quan entre els homes era de bona educació evitar pronunciar la paraula «dona», no es pot posar en dubte que la dignificació de la dona en els inicis⁴ del cristianisme primitiu va ser revolucionari⁵.

¹ Climent d'Alexandria, «*Paedagogus*», 2, 12.

² Gregori de Niça, Eccl. IV, «*Homilías sobre el Cantar de los Cantares*». Ed. BAC. Madrid 2001. Edició a càrrec de Teodoro H. Martín. ISBN 84-7914-579-X.

³ En l'Imperi romà era el ciutadà independent que tenia sota el seu control totes les persones que pertanyien a la casa. El dret de *patria potestas* li permetia tenir el poder de vida i mort sobre els seus fills, esposa i esclaus.

⁴ Segons el professor Fernando Rivas Rebaque, algunes de les condicions fonamentals per al protagonisme de la dona en els inicis del cristianisme van ser: el comportament de Jesús i els primers líders, l'estructuració comunitària al voltant de la casa (οἶκος), la pervivència de la tradició oral i el culte a les deesses mares en el món mediterrani (RIVAS, 2008).

Quelcom ben diferent és quan l'Imperi Roma integra dintre de les estructures de poder un nou cristianisme, anomenat catolicisme⁶, fruit d'una unificació de doctrines del cristianisme primitiu en el Concili de Nicea (325 dC), però en l'àmbit local i privat aquesta igualtat va prevaler⁷.

Una de les línies d'investigació sobre l'origen del cristianisme sosté que la seva arrel es troba en la comunitat essènia. Els essenis vivien en comunitats rurals, dedicats a l'agricultura i a la fabricació d'objectes de primera necessitat i tenien el treball manual com a base de la seva cultura. Consideraven l'esclavitud impia i defensaven que tothom havia de treballar amb les seves mans per guanyar-se la vida. Els seus béns eren comuns i vivien sota un mateix sostre en la frugalitat més absoluta. El monacat cristià inicial va ser una de les primeres manifestacions de la comunitat de béns i en molt s'assemblava a aquesta comunitat jueva. Els primers monestirs, del segle IV, eren eremitoris rupestres, on els monjos eremites mantenien les seves pràctiques ascètiques i portaven una vida radicalment austera, tot i que els estudis arqueològics troben aquest tipus de cavitats antròpiques a Catalunya fins i tot en els segles IX-X. Són un exemple d'aquestes coves el Roc Foradat de Cal Pepa, en el terme d'Aguilar de Segarra, prop de Prats de Rei, o el jaciment de Sant Marc de Cal Bassacs a Gironella (GIBERT, 2011). Durant tota l'Alta Edat Mitjana existí molts monestirs mixtos,

⁵ L'evangeli apòcrif de Maria Magdalena n'és un exemple, així com el text gnòstic *Pistis Sophia*, però també, el mateix Jesús, als evangelis canònics, dona suficients mostres d'anar a contracorrent en aquestes qüestions. Altres exemples són la participació de les dones com missioneres o líders del moviment, així mateix, ensenyant o predicant com profetesses.

⁶ Amb l'Edicte de Tessalònica (380 dC) el catolicisme va passar a ser religió d'Estat i la resta de corrents cristians, així com altres religions, serien perseguides per paganes.

⁷ «Desafortunadament, l'establiment d'estructures jeràrquiques va impossibilitar especialment la veritable emancipació de la dona, i encara és així. [...] L'ethos de «igualtat» dels primers cristians es feia valer predominantment en l'esfera privada, però l'educació, un noble ideal hel·lènic, normalment se li negava a les dones. La dominació masculina es va establir per complet, especialment en l'esfera del sagrat. Incomptables teòlegs i bisbes advocaven per la inferioritat de la dona i contràriament a tot el permès i desitjat en l'església primitiva reclamaven l'exclusió de les dones de tot ministeri en l'església catòlica.» Küng, Hans (2002). *La Iglesia católica*. 216 pp. Barcelona: Ed. Mondadori.

dobles i familiars, que pels seus integrants no era només una opció de vida espiritual allunyada del món, sinó de vida en comunitat, que tenien l'aspecte d'autèntiques aldees. Aquests tipus de monestirs, on convivia dones i homes, no eren del gust de la jerarquia eclesiàstica, però van resistir molts segles, fins que van ser suprimits a inicis de la Baixa Edat Mitjana. El topònim *monasteriolum* a Catalunya podria estar vinculat a l'existència d'aquests tipus d'establiments monàstics tardoantics (segles V-VI). Els resultats preliminars dels treballs arqueològics, fets a Monistrol de Montserrat, Monistrol de Calders, Monistrol de Rajadell i Monistrol de Gaia, podrien anar en aquesta direcció (FOLCH/GIBERT, 2011).

Abans que la variant nicena del cristianisme fos assimilada com la religió de l'Imperi, la persecució⁸ als cristians va formar part de la política de l'Estat romà, ja que se'ls considerava una amenaça per a l'estabilitat del sistema establert. Els primers màrtirs d'Hispania dels quals es té constància documental van ser Fructuós –bisbe d'una comunitat cristiana– i els diaques Auguri i Eulogi, a la Tàrraco del 259 dC. L'origen del llibre de l'*Apocalipsi* va ser conseqüència d'aquestes persecucions, escrit per Joan, coordinador general de les set assemblees cristianes de l'Àsia menor, que els va dirigir aquesta revelació després de la persecució i sofriment a què van ser sotmeses per l'Imperi romà. Les potestats romanes consideraven Joan un agitador que al seu llibre anuncia la caiguda de l'Imperi, una forma de mantenir els ànims i la perseverança de les comunitats cristianes davant del jou romà. En segles posteriors van sorgir comentaris sobre l'*Apocalipsi*, anomenats Beats (*Beatus*), com el Beat de Girona (975 dC), còdex que conté el Beat de Liébana (s.VIII) i el comentari de Jeroni sobre el Llibre de Daniel. Si al llibre original de l'Apocalipsi la bèstia és l'Imperi Romà, al Beat de Liébana és Còrdova i l'Imperi musulmà, que estava fent estralls entre les comunitats

⁸ Per bé que amb l'Església catòlica com a religió d'Estat altres corrents cristians, com el donatisme, serien considerats heterodoxos i la seva persecució continuaria.

cristianes que es van veure obligades a refugiar-se a les cotes més altes del nord de la península, com els *Picos de Europa* o el Pirineu.

Les primeres esglésies paleocristianes apareixen en les ciutats a finals del segle III. L'actual catedral de Barcelona té el seu origen en una basílica paleocristiana del segle V i a Girona la basílica de Sant Feliu es va erigir al lloc on va patir el martiri el sant homònim, on s'han trobat sarcòfags romans i paleocristians dels segles III i IV. En el món rural català es manifesten més tard, quan es produeix el declivi de les *villae* de tradició romana i s'estén un nou tipus d'assentament rural. L'arqueologia detecta l'aparició d'aquests edificis públics⁹ rurals al voltant del segle VI (GIBERT, 2011; SALES, 2007). Eren uns edificis inspirats en les basíliques romanes, qüestió sorprenent, doncs aquestes construccions no eren llocs de culte, sinó que tenien múltiples usos, un d'ells ser un lloc de reunió dels ciutadans per tractar assumptes comuns. És probable que les primeres esglésies cristianes tinguessin, també, una funció múltiple, on l'assemblea per tractar sobre el comú fos una activitat important dins de la comunitat de béns, com apareix en el llibre *Fets dels apòstols*. De fet, l'església (en grec *ἐκκλησία*, en llatí *ecclesia*) a Grècia era la principal assemblea de la democràcia atenesa. D'altra banda, el lloc consagrat per al culte de la religió romana era el *templum*, que tenia una arquitectura diferent de la basílica i es construïa al costat del fòrum. Que els edificis paleocristians s'inspiressin en la basílica romana multifuncional, en lloc d'inspirar-se en el *templum*, destinat a les religions paganes, és prou significatiu.

⁹ Fins al segle III els primers cristians es reunien en la οἶκος, també anomenada *domus ecclesiae* (casa d'assemblea en llatí), que va ser un lloc de culte de les cases de particulars. Mentre el cristianisme era declarat una religió il·lícita per l'Estat romà les assemblees cristianes només podien subsistir acollint-se a la legislació romana d'associacions, constituint-se com *collegia tenuiorum* o com *collegia religionis causa*, associacions de caràcter funerari i religiós que podien disposar de béns com la *domus ecclesiae* i beneficiar els seus membres amb socors mutus (Josep Maria Gavalda i Ribot, 2009). Per exemple, Fructuós, el màrtir cristià de *Tarraco*, devia regentar una *domus ecclesiae* (Cristina Godoy Fernández, 2013)

Una altra característica que difereix entre l'època en què el paganisme romà era oficial i l'època del creixement del cristianisme era la localització dels cementiris. En època clàssica els cementiris estaven fora de les muralles, en llocs diferents dels temples de culte. Al segle VII la gent de ciutat continuava fent els enterraments fora muralles, mentre que al segle VI, al camp, es comencen a realitzar enterraments al voltant i a l'interior de les esglésies, integrant la mort dins dels espais de la vida quotidiana com una etapa més. Però, tampoc va ser quelcom generalitzat, doncs fins al segle X, previ a la instauració dels cementis parroquials, van haver moltes necròpolis aïllades, no vinculades a cap edifici religiós, que estaven a prop dels habitatges i dels espais de treball, com la necròpoli de les Coromines d'Aguilar de Segarra o la de la font del Bufó a Santa Margarida de Montbui (GIBERT, 2011). A més, al segle XI encara hi havia gent que enterrava els seus morts en els encreuaments dels camins o a les portes de casa seva, rebent dels bisbes l'amenaça d'excomunicació¹⁰ si continuaven amb aquestes pràctiques (MALLORQUÍ, 2007).

L'historiador i arqueòleg Eduard Riu-Barrera es pregunta qui va construir les esglésies i monestirs rurals en aquests primers segles de l'Alta Edat Mitjana. Per les dades recollides no sembla que la construcció fos iniciativa dels caps de les diòcesis sinó que els seus impulsors fossin les mateixes comunitats rurals. De fet, sembla que les comunitats rurals cristianitzades no seguien exactament la mateixa moral cristiana de l'Església, els seus rituals estaven vinculats als cicles naturals –com les religions dels pobles preromans– i les seves creences eren alienes a les existents a les ciutats. Per això aquelles gents que vivien en **paus** (*pagus*) – territoris petits eminentment rurals– s'havien anomenat pagans durant la Roma cristianitzada, per no seguir les creences religioses urbanes. A l'Edat Mitjana un *pagus* indicava una comarca, com a subdivisió d'un comtat,

¹⁰ L'exclusió de la comunitat de fidels.

compartint etimologia amb la paraula **pagès**. La pervivència del paganisme, com a perpetuació d'unes tradicions prohibides per l'Església catòlica, va arribar a la pre-Catalunya fins a una data molt propera a l'any 1000. Per exemple, l'església romànica de Santa Maria de Finestres va ser construïda a la Garrotxa el segle X sobre un santuari pagà (BOLÒS, 2000).

«*Qui adhtec bacaudae non sunt, esse cogantur* ("Els qui encara no són bagaudes, es veuen obligats a ser-ho")» Salvià de Marsella, *De gubernatione dei*. V,VI,26.

«La reflexió de Salvià presenta per a l'anàlisi històrica d'aquella època un doble interès. En primer lloc, testimonia el caràcter progressiu en la composició social d'aquest moviment; en segon lloc, la formulació negativa de la sentència tot just deixa opció als que "encara" són ciutadans lliures entre els romans. Moment paradoxal, per tant, on la llibertat jurídica dels ciutadans es veia conculcada per la necessitat social d'integrar en els grups de rebels i fugitius, perseguits pels representants legals de l'administració central en les províncies, per la justícia local o per simples creditors privats.

La llibertat, doncs, presenta en aquest context també una doble accepció. En la versió romana, el ciutadà és "lliure" en tant que és independent i com a individu es troba protegit per les lleis de l'Estat, que reconeixen els seus drets (*libertas romana*); en la versió anti-romana, que és la ressenyada aquí per Salvià, la veritable llibertat només existeix al marge de la llei, perquè aquesta llei "romana" oprimeix en lloc de garantir la llibertat ciutadana i l'Estat, fent cas omís dels drets tradicionals de l'individu, imposa contínuament noves obligacions i impedeix als ciutadans seguir sent "romans"» (Gonzalo Bravo Castañeda, *Acta Bagaudica (I): Sobre quiénes eran "bagaudas" y su posible identificación en los textos tardíos*)

LA RURALITZACIÓ

A mesura que es comença a estendre el cristianisme també es produeix una progressiva ruralització, un retrocés de l'esclavisme i una orientació de la producció que tendeix a satisfer les necessitats locals, l'autoconsum i l'aïllament. Com diu l'historiador Gaspar Feliu, en quant l'Imperi romà entra en crisi tornen a aparèixer costums i formes d'organitzar-se més pròpies de societats anteriors, com els ibers o els vascons, doncs la romanització no va ser total (FELIU, 2009). Per tant aquesta ruralització de caràcter comunitari i autosuficient no es limita, de cap manera, a la influència cristiana, sinó que, vers al contrari, el cristianisme beuria de fonts més antigues i els nadius l'adoptarien al trobar punts en comú amb els seus costums ancestrals, que també influiria en aquest.

Al segle IV la relació comercial entre les viles i les ciutats comença a disminuir. Mentre a les ciutats encara es troben àmfores africanes i

asiàtiques, a les viles romanes gairebé no es localitzen. L'arqueologia detecta espais dedicats a l'economia agrària, a la producció de cereals, vi o oli, com a la vila de Centcelles (Constantí) i a la vila dels Munts (Altafulla). Al segle V l'aïllament augmenta i es comença a desenvolupar un règim autàrquic on la unitat d'explotació ja no és la vila, sinó la família formada per pagesos d'origen lliure i antics esclaus (*servi casati*¹). Per bé que la vila es caracteritzava per la centralitat en la presa de decisions sobre l'organització del treball i de la producció, quan aquest sistema de concentració de la producció entra en decadència les famílies de les classes populars comencen a organitzar-se i a prendre decisions sobre els mètodes de producció al marge del poder oligàrquic (SALRACH, 2004).

Salvià de Marsella explica la decadència de les ciutats en la seva obra «*De gubernatione Dei*». Moltes persones lliures abandonen el món urbà per l'explotació a què estaven subjectes a través de les dures càrregues fiscals i altres excessos de l'oligarquia com la corrupció administrativa, el procés de concentració de la propietat i l'augment de l'autoritarisme imperial. La immoralitat i la crueltat en què havia caigut el poder provoquen que el dret de ciutadania romana perdi prestigi entre molts ciutadans que estaven disposats a emigrar a comunitats rurals d'altres cultures. Així ho expressa Salvià en un fragment de l'obra:

«En aquests temps els pobres són arruïnats, les vídues gemeguen, els orfes són trepitjats; tant que la majoria d'ells, nascuts en famílies conegudes i educats com a persones lliures, fugen a refugiar-se entre els enemics² per no morir sota els cops de la persecució pública. Sens dubte busquen entre els

¹ Antic esclau amb dret a tenir família i una parcel·la perquè l'explotés compartint la producció amb el propietari de la terra.

² Els enemics de l'Imperi romà eren els anomenats bàrbars, així com pobles autòctons de la península Ibèrica, com els vascons. Des del segle III els pobles germànics, en constant creixement i empesos pels huns, van protagonitzar un èxode massiu buscant noves terres dintre del territori de l'Imperi romà.

bàrbars la humanitat dels romans, ja que no poden suportar més entre els romans una inhumanitat pròpia de bàrbars. I encara que siguin grans les diferències respecte a aquells entre els quals es refugien, sigui per la religió, com per la llengua i fins i tot, si em permet dir-ho, per l'olor fètida que exhalen els cossos i els vestits dels bàrbars, ells prefereixen no obstant això patir entre aquells pobles aquestes diferències de costums, que no patir la injustícia desencadenada entre els romans. Emigren, doncs, de tot arreu i es dirigeixen cap als gots, cap als **bagaudes** o cap als altres bàrbars que dominen arreu, i no es penedeixen en absolut d'haver emigrat. En efecte, prefereixen viure lliures sota una aparença d'esclavitud que ser esclaus sota una aparença de llibertat.»

Salvià parla dels bagaudes com una de les cultures d'acollida dels antics ciutadans romans. Va ser, precisament, el moviment bagauda un dels fenòmens que va posar en escac l'Imperi. La paraula «bagauda» per als romans significava «lladre» o «plebs indòcil» però la seva arrel cèltica remet a «guerrer» o «assemblea tumultuosa» de camperols. Aquest moviment és una revolta de caràcter camperol, composta de camperols lliures, colons, lliberts i esclaus, contra els grans terratinents que comptaven amb el suport dels exèrcits imperials. Segons l'autor el contingent bagauda es componia de fugitius de l'Estat romà de dues categories diferents: els que fugien obligats per la justícia i les obligacions del fisc i els que ho feien voluntàriament, però tots s'organitzaven «fora del sistema», a diferència del típic bandolerisme que actuava fora de la llei però «dins del sistema». És a dir, el moviment bagauda estava integrat, d'una banda, per persones que aspiraven a deixar enrere la condició d'esclau, de l'altra, per persones que sent lliures no podien suportar les càrregues de l'Estat (BRAVO CASTAÑEDA, 1984). El primer coneixement que tenim sobre rebel·lions de bagaudes data del segle III a les Gàl·lies i el segon moviment conegut es produeix a la Hispània del segle V, a la província Tarraconense, entre el Pirineu i el riu Ebre. Els bagaudes de la Tarraconense van atacar les grans viles i ciutats com Ilerda (Lleida) el 449

dC, així com les terres dels bisbats, on pretenien fundar una societat sense terratinents i més igualitària. L'exèrcit s'organitzava amb una infanteria formada per camperols i una cavalleria de pastors, les quals actuaven en guerrilla. Segons E. A. Thompson els bagaudes van intentar aixecar un país propi a part de Roma i aquest intent es pot considerar una revolució social que va ser finalment aixafada pels exèrcits imperials (RICHARDSON, 1998). Segons Coromines, va ser una maniobra dels vascons per lluitar contra l'Imperi que els va portar fins a la Tarraconense.

La cosmovisió romana no acaba amb la fi de l'Imperi, ja que els visigots es poden considerar els seus hereus en molts sentits. Conserveu molt de l'existent durant el poder imperial romà, tenen un gran interès per la legislació i la codificació de les lleis –per a les quals compten entre els seus consellers amb nobles romans experts en dret romà– i adopten els seus títols, la llengua llatina i, finalment, la mateixa religió catòlica (inicialment eren arrians³). Entre els súbdits dels visigots hi havia descendents dels romans, motiu pel qual es pot conèixer l'entrada dels romans a la península a través dels historiadors clàssics, però no la seva tornada (SALRACH, 2004). Igualment, al món rural els costums dels pobles que es trobaven quan van arribar els romans, com els ibers, no van desaparèixer totalment, malgrat la seva romanització, i es van mantenir a la memòria col·lectiva. De fet, avui dia, la romanització, com l'ha entès fins ara la historiografia, s'està posant en dubte a mesura que l'arqueologia avança en els seus descobriments: molts costums preromans es van barrejar amb els costums dels invasors.

Durant els segles VI, VII i principis del VIII, amb les viles, com a centres d'explotació agrària d'un terratinent, ja pràcticament desaparegudes, es troben documentades **comunitats pageses** de caràcter autàrquic com el poblat (*vici*) de Bolavar (Seròs), de Puig Rom (Roses) o de Vilaclara

³ L'arrianisme era un corrent cristià que negava la divinitat de Jesús com a fill de Déu i que va ser considerat heretgia pel catolicisme.

(Castellfollit del Boix), sense centre senyorial i on el grau de dependència amb el poder oligàrquic ens és desconegut. Podem parlar, doncs, d'un poder popular que coexisteix amb altres poders ja empobrits que no tenen prou força per a reproduir el sistema d'exploació directa dels esclaus (SALRACH, 2004). En aquest temps, quan la capacitat dels poderosos d'extreure excedent de les classes populars entra en declivi i es produeix la dissolució de l'estructura estatal baiximperial, els historiadors descriuen una societat de petits poblats rurals i cases de pagès aïllades, on la gestió de la producció agrícola i ramadera sembla estar en mans dels camperols (WICKHAM, 2009). En els segles VI i VII destaca en aquelles comunitats rurals la poca presència de ceràmiques d'importació, així com la seva absència en el segle VIII (FOLCH, 2012), un aspecte que denota l'escassa desigualtat social, doncs aquests productes solien ser considerats objectes de prestigi social. A més a més, la similitud de les tombes d'alguns cementeris fan palesa una organització més igualitària. En les tombes de cap assentament rural s'han trobat persones rellevants que poguessin correspondre's amb una elit, ni en el tractament de les tombes ni en els pocs aixovars trobats. Per exemple, a la necròpoli paleocristiana de les Goges de Sant Julià de Ramis entre els segles VI i IX (MALLORQUÍ, 2007).

Altres assentaments rurals mostren en el mateix espai un tractament funerari diferenciat en dos grups, uns apareixen en sitges i els altres en tombes. Però, no hi ha cap indicati que els segons siguin d'un estament social benestant, ni en el seu tractament funerari ni en les seves condicions de vida, d'acord amb els estudis paleontropològics (GIBERT, 2011). Mentre que, les datacions dels primers es corresponen sempre a la fase final dels assentaments i són minoritaris en comparació amb els enterrats a les tombes, de l'ordre del 7% del total⁴. Alguns arqueòlegs, com Joan Santacana, es

⁴ ROIG, Jordi (2013). «Necrópolis de época visigoda, inhumaciones extracementiriales y depósitos humanos en silos, pozos y vertederos de los siglos V-VIII en la Tarraconense oriental (Cataluña)».

pregunten si en aquests assentaments, com el del jaciment de la Solana (segles V-VII) en Cubelles, podrien haver viscut immigrants germànics⁵. L'excavació que es va fer a la Solana va exposar un poblat amb una arquitectura austera, feta de cabanes, però amb un important nombre de sitges per emmagatzemar cereals, instal·lacions agràries i per la siderúrgia, que els feien pràcticament autosuficients.

Un aspecte curiós, són els assentaments en alçada, que en molts casos es corresponien amb la recuperació de fortificacions iberes (*oppida deserta*) i que, a més a més, no es tractaven d'ocupacions militars, puix en lloc de trobar armes s'han trobat eines per la transformació agrícola, com els molins manuals. D'aquests assentaments, detectats per l'arqueologia, tenim els exemples de Can Mauri (segles VII-VIII) a Berga, de Sant Esteve d'Olius (segles VII-VIII) i altres (GIBERT, 2011). Altres *oppida deserts* reocupats, que es coneixen per fonts antigues, són el castrum de Cardona (Bages) i el de Casserres (Berguedà).

També, segons estudis paleopol·línics, com la tesi d'A. Esteban i S. Riera, es fan evidents importants transformacions físiques a la plana de Barcelona i a l'interior de Catalunya, consistents en extenses desforestacions produïdes per incendis que augmenten el nombre de brolles, pinedes i prats, aptes per a la ramaderia, pràctica pròpia dels pobles amb influències germàniques, uns fets que passen just en el moment de declivi de les viles com a centres d'agricultura extensiva (RIERA I ESTEBAN, 1997).

La ciutat de Barcelona va ser un centre de poder visigot del segle V al VII, des que el rei visigot Ataül·l i Gal·la Plàcidia s'hi instal·lessin, però les grans residències, segons ens diu l'arqueologia, desapareixen al llarg del temps i

Xerrada del seminari internacional «Quienes fueron, qué fueron y qué hacían. Identidad y arqueología funeraria entre los siglos V y VIII». Vitoria-Gasteiz, 17 i 18 d'octubre de 2013.

⁵ SANTACANA, Joan (2013). «El patrimoni arqueològic destruït. Un assentament germànic a Cubelles?». Article del seu bloc «Didàctica Del Patrimoni Cultural».

amb elles, també, el poder d'extracció de la ciutat al camp. L'historiador Josep M. Salrach destaca d'aquesta època, d'una banda, l'absència de restes arqueològiques de centres de poder al camp i, de l'altra, la constatació d'un clima econòmic relativament bo on no sembla haver-hi crisi, tot i que no veu creïble el buit de poder i la possibilitat que s'autogovernessin les classes populars. I si fos així? De fet, les lleis del *Liber Iudiciorum*⁶ reflecteixen amb dramatisme la força i independència que estaven aconseguint els camperols amb la transformació de les viles en espais de poder popular després del procés d'alliberament de la força de treball, fenomen que els grans propietaris ja no controlaven i els preocupava. Aquest sembla ser el motiu pel qual s'intentaran restaurar les lleis esclavistes. Com es van organitzar en aquella època els pagesos més enllà de l'àmbit familiar? Van existir comunals i assemblees de govern popular a partir del segle VI?

A causa de la invasió musulmana del 711 es produeix l'emigració de comunitats a zones muntanyoses i boscoses, mentre l'aparell de poder de l'aristocràcia hispana visigoda es veu molt minvat, fenomen que de nou va resultar beneficiós per al procés d'emancipació de les classes rurals. Fins i tot, en les terres precatalanes, que van continuar dintre del *Xarq al-Àndalus* fins al segle XII, com eren les terres del Baix Ebre i les del territori lleidatà, els camperols tenien una certa autonomia. La submissió a l'Estat andalusí es traduïa en rendes, però les comunitats pageses islamitzades decidien sobre l'organització del procés de treball, així com sobre la coordinació de les activitats socials, tenint una part del seu territori constituït en règim comunitari. La conversió a l'Islam es produeix per diversos factors, un dels més importants era el fiscal, ja que continuar sent cristià representava una penalització amb una forta càrrega tributaria. Tot i això, es pot constatar la persistència de comunitats mossàrabs, amb els seus costums i la seva religió

⁶ Cos de lleis visigot, promulgat l'any 654 dC, que recollia part de l'anterior llei romana. Va tenir escassa incidència entre la majoria de la població.

cristiana dins del territori sota jurisdicció islàmica (BARCELÓ, 1986; CORSÀ, 1962; TORRÓ, 2011).

A finals del segle VIII i principis del IX els francs entren a les valls més orientals del Pirineu i a les ciutats de Girona i de Barcelona, així com als territoris propers a aquestes ciutats. Amb l'ajuda de part de la població de les muntanyes fan front als musulmans. Aquest territori fronterer amb l'imperi carolingi, que va servir per defensar-se de les incursions dels sarraïns⁷ provinents del califat de Còrdova, apareix designat com a **Marca Hispànica** als *Annales regni Francorum* (Annals reials dels francs) i als *Annales Bertiniani*, tot i que, com van demostrar els medievalistes José Antonio Maravall i Casesnoves i Ramon d'Abadal i de Vinyals, la Marca Hispànica va ser un simple recurs literari i mai no va existir com a entitat territorial o administrativa. La historiografia ha designat aquest territori com la Catalunya Vella però, com ja hem comentat anteriorment, el terme Catalunya no apareix per escrit fins segles després.

Els reis francs van crear comtats i van atorgar-ne el govern a persones de la seva confiança; comtats que, segons la majoria d'historiadors, s'aixecaven en territori desert de població autòctona i que van ser ocupats per població immigrada d'altres terres que acudien a la crida dels governants. Les primeres **aprisions**⁸ documentades es produeixen en el període 780-825 dC, primer a la Septimània i, posteriorment, a les valls pirinenques, així com

⁷ Referent a l'anomenada reconquesta, no és del tot clar que el mot «moro» fos sinònim de sarraïns o musulmans, la majoria d'erudits ho han interpretat així però podria tractar-se d'un mot per designar als gentils o pagans, que inclogués als sarraïns i també als pobles indígenes anteriors al catolicisme. Segons José Dueso a l'Edat Mitjana el pensament popular atribuïa als moros o *moruak* les restes de construccions antigues i, per altra banda, algunes de les batalles que tradicionalment s'han atribuït a un enfrontament entre catòlics i musulmans per reconquerir un territori, ben podrien tractar-se de guerres de conquesta dels comtes catòlics sobre la població indígena, com la batalla de Peiteu o la de Roncesvalls, tot confonent moros amb musulmans (Bilbeny, 2015).

⁸ Ocupació d'unes terres abandonades per tal de conrear-les i repoblar-les.

més al sud. La documentació descobreix rompudes d'ermes⁹ fetes per pagesos vinguts d'altres llocs –oficialment els autòctons no existien–, però, segons l'historiador J.M. Salrach, aquesta imatge que els documents ens han transmès podia ser un subterfugi legal per facilitar l'apropiació de terres sobre la qual no estaven disposats a reconèixer drets d'ús preexistents. Aquestes situacions van poder derivar en disputes entre les comunitats autòctones i els nousvinguts (SALRACH, 2004). D'altra banda, en una època on la tradició oral¹⁰ era el comú entre les classes populars és molt probable que moltes famílies pageses, ignorant la situació legal, realitzessin apriacions al marge de les concessions del poder carolingi i hi entressin en conflicte. De fet, el 816 Lluís el Pietós concedeix protecció a les famílies que havien realitzat presures¹¹ sense autorització explícita de la llei carolíngia i estaven en confrontació amb els senyors. L'arqueologia també apunta en aquesta direcció, aportant proves sobre població autòctona camperola en el segle IX que resisteixen sota l'amenaça, tant de la conquesta dels carolingis com de la integració a les estructures del *Xarq al-Àndalus*. Assentaments, com el de Puig Cardener de Manresa o el de Casserres al Berguedà, manifesten vestigis de la presència de comunitats rurals sense interrupcions durant tota l'Alta Edat Mitjana i part de la Baixa (GIBERT, 2011). Són les forces interiors apriadores que no solen aparèixer a la documentació.

A partir del 825 dC –i sobretot el 840 per conflictes interiors– comença el declivi carolingi. Es deleguen les decisions de la pre-Catalunya en mans de comtes i bisbes, potestats encara molt dèbils com per poder articular una xarxa senyorial, de manera que creix el poder popular que continua realitzant presures i frena el creixement del poder senyorial. Les comunitats

⁹ Lloc no conreat, desert, àrid, amb vegetació esclarissada, formada sobretot per plantes herbàcies o per petites mates. Sinònim de terra comunal.

¹⁰ Forma de transmetre de pares a fills de generació en generació la cultura, l'experiència, la història i les tradicions d'una societat mitjançant relats, cants, oracions, faules, etc. També, es transmetien oralment els usos i els costums que articulaven la societat.

¹¹ Apriació. Ocupació d'unes terres abandonades per tal de conrear-les i repoblar-les.

camperoles lluiten per mantenir el control de les seves terres, com els habitants de Vallformosa a Rajadell (Bages), que l'any 977 van fer renunciar al Comte Borrell de la seva ambició¹² (GIBERT, 2011). Durant el període 950-1000 es produeix una caiguda en el percentatge de terres de presura, si més no comencen a desaparèixer de la documentació les paraules «aprisió» o «ruptura»¹³.

¹² Un altre exemple el tenim amb Cardona. Els intents successius de Guifré i Borrell per convèncer als habitants de Cardona que acceptessin la franquesa i la incorporació tardana d'aquests a l'àmbit comtal, mostren l'autonomia que havien tingut els cardonins (GIBERT, 2011).

¹³ Aprisió i ruptura s'acostumen a considerar com a sinònims però segons Abadal les aprisions es limiten als monestirs i alguns potentats, mentre que les ruptures serien les rompudes fetes pels pagesos.

«Quan es va produir l'alçament militar el juliol de 1936, tots els pobles de les zones anarquistes van derrocar els seus ajuntaments i van començar a governar-se per mitjà del seu sindicat. El sindicat consistia simplement en l'assemblea de tots els homes i dones del poble pertanyents a la classe treballadora, estiguessin o no afiliats a la CNT. Es reunien una tarda cada setmana i, durant diverses hores, discutien els problemes locals. Tothom qui ho desitgés tenia dret a parlar. [...] Moltes vegades, durant els últims setanta anys, cada vegada que el triomf d'una vaga o d'un alçament ho permetia, apareixien organitzacions similars per fer-se càrrec del govern del poble. L'única cosa que produeix sorpresa és la rapidesa, espontaneïtat i facilitat amb què aquests sindicats feien la seva aparició i la satisfacció que proporcionaven als petits propietaris de terres i als obrers agrícoles. Tot el conjunt treballava amb tal naturalitat com si el poble no hagués conegut mai un altre sistema. Això ens porta a investigar si aquesta manera d'administració dels pobles va ser realment una invenció anarquista. Per contra, el sindicat i el comitè de 1936 eren en tots els aspectes idèntics al consell obert i al capítol de les comunes medievals d'Hispania. Les ciutats i els pobles de l'Edat Mitjana a la península eren governats per una assemblea de tots els veïns de la població, anomenada **Consell Obert**.» (Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth*, 1943.)

«Si tenim present el gran nombre de **confederacions municipals** que existien a Europa durant el segle XI i els següents, la certesa tan freqüent en la historiografia moderna que l'Estat-nació constitueix un desenvolupament lògic que va conduir Europa fora del feudalisme només pot considerar-se un prejudici.» (Murray Bookchin, *Urbanization Without Cities*)

L'AUTOGOVERN POPULAR

Durant tota l'Alta Edat Mitjana les comunitats rurals es van organitzar segons els seus propis usos i costums. Abans de l'any 1000 es fa difícil conèixer el que s'expressava en actes col·lectius que normalment no es plasmaven per escrit, però sabem que va ser així per documents posteriors en què les potestats, que intentaven guanyar-se el poble, referendaven quelcom que ja era així des de temps passats, normalment a les anomenades **Cartes de Poblament** o de Població. Aquestes es comencen a manifestar a la pre-Catalunya i es confereixen de forma habitual a Catalunya, ja que si ens atenem al primer text amb referències on surt l'expressió «Catalunya» —el «*Liber maiolichinus*», escrit entre 1117 i 1125— apareix a principis del segle XII. Contràriament al que s'ha donat a entendre, els òrgans de govern d'una comunitat no apareixien quan les potestats expedien uns privilegis, ja que

això no n'era l'aparició real, sinó l'oficial. La introducció real, com hem avançat, era consuetudinària, popular i esporàdica. Segons l'historiador J. M. Font i Rius el costum introduïa el funcionament d'organismes per iniciativa pròpia dels veïns, rebent més tard la sanció expressa dels sobirans. Per exemple, a la Constitució del rei Pere II a les Corts de Barcelona de 1283 es confirmen els antics costums de les comunitats existents:

*«Item concedimus et etiam approbamus quod paciarii, jurati et consules sint in civitatibus et villis et aliis locis nostris in quibus esse antiquitus consueverunt; et sint et remaneant in eo statu et utantur ut erant et utebantur tempore bone memorie domini Iacobi quandam Regis Aragonum patris nostri»*¹

En moltes cartes de poblament i franquícia² surten expressions similars a aquestes quan se sancionen alguns privilegis: «*antiquitus consueverunt*» (com s'acostuma des d'antic) o «*prout antiquitus est fieri consuetum*» (d'acord amb l'antic costum) o «*antiquitus consueti*» (antics costums).

Com sosté l'historiador Bartolomé Clavero, «el costum fundava el dret, i el privilegi oferia garantia jurisdiccional»³. Igualment, l'ús comunal responia a un costum de temps immemorial, anterior al privilegi polític concedit pel rei, una exempció que la major part de les vegades era posterior i prescindible per al comú (IZQUIERDO, 2007).

¹ «També reconeixem, així com aprovem, qualsevol paer, jurat o consol, existents en ciutats, viles i altres llocs nostres on tenen aquests antics costums; i no només siguin com eren i romanguin en aquesta situació sinó que puguin exercir el que eren i exercien en el temps de feliç memòria del senyor Jaume, en un altre temps Rei d'Aragó pare nostre.». Capítol XXII, Corts de Catalunya I, p. 148.

² La carta de franquícia o franquesa era la concessió que feia el sobirà o senyor jurisdiccional a una població, reconeixen l'exempció de càrregues i altres llibertats.

³ CLAVERO SALVADOR, Bartolomé: «*El Común y no su Doble*». En: *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*. 2002. Pag. 901.

Alguns costums van passar a ser escrits no per una crisi de la **tradició oral** a la societat rural popular, sinó perquè, quan hi havia conflictes entre grups, el sobirà i els senyors jurisdiccionals pressionaven perquè fossin escrits amb l'excusa que així podien intervenir-hi. Així, en un conflicte que hi va haver entre els veïns de Tortosa i l'orde del Temple, pel fet que aquests últims van espoliar una part dels béns comunals de Tortosa, les potestats, en un *libellum*⁴ processal datat del 7 d'agost de 1262 a Daroca, demanaven que el comú⁵ tortosí presentés per escrit els costums. Aquest s'hi va negar i van haver de ser els mateixos templers els qui van presentar els costums dels seus rivals, costums que consideraven contraris als seus interessos (FONT I RIUS, 1985).

Durant tota l'Alta Edat Mitjana i part de la Baixa Edat Mitjana es pot constatar que, a diferència de l'Imperi romà, no existia un grup que concentrés tot el poder, sinó que aquest estava dividit entre un poder reial o comtal, un poder senyorial laic i eclesiàstic i un poder popular. Aquests poders van pactar i es van enfrontar en nombroses ocasions i, fins a finals de l'Edat Mitjana, el poder popular, amb major o menor autonomia, però sempre va estar present d'una manera diferenciada respecte als altres poders. El principal historiador i estudiós de les formes de govern local de la Catalunya medieval, Josep Maria Font i Rius, es refereix a l'òrgan de govern primigeni de les comunitats locals, l'**Assemblea General de Veïns** o de la *Universitas*⁶. Altres noms d'aquesta institució popular eren: comú, comuna, conselh vesiau (Vall d'Aran), concell o consell general, *concilium*, *capitularii*, *concioni*, paeria⁷ o *populus*. La *Universitas* o el comú no era un

⁴ En llatí, diminutiu de llibre, o llibre de petites dimensions (libel).

⁵ Conjunt de veïns d'un terme, parròquia, vila, ciutat, etc.

⁶ La «totalitat, la comunitat dels habitants d'un lloc, hi hagi o no establert al mateix uns òrgans o règim de govern» (J. M. Font i Rius, 1985)

⁷ Nom que rep la institució de govern local en algunes viles i ciutats de la Catalunya occidental, especialment a la regió de Lleida.

ens abstracte, sinó el conjunt dels veïns. La primera carta de població on s'aprecia l'assemblea de tots els veïns és la Carta Poble de Cardona (986), on apareix el terme **consilium**. Ramon Gaya, un editor d'aquesta Carta Poble, va traduir aquesta expressió «[...] *nec in vestro concilio in nulla societate*» com «[...] en cap reunió del vostre Consell». També apareixen a la Carta de Població de Figueres (1267), però el terme *consilium* no va ser tan freqüent a Catalunya com per exemple sí que ho va ser *universitas*, que a partir de 1217 apareix al privilegi de Lleida i a altres poblacions (FONT I RIUS, 1985). Tanmateix, a les terres de Girona la universitat encara apareix poc en la documentació dels segles XIII i XIV, en el seu lloc continua l'assemblea general de veïns per nomenar uns procuradors que actuessin en nom de la comunitat en moments puntuals, però sense crear uns càrrecs permanents i que es renovin cada any (MALLORQUÍ, 2007).

Font i Rius va anomenar aquesta organització «règim municipal embrionari o rudimentari» i a l'organització formada per un reduït nombre de persones escollides per l'assemblea la va denominar «règim municipal ple organitzat», que es va començar a produir a partir dels segles XII-XIII –i de manera més consolidada el XIV. Malgrat això, aquest consell tancat no és equiparable amb el model de representació política actual, ja que les persones escollides ho eren per a l'exercici d'unes funcions determinades de forma temporal i no ostentaven la potestat sobre la comunitat, ja que la sobirania continuava radicant directament en tots els veïns. Aquest trànsit, com gairebé tots els canvis de l'Edat Mitjana, no va produir-se simultàniament en les diferents poblacions, sinó que va avançar i retrocedir segons les circumstàncies, fins i tot van coexistir ambdues organitzacions en moltes poblacions durant un temps.

L'assemblea de tots els veïns, aquesta organització política local, anomenada consell obert en altres territoris de la península, va sorgir perquè es trobessin tots els interessats en aquests aspectes de la vida econòmica que

compartien i que havien d'organitzar i gestionar. Que la regulació d'allò que és comú (forma d'utilitzar-ho, vigilància...) quedés a càrrec dels mateixos veïns va reforçar encara més les relacions i els vincles entre els habitants d'un mateix lloc, refermant l'estreta solidaritat (FONT I RIUS, 1985). L'assemblea general, per exemple, feia la regulació de l'aprofitament dels boscos comunals, controlava i regulava el creixement dels ramats, feia ordinations⁸ per a la defensa del mar contra tècniques i arts depredadores, imposava bans⁹ i penyoraments¹⁰, pledejava per drets i possessions davant dels senyors jurisdiccionals, controlava la condició de venda dels queviures, fixava els seus preus, etc. L'historiador Josep M. Bringué i Portella, quan exposa el sistema de drets i solidaritats col·lectives al Pallars, parla de tres pilars bàsics: primer, una organització política pròpia, potent i molt independent del poder senyorial; segon, el control de les comunitats sobre un conjunt de serveis públics que no eren monopoli senyorial, com la taverna, la carnisseria, la fleca, la botiga o els mitjans de la indústria de transformació (els molins, els forns, les fargues, etc.); tercer, tot el que està relacionat amb el domini i l'aprofitament dels recursos naturals com a explotació comuna per a garantir la igualtat d'accés de tots els veïns, és a dir, els béns comunals (BRINGUÉ, 2002). D'altra banda, l'historiador Eduardo de Hinojosa fa notar que abans del segle X als territoris del nord precatalà es van formar comunitats amb propietats alodials que no estaven subjectes a senyoriu eclesiàstic ni secular, amb territori propi com a circumscripció política independent i amb béns comuns, esglésies i altres elements de vida col·lectius (HINOJOSA, 1905). Brutails, que es va centrar en l'estudi de l'antic territori del Rosselló, descriu les principals característiques de les comunitats rurals: la unió a la parròquia, la propietat comunal de cultius,

⁸ Disposició emesa pel consell local destinada a regular algun aspecte de la vida de la comunitat. Avui se'n diu «ordenances municipals».

⁹ Pena pecuniària que havien de pagar els qui infringien un costum o una llei.

¹⁰ La penya és la cosa que es posa en mans d'algú com a garantia del pagament d'un deute, del compliment d'una obligació.

pastures i boscos i la solidaritat enfront del senyor i qualsevol tercer, pledejant de forma conjunta per raó de la defensa dels seus usos i costums (BRUTAILS, 1891).

Com veiem, van ser nombroses les qüestions que van conduir el creixement d'aquests vincles a la forma d'assemblea general. Una de les més importants era la propietat col·lectiva (**alous comunals**) i els drets d'aprofitament (*ademprium* i **empriu**) dels béns comunals (FELIU, 2009). Per exemple, a la **Carta de franquesa**¹¹ de Barcelona de 1025 els comtes donen als ciutadans en lliure propietat col·lectiva les pastures, llenyes, aigües, etc. (les donen o en confirmen l'antiga lliure tinença); igualment passa a Tortosa el 1149, així com a tantes altres poblacions.

Una altra qüestió va ser l'explotació veïnal de determinats establiments, obres i serveis, com es pot apreciar en diferents exemples: fargues, que a la Carta de Població de Prades (1159) o a la Carta de Població de Malgrat (1373) es diu que són de tots els veïns; molins comunals, que apareixen en Cartes de Població com la de Cabecers (Tortosa); teuleries, com la que el 1265 es reconeix pertanyent des d'antic a la comunitat de Canet de Rosselló; ponts, com els que es reconeixen al Privilegi de Balaguer (1218) per creuar el riu Segre, que també són del comú; l'escorxador o carnisseria (*macellum*) que s'esmenta a la Carta de Població de Figueres (1267) i que tenia també la ciutat de Girona; murs, fosses i altres elements defensius (Castellbò, Carta de Poblament de 1195); carrers, places i barris ciutadans (Lleida, «Consuetudines Ilerdencs», 1191); forns comunals (Palamós, Carta de Poblament de 1279); banys (Balaguer, documentats el 1156); hospitals (Agramunt, Carta de Poblament de 1163); sal (Cardona, Carta de Poblament de 986), etc.

¹¹ Privilegi concedit als habitants d'una població o d'un territori.

També hi havia altres àmbits que estaven regulats per la comunitat, com ara les funcions o serveis per a mantenir la pau i l'ordre intern, la defensa de la població i la promulgació i execució del dret. El comú havia assumit el deure d'acudir a la crida feta per a l'aprehensió de qualsevol que hagués pertorbat la pau o infringit les normes contretes per la comunitat, així com per defensar-se d'atacs externs. Els veïns tenien armes disponibles a casa segons remarcaven les ordenances de moltes universitats. En cas d'atac es convocava a **host veïnal**¹² amb fogueres enceses de cim a cim o fent sonar un corn, a toc de trompeta o repic de campanes. Aquestes milícies veïnals van tenir diverses denominacions, com **sagramental**¹³, **sometent**¹⁴ o **cavalcada**¹⁵; i podien estar formades per la germandat de diversos pobles. El primer sagramental que es coneix documentalment és el jurat pels pobles de la Plana del Llobregat el 1257, però aquesta organització o quelcom similar, presumiblement, va existir des del principi de qualsevol assentament, com a defensa col·lectiva. Els veïns, igualment, tenien el deure d'acudir als treballs comunals de construcció o de reparació de les seves edificacions, com podien ser les muralles o els ponts. Una altra obligació era el servei de **guaita** o vigilància del castell que era prestat per la població, com es pot comprovar, per exemple, a la Carta de Poblament de Lledó (Tortosa, 1210) o a les Cartes de franquícies de Bagà (1233).

La formació d'un nou assentament o poblat suposa un principi d'unitat i personalitat jurídica-pública a la comunitat veïnal basat en els costums de cada lloc (**dret consuetudinari**). En les Cartes de Població i en les franquícies apareixen costums anteriors al costat de noves normes i

¹² Milícia popular per defensar un lloc, poble o ciutat.

¹³ Germandat entre diversos pobles per a garantir llur pròpia seguretat, feta per mitjà de jurament.

¹⁴ A partir del segle XVI i fins al 1716, cos de gent armada mobilitzat pel virrei i organitzat per vegueries per perseguir els criminals o defensar-se de l'enemic. Unió de veïns destinada a la defensa comuna.

¹⁵ Expedició armada de saqueig i de càstig que no podia ultrapassar un dia de durada.

exempcions, de manera que resulta difícil distingir entre les noves i les antigues, ja que els documents es limiten a confirmar antics costums d'exercici immemorial sense especificar com podrien ser les condicions d'aprofitament dels béns comunals. D'altra banda, les Cartes de Població no reflectien tot el dret local basat en la tradició oral, sinó que només representava el nucli confirmat pel poder comtal (reial més tard) o senyorial (FONT I RIUS, 1985). Les **Consuetudines** de poblacions com Lleida, Tortosa, Barcelona o Balaguer eren documents que manifestaven de forma més completa el que realment representava el dret local.

Un dels emplaçaments principals de l'assemblea era l'església –s'hi reunien a dins o a fora, davant les portes-, fins al punt que en molts llocs la **parròquia** era sinònim d'*universitas*. Algunes esglésies de l'Alta Edat Mitjana havien acondiciat l'interior per fer-hi les assemblees, amb bancs de pedra correguts on s'asseien tots els membres de l'assemblea general de veïns. A l'església de Sant Quirze de Pedret hi ha un banc de pedra d'aquestes característiques. El vincle religiós a la comunitat de veïns és un aspecte que cal no menysprear: professaven un mateix culte i una mateixa fe i per tant era natural que a la vida rural la parròquia fos un dels més importants estímuls d'unió dels habitants. La parròquia era quelcom comú de tots els veïns i normalment es construïa amb les seves almoines i el seu treball personal (BOLÒS, 2000). La historiografia ha fet normalment una lectura molt reduccionista del paper de les parròquies rurals, com elements en mans dels rectors per adoctrinar i controlar a la població, però alguns estudis diuen el contrari. Per exemple, l'historiador Pere Gifre constata que en els segles XVI i XVII les petites parròquies gironines estaven pràcticament en mans dels veïns del lloc, amb un nivell d'independència important respecte a les potestats i al rector (GIFRE, 2009).

En l'acta d'un judici celebrat a Girona el 844 es fa constar que els veïns de Castro Tolon (antic nom de Peralada) havien construït la parròquia; i el

mateix succeeix amb la de Sant Joan, a Perpinyà, aixecada per la comunitat veïnal. Alguns documents revelen que la parròquia era una mena de regència o domini del comú, com es palesa en la **concordia**¹⁶ entre el bisbe de Girona i els comtes de Besalú de l'any 977. A Saldes (serra del Cadí), la parròquia era l'entitat municipal on es reunien en assemblea tots els veïns per resoldre els seus assumptes. Això va ser així fins al 1316, quan es va passar a una espècie de consell tancat on es facultava els veïns a triar tres o quatre cònsols com a administradors de la *universitas*, com va passar en molts altres pobles, tot i que l'assemblea general continuava existint com un òrgan decisiu en els assumptes importants i els veïns escollits tenien el caràcter de mandataris temporals sense potestat sobre la comunitat. Per exemple, a la Tortosa de 1272 tres procuradors síndics portaven la veu de la ciutat, és a dir, eren portaveus, no representants sense mandat imperatiu¹⁷ com en l'actualitat. En ciutats com Barcelona fins al segle XIV no es va conèixer una altra divisió en districtes que la parroquial i Manresa es dividia en quatre parts o quaters, on cada part tenia el nom de la seva església.

La parròquia complia, també, una funció crucial en l'àmbit de la convivència, ja que era un centre d'orientació moral i d'inspiració espiritual, una força de cohesió que per si sola creava estrets vincles d'unió i germanor (BOLÒS, 2000). Convé notar que el factor espiritual tenia molta més importància que en l'actualitat. Les fonts documentals permeten constatar la importància que van tenir els feligresos en la gestió d'institucions

¹⁶ Contracte per perdonar o capitalitzar les pensions degudes en els censos. També significa acord per estipulació o convenença.

¹⁷ Els síndics municipals havien de votar obeint les instruccions del seu municipi; en cas contrari, eren cessats de llurs funcions. Aquest concepte s'oposa al de mandat representatiu i en l'actualitat està prohibit per la Constitució espanyola, tot i que normalment no es compleix aquesta prohibició, ja que els representants se sotmeten a les directrius del seu partit. La diferència substancial entre el mandat imperatiu exercit pels consells medievals i de l'antic règim i el prohibit en l'actualitat és l'existència dels partits que substitueixen els consells populars sense representants.

parroquials com l'obreria¹⁸, les confraries, els hospitals i les almoines (MALLORQUI, 2007). Les **confraries** es constitueixen amb fins d'assistència mútua i d'ajuda parroquial, formades per agrupacions de veïns. La confraria va ser, igualment, una forma d'associació municipal¹⁹. Sabem, per la carta de Cervera de 1182, que Girona va ser la primera població amb privilegi reial per organitzar-se corporativament com a confraria, fet que comportava un jurament de fidelitat entre els seus membres. Aquestes confraries municipals van evolucionar cap a les universitats (BOLÒS, 2000).

Fins al segle XII, amb els intents d'ascens del poder sobirà, no apareixen als municipis els **batlles** (*baiulíae*), que són representants reials i senyorials (*merinos* o *iudex* a Castella), igual que els **veguers** (*vicarius*) ho eren de les vegueries (successores dels comtats i dels vescomtats). Tanmateix, l'assemblea general de veïns continuarà reunint-se per prendre les seves pròpies decisions. Per exemple, el 1289 la *universitas* de Pont de Bar (Alt Urgell) es reuní a la plaça pública sense el batlle. Tot i que el poder reial i senyorial va tenir com a objectiu principal dominar el poble, durant molt de temps les classes populars es van resistir a la intromissió en l'autogovern de les seves comunitats i el dret territorial de procedència reial i senyorial va ocupar un lloc secundari, tot prevalent el dret consuetudinari de cada poble (FONT I RIUS, 1985). Fins i tot el vincle de la comuna dependència senyorial, com que era independent de la condició social i jurídica dels membres d'una comunitat, va fer més estrets els llaços entre els veïns i va enfortir la personalitat comunal. Per exemple, des del principi es van fer

¹⁸ Càrrec d'obrer en una parròquia pel manteniment de l'església mitjançant la institució de la fàbrica o *opus ecclesiae*, que es va institucionalitzar al segle XIV amb la primera normativa de l'obreria parroquial (MALLORQUÍ, 2007).

¹⁹ També en el segle XII va haver-hi altres formes de govern municipal a partir d'altres associacions d'ajuda mútua, com la *coniuratio* i el *consulatus*, que actuaven mitjançant l'assemblea general de veïns i en moments puntuals delegaven en uns síndics (MALLORQUÍ, 2007).

assemblees per a redimir-se de la jurisdicció²⁰ senyorial, malgrat la manifesta oposició dels senyors jurisdiccionalis o barons (HINOJOSA, 1905).

L'assemblea no es feia a l'església a tots els pobles, podia tenir lloc al cementeri, a l'era d'algun mas, a la plaça, al pati del castell, a una casa particular, sota un arbre²¹ o a altres, sent anunciada a toc de campana, banya o qualsevol altre instrument similar. A Sallent, es congregaven al mas Pons de Cabrianes, a Brunyola el 1421 al pati del castell, a les tres parròquies de la vall de Torelló es reunien «*ad sonum corni*» i els veïns de la Vall d'Àneu es reunien a la Bassa Morta de València d'Àneu, que era davant del castell.

A més a més, aquestes organitzacions locals no eren una exclusivitat cristiana. Les comunitats sarraïnes i jueves tenien les aljames (al-jamā'a), que eren organitzacions polítiques pròpies, que van conviure amb els veïns cristians dins del marc de la universitat, fins a l'expulsió dels jueus l'any 1492 i dels moriscos l'any 1610 (CASAS I ROCA, 2015). De fet, en els territoris precatalans del Xarq al-Àndalus, tant en les terres de Lleida com en el baix Ebre, fins a la conquesta catòlica del segle XII, les comunitats rurals andalusines es governaven pels consells de vells (*shuyūkh*), que decidien sobre les formes de treball i altres activitats, sent la tribu una forma d'organització política que funcionava, en bona part, al marge de l'Estat islàmic, amb el seu dret consuetudinari (*'urf*), moltes vegades enfrontat amb la llei islàmica (*shari'a*) (BARCELÓ, 1986; CORSÀ, 1962; TORRÓ, 2011).

En molts privilegis, ordres, constitucions, etc., els membres de les assemblees eren anomenats *probi homines* o *boni homines* i això s'ha interpretat com a una forma de representació política al capdavant del

²⁰ Àmbit o lloc dins el qual les potestats o els organismes públics tenen el poder d'exercir una potestat judicial en matèria administrativa, social, civil o criminal.

²¹ La universitat comuna formada pels pobles de Gallecs, Mollet i Parets es reunia al segle XIV sota el roure que hi havia a prop de la masia de Can Ros (Lluís Ansó, 1994).

populus o *universitas*. Tanmateix, l'historiador J. M. Font i Rius veu més probable que els *probi homines* fossin tots els veïns a les comunitats d'escàs veïnatge (FONT I RIUS, 1985) o a les rurals (HINOJOSA, 1905) i a algunes ciutats. Per exemple, *boni homines* era el títol d'honor que havien rebut tots els veïns de Perpinyà amb la llibertat comunal (ALART, 1874). Cal destacar que en llatí «*homines*» habitualment significa «homes i dones», sent el terme «*viris*» l'utilitzat per a designar l'home, de manera que inicialment les assemblees de veïns estarien formades per homes i dones o per algun membre de cada casa.

A més de la *universitas* o assemblea general hi havia altres organitzacions més reduïdes que intervenien en nom de les primeres com a comissions per a casos específics de manera eventual i que, també, podien actuar com a portaveus de la comunitat, no com a representació general de la *universitas*, ni com a mandataris, ja que no tenien potestat sobre la comunitat. Des del segle XIII, per a la defensa dels interessos de la comunitat local en les institucions supralocals, l'assemblea veïnal escollia síndics que per regla general no tenien caràcter de representants, ja que estaven subjectes al **mandat imperatiu**, és a dir, eren portaveus que rebien instruccions precises de l'assemblea estant sota el seguiment de la mateixa, que els obligava a una correspondència permanent i castigava la desobediència al que s'havia acordat (FERRO, 1987). Algunes comissions tenien la funció eventual de recaptar les contribucions i talles²² amb destinació a serveis de caràcter veïnal per atendre al manteniment i conservació dels béns d'aprofitament comunal. El pont de Lleida, encara l'any 1224, tenia gairebé una personalitat jurídica pròpia i era mantingut per una confraria, composta per veïns de la ciutat que tenien cura del seu govern, custòdia, reparacions i de la recaptació de les contribucions. A Torrelles (Rosselló), hi trobem guàrdies rurals i jutges per

²² Relació entre la unitat de pes i la peça monetària. Normalment la unitat monetària era la lliura.

als delictes locals, posteriorment coneguts com a sobreposats de l'horta, escollits anualment pels veïns (ALART, 1874).

A partir dels segles XIII-XIV en l'àmbit urbà es comença a donar la representació pública de la *universitas* als seus probi homes, ja entesos com una minoria que actua com un cos tancat juntament amb el representant reial o senyorial, *vicarius* o *bailius* del lloc. De la mateixa manera, és en aquesta època quan es comencen a imposar els *concejos* tancats a Castella amb l'Ordenament d'Alcalà (1348). Tanmateix, no tots els *probi homes* pertanyien a una mateixa classe social identificada amb els potents o *maiores*, és a dir, amb l'estament²³ superior de les tres mans²⁴, ja que hi ha abundants documents on s'exigia que les comissions havien d'estar formades per *probi homes* elegits per les tres mans o estaments (FONT I RIUS, 1985).

Al món rural, en canvi, en llocs amb una població menor, l'assemblea general de veïns o consell obert roman com a única forma de govern local per molt temps, fins a finals de l'Edat Mitjana i fins i tot posteriorment. Hi ha nombrosos testimonis de la seva existència que ens informen sobre com es reunien tots els habitants del lloc o un membre de cada casa, als quals s'aplicava l'esmentat títol de *probi homes*, prohoms (FONT I RIUS, 1985).

En valls pirinenques, com les valls d'Àneu i d'Espot, els senyors jurisdiccionals tenien pocs drets o els tenien molt limitats, tot i que durant tota l'Edat Mitjana van lluitar per incrementar-los en perjudici dels pagesos

²³ Cadascun dels diversos grups en què s'organitzava la societat medieval i que constituïen els diferents òrgans de govern. A les Corts es deien braços (eclesiàstic, militar i reial on eren representades les ciutats) i a les ciutats es deien mans.

²⁴ Grup social diferenciats en el si d'una corporació. De caràcter específicament urbà, els tres estaments, també anomenats mans, estaven formats per la mà major (doctors en lleis o medicina i grans mercaders), la mà mitjana (botiguers i notaris) i la mà petita (artesans, camperols i pescadors).

d'aquestes valls. Les comunitats rurals, encara durant el segle XIV, no estaven obligades a pagar cap cens²⁵ per empriu, ni estaven sotmeses a cap «usatge»²⁶. Administraven la justícia i per tractar els assumptes entre les comunitats i el senyor es reunien en un lloc comú, «en plaça comuna», no dins un castell o en un lloc tancat. El 1313 s'estableix a la Vall d'Àneu que el senyor i els veïns constituïen conjuntament la cort (*curiam dicti terre*) i en altres documents s'esmenta «el Consell General de la vall d'Àneu» com l'assemblea general de tots els veïns, que a partir de la segona meitat del segle XIV està formada per un petit nombre de veïns de cada poble que actuaven «*cum consensu omnium*», «*ex parte illorum*», és a dir, com portaveus dels pobles i sense cap potestat²⁷. Segons l'historiador medievalista Jordi Bolòs, el que es detecta en aquestes valls és el poc interès que tenien els senyors en enfrontar-se amb els seus habitants per obtenir més rendes, segurament a causa de la fortalesa d'aquestes comunitats, que en alguns casos com a Andorra, se sap que van lluitar contra els senyors (BOLÒS, 1996). En el segle XII Andorra estava formada per sis parròquies administrades per assemblees obertes a tots els veïns. Al Pirineu aquestes assemblees de veïns van arribar a tenir un poder molt important, ja que decidien elles soles, sense el consentiment ni la intervenció d'un altre poder, sobre els seus problemes locals, el comunal, etc., i defensaven el seu territori de qualsevol atac. Van subsistir així més temps que altres comunitats no pirinenques. Un exemple és el Pallars, on sobreviuen fins al segle XIX (VILANOVA ROS, 1996).

A més de les assemblees generals de veïns d'una comunitat existien assemblees de veïns que pertanyien a diverses comunitats per tractar

²⁵ Pensió anual que cal pagar, en data fixa, com a conseqüència d'un establiment o contracte emfitèutic. El pagava el camperol per poder treballar les terres i gaudir-ne l'usdefruit. Els censos podien ser en productes o en moneda.

²⁶ Costum recollit als Usatges de Barcelona, un recull d'usos i costums, preceptes reials, col·leccions canòniques, etc., que eren una de les principals fonts del dret comú o general català.

²⁷ Valls, Privilegis, II, docs. VI, pàgs. 228, 243, 245; doc. VIII, pàg. 250.

assumpes que els concernien conjuntament. Eren òrgans supralocals o **supracomunals** de poder popular. Aquests òrgans rebien noms com unions, agermanaments, patzeries²⁸ o mancomunitats²⁹. Decidien ordinacions i concedien drets que es feien extensius a tots els comuns que participaven. Per exemple, el **dret a ajaillar** era el dret de passar la nit sobre el terreny del territori d'un altre comú, per això hi havia els covals o pletes a prop del límit d'una muntanya. En un document de l'any 1353 conservat a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell s'esmenta la plaça on es reunien els veïns (les universitats) de Solau i Obach per tractar problemes comuns. Prop d'aquest lloc comú posteriorment es va edificar l'església de Santa Maria d'Espot. Altres exemples són el bosc dels tres comuns de la muntanya del Sobac, la mancomunitat dels quatre pobles, les unions i agermanaments de Burg o de Vila i Valls de Castellbò, les unions de la totalitat dels termes d'Àneu, Boren i Isavarre, els mitgers i les muntanyes dels terçons o la federació de comunitats pirinenques del tractat del Pla d'Arrem.

²⁸ Concòrdia establerta entre valls pirinenques destinada a reglamentar el dret de pastura i de trànsit del bestiar i de llenyar en territori foraster.

²⁹ Associació de pobles o ciutats per atendre serveis i problemes comuns.

«La consideració històrica dels béns comunals sembla que no té molt d'èxit entre nosaltres. Poques anàlisis contemplen llur existència, llur extensió, l'engraellat dels drets i obligacions comunals al si d'una organització camperola, o llur evolució en la Catalunya moderna. És un d'aquells temes marginals que hom passa per alt o diu quelcom per omplir l'expedient.» (*Josep Maria Bringué i Portella, Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya (1984) – Breus reflexions sobre els béns comunals a la Catalunya moderna*)

«Cal afirmar, d'entrada, que la qüestió dels béns comunals als Països Catalans no ha merescut una atenció suficient per part dels medievalistes, contràriament a molts països del nostre entorn com Itàlia i França» (*Josep Fernández Trabal, Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània –Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans– Béns comunals a l'Edat Mitjana. Un estat de la qüestió.*)

EL COMUNAL

Els béns comunals són un cos de béns rústics pertanyents al comú, que per la seva naturalesa són un complement del conreu de la terra i de la subsistència familiar. Recursos comunals són les pastures, els boscos, les aigües, els erms, les salines, la caça, etc. Sobre aquests béns radicats en un terme, els habitants d'un lloc n'exerceixen un dret d'aprofitament per a les necessitats de cada casa, amb què no podien ser utilitzats per al lucre o la comercialització.

La història del communal català no s'ha de buscar en les fonts de dret general o territorial, ja que és en el fet local on neix i gairebé totes les localitats, petites i grans, van sorgir per obra dels seus propis consells veïnals. Es poden trobar algunes referències sobre el communal en normes de dret general com ara l'**Usatge 72 strate**¹ o a la Constitució de les Corts de Barcelona de 1283. Per exemple, a l'Usatge strate, s'estableix que camins i vies públiques, aigües corrents i fonts vives, prats i pastures, boscos,

¹ «Stradas e vias públicas, e ayguas corrents; fonts vivas, prats e pasturas qui son fundadas en aquesta terra, son de las Potestats; no que ho hajan per alou, en ho tengan en domini, mas que tots temps sien a empriu de lurs pobles, sens tot contrast e sens servici sabut.»

garrigues i roques, pertanyen a les potestats, però no com un dret, sinó com un deure de disposició, ja que les potestats estan obligades a atorgar (com hem vist anteriorment més que atorgar el correcte, en molts casos, és fer oficial un antic costum) aquests béns a les comunitats que estiguin en disposició de treballar-los. Per tant, el rei o els senyors jurisdiccionals no podien tenir-los en alou² ni en domini, sinó que la pertinença era dels pobles en règim d'aprofitament comunal (PAU I GRATACÓS, 2003). Però, és en les fonts de caràcter local on més informació es pot trobar: les cartes de poblament i les franqueses, així com els privilegis reials i senyorials (llibre verd, de la cadena, etc.), o les ordenances municipals com el Llibre de Mustaçaf³ de Barcelona, Igualada, Solsona, Sabadell, Sant Llorenç de Morunys, etc. Altres documents són els diplomes que reflecteixen pactes, convenis entre comunitats, cases i arbitratges o resolucions judicials.

Segons l'historiador Ramon d'Abadal i de Vinyals, les pastures naturals (*pasqua*) i els prats conreats (*prata*) apareixen a la documentació pirinenca i prepirinenca de l'Alta Edat Mitjana com a imprescindibles per al manteniment del bestiar que pot agrupar-se en ramats comunals o **dules**, caps de bestiar de diferents famílies que són vigilats per un pastor o duler (FELIU, 2009). A la vall de Ribes, els veïns podien pasturar el seu bestiar sense autorització del monarca, dret confirmat per Jaume I el 1252, tot i que, com ja s'ha comentat anteriorment, aquest tipus de confirmacions representen l'aparició oficial, no la real, que és molt més antiga. Situacions similars es troben a valls com les de Querol, d'Àneu, d'Aran, d'Andorra i en altres de pirinenques. Tanmateix, aquest tipus de béns comunals no era

² Aquella terra o finca per a l'ús de la qual no s'havia de donar cap renda o fer cap servei personal. L'alou era contraposat a la tinença i una mateixa terra podia ser alou d'una família o un senyor i tinença d'un altre.

³ El mustaçat o mostassaf era un dels càrrecs temporals elegits en l'assemblea general de veïns normalment per un any que, entre altres competències, es cuidava dels assumptes derivats de la dinàmica dels béns comunals i de l'abast públic, segons el principi de superioritat del dret a la subsistència dels veïns per sobre del dret del productor a disposar dels seus excedents.

exclusiu de la muntanya, perquè a les terres del terme de Tortosa també eren significatius per a la ramaderia. Segons els Costums escrits de Tortosa, l'any 1272 els veïns podien pasturar als termes de la ciutat fins a les terres llaurades i fins i tot a les terres de cultiu mentre no estiguessin sembrades, com veurem més endavant. En la repoblació de les zones de frontera van intervenir camperols, que venien de les muntanyes i reproduïen els usos i costums dels seus llocs de procedència, on era habitual el comunal. A l'arribada dels repobladors aquestes terres no eren buides de gent, la tasca d'expansió de les terres de cultiu va ser feta conjuntament pels ja residents i pels nouvinguts (FONTANA, 2014).

Per l'historiador Gaspar Feliu, el comunal, així com les pràctiques comunitàries, tenen el seu origen en les societats indígenes preromanes, com ara els ibers, vascons i aquitans, quelcom comú amb altres organitzacions tribals o clàniques. L'individualisme romà (*ius utendi et abutendi*) s'oposava al comunalisme d'aquestes societats que estaven sota servituds i obligacions col·lectives, amb espais comunals al servei de tots els membres de la comunitat i que no es podia apropiari ningú. La romanització no va més enllà de la construcció de ciutats i de la seva administració imposada. Una vegada el món urbà romà entra en crisi i comença a desaparèixer, tornen a aparèixer costums i formes d'organitzar-se anteriors. De fet, les invasions romanes, visigodes, musulmanes i carolíngies a penes intervenen en les formes d'organització econòmica i política en el món rural, sent el seu objectiu principal l'extracció de rendes i/o la recaptació d'impostos (FELIU, 2009).

Entre els diferents espais comunals, com hem comentat, tenim les **garrigues**, que a més de farratge per al bestiar, oferien herbes i arbustos aprofitables per a usos artesanals, com el roldor, el margalló, la grana o l'espart, així com herbes aromàtiques per a usos culinaris, medicinals i de perfumeria. El roldor és un arbust les fulles del qual, una vegada seques i

polvoritzades, produeixen l'anomenat sobac, que s'utilitzava per adobar les pells, com s'esmenta, per exemple, als privilegis de Banyoles o als Costums de Tortosa (OLIVER, 1881). El margalló és una palmera que abunda a la zona del Garraf que s'utilitzava per a la fabricació d'escombres i objectes de cistelleria. Aquesta artesanía es feia en llocs com Cubelles. El garric és una petita alzina en la qual poden habitar colònies de quermes, un insecte homòpter de la família dels còccids del qual s'extreia la grana, un colorant vermell de tintoreria molt apreciat que es fabricava principalment a Tortosa i que era de lliure recol·lecció per disposició dels Costums (OLIVER, 1881). L'espart també apareix als Costums de Tortosa: es podia agafar amb franquícia i s'utilitzava per a la fabricació de cordes, cabassos, sàrries, espardenyes, estores, etc.

Els **bosc**s proporcionaven la llenya per escalfar les llars i per a les diferents classes de forns (de pa, de calç, de vidre, de teules, de rajoles, de terrisseria, de pega...), a més de carbó vegetal per a realitzar diverses activitats artesanals i per a usos domèstics, la fusta per a la construcció i la reparació d'edificis (bigues, muntants, portes, finestres...) i per a l'elaboració de les eines rústiques, agrícoles i armes, com les ballestes que necessitaven fusta de qualitat i que fos flexible. La pega i el quitrà també eren productes obtinguts del bosc i eren elaborats mitjançant la resina del pi que era extreta i destil·lada. Altres ingredients del quitrà eren el sèu, que és greix cru d'animals remugants, així com l'oli, que tenia aplicació per fer ceràmica. Aquests productes eren elaborats al bosc per uns artesans anomenats **muntaners**, que ja apareixen anomenats als Costums de Tortosa.

Altres aprofitaments obtinguts dels boscos comunals eren el suro⁴ o els fruits silvestres per a l'alimentació humana i del bestiar, com les glans, pinyons, nous, castanyes, lledons, etc., així com herbes per al bestiar i la

⁴ Els veïns d'Agullana, per exemple, durant segles van llevar el suro de les alzines sureres (Joaquim Alvarado i Costa, 2001)

caça. Les aigües s'utilitzaven per al regadiu d'horts i conreus, com a força motriu dels molins –també de caràcter comunal–, i com a aliment a través de la pesca fluvial. De les marjals i dels saladars se n'extreien joncs, canyissos, sisca i sosa. El jonc s'utilitzava per fer estores i tant el canyís com la sisca eren utilitzats com a part dels sostres d'algunes cases o barraques. De les herbes del gènere «*salsola soda*», com el salicorn fi o barrella, se n'extreia un producte (carbonat de sodi) que s'utilitzava per a la fabricació del sabó i del vidre.

Les **deveses** van sorgir com una forma d'assegurar a una població el subministrament de la llenya, fusta, carbó, pasturatge i caça per a l'ús domèstic, davant l'augment de la població dels voltants. Es tractava de destinar una part del territori només per als veïns i on ningú més pogués accedir sense autorització. Un exemple és la devesa que els veïns de la Pobla de la Vall de Sant Miquel van crear el 1336. Els **bovalars** o boalars eren similars a les deveses, però més petits, al principi reservats al bestiar de llaura i pel consum humà. Un exemple és el bovalar que el Consell de Lleida va concedir el 1386 als veïns de Vilanova d'Alpicat (FERRER I MALLOL, 1990).

La majoria dels historiadors atribueixen la titularitat dels béns comunals al comú dels veïns mentre el municipi no es concreta com a organisme estructurat amb una representació permanent. Mentre no s'arriba a aquest estadi, el que compta és el comú com a organisme autònom. Segons l'historiador Gaspar Feliu, des de la historiografia s'acostuma a dir que tota la terra era de domini públic (fisc) o de domini privat (alou), però en realitat aquesta afirmació és inexacta i insuficient, ja que el fisc no era un domini públic en el sentit de comú o comunal, sinó el domini d'una potestat pública. Aquí veiem que, en la historiografia, com en altres àmbits, sovint el que és estatal es confon amb el que és públic. Hi ha un tercer tipus de domini, el comunitari o **alou comunal**, és a dir, la propietat comuna de tots

els veïns. Aquest tipus de domini acostuma a quedar en l'oblit perquè genera poca documentació o, per regla general, roman perduda (FELIU, 2009). Els senyors van lluitar per apoderar-se d'aquesta propietat alodial i imposar el seu domini a pobles i terres (SALRACH, 1987). La poca documentació que hi ha sobre l'alou comunal és la conseqüència dels plets amb els senyors que van intentar usurpar-lo (BONNASSIE, 1979; SALRACH, 1992; MARTÍ, 1985-1986). Per exemple, l'any 977 en el plet de Vallformosa els veïns aconseguïren que el comte reconegués que la vall era alou comunal per dret d'aprisió (BONNASSIE, 1979).

D'altra banda, com ja hem esmentat abans, el dret d'aprofitament d'aquests béns comunals va tenir a Catalunya el nom d'**empriu**, per bé que existeix la hipòtesi que l'empriu és fruit de la usurpació dels franc alous comunals a les comunitats rurals per part del poder comtal i senyorial. Per exemple, el franc alou dels pobles pirinencs sobre els seus termes responia a una lògica clànica diferent de la lògica senyorial i comtal. Els pobles van lluitar per mantenir el reconeixement del comunal i un dels primers atacs que van rebre va ser-ne la confusió interessada amb el fisc, a partir de la idea del dret romà que les terres que no eren de ningú estaven a disposició de les potestats. La doctrina legal catalana del **dret comú** –que no hem de confondre amb el **dret consuetudinari**, ja que el dret comú és de tall romanista–, representada pel noble, jurista i advocat Jaume Càncer el 1594 deia «El que hi ha dins el terme del castell, si no és de ningú, és del senyor del castell: i així es veu a Catalunya que el senyor cedeix en emfiteusi les terres vacants, no posseïdes per ningú». El resultat de l'aplicació d'aquesta llei podria haver representat la desaparició del franc alou comunal, perquè com que no era de cap família en concret va poder quedar reduït a empriu (FELIU, 2009). Dins el dret d'ús o empriu existien drets d'ús més concrets com el «dret de gallorsa», que és el dret de pasturar les ovelles a les terres comunals, o el «forestatge», que és el dret de fer ús d'un bosc comunal, etc.

El dret d'aprofitament del comunal constituïa una certa garantia de sosteniment per a tothom. Proporcionava aigua, llenya, fusta, pastures, fruits silvestres, caça, pesca... que es pot considerar un mínim per a la subsistència. Hi havia diverses formes d'aprofitament dels béns comunals que eren regulades pels usos i costums de cada localitat i per les ordenacions del comú. Es poden resumir en tres:

1. L'explotació col·lectiva o comunal, que ha de ser simultània, sense poder dividir el bé entre persones concretes. L'ús simultani té dues modalitats. A la primera, es determina un límit en l'aprofitament, per exemple, un límit en el nombre de caps de bestiar, o que s'exercís en determinats dies de l'any, com passava als costums de la Vall d'Aran. A la segona no hi ha cap restricció mentre l'aprofitament sigui exclusivament per a l'atenció familiar segons les seves necessitats, com ara la llenya.
2. La distribució del bé en lots, sorts o quotes en proporció al nombre de membres de cada casa. Per exemple, les **boïgues** eren un cultiu temporal sobre un espai de titularitat col·lectiva per part de les cases, ja fos per lliure disposició (al Prepirineu) o concedides per la comunitat (a l'Alt Pirineu) (CONGOST, 2007). Una altra possessió temporal era l'**orri**, que consistia en un tancat de pedra on es portaven els ramats d'ovelles per munyir-les i fer formatge. Les boïgues pròximes a l'orri es beneficiaven dels fems, produint un rendiment superior (FELIU, 2009).
3. Quan la naturalesa del bé no es presta a la divisió en lots s'adjudica en pública subhasta a una casa amb la condició que el producte sigui aplicat a satisfer les necessitats del comú de forma gratuïta.

Aquestes formes d'aprofitament responen normalment al principi de gratuïtat⁵, però de vegades generaven ingressos a la universitat, pagant els veïns un cànon o una taxa. A partir del Decret de Nova Planta⁶, els béns destinats a produir rentes als ajuntaments, s'anomenaven **béns de propis**. Aquesta utilització solia ser exclusiva dels veïns encara a les valls pirinenques i en altres llocs el costum era més ampli i el comú dels veïns podien cobrar herbatge⁷ o altres drets als forasters. Als Costums de Tortosa es feia distinció entre fusta per a consum domèstic, que era gratuïta, i la que es venia als forasters, que pagava el quarantè. La Carta de Població de Paüls de 1293 regulava que la llenya i la fusta venuda a forasters havia de pagar-se a un diner⁸ per somada⁹, igual que els veïns de la Vall de Querol quan recollien llenya del bosc de Campcardós destinada a la venda, mentre que quan era destinada a la venda a forasters la fusta gran la pagaven a un òbol¹⁰ per peça i la fusta petita a dos diners per somada.

Per tenir dret a l'aprofitament calia ser veí, amb casa habitada o **foc**¹¹. Més endavant es van afegir noves condicions per ser-ho. Per exemple, si era admès pel Consell o si la seva casa tenia una era incorporada. A la Vall d'Aran, l'any 1313, es va aprovar un costum que lligava el dret de l'ús del comú a ser veí i no al naixement, per evitar que aquells que emigressin

⁵ Aquest principi de gratuïtat, com tot en l'Edat Mitjana, no es pot generalitzar. Per exemple, l'any 1265 els habitants dels masos de Serramala (Alt Penedès) i Llebrers (Fenolleda) no prestaven cap quantitat als senyors pel dret d'empriu, mentre que en els capbreus del segle XIV ja apareixen algunes prestacions per pasturar i recollir llenya, que podien tractar-se d'un formatge, com el cas dels veïns de Montnegre (Maresme) l'any 1314 al monestir de Cervià (MALLORQUÍ, 2007).

⁶ Més endavant veurem que amb el Decret de Nova Planta es va substituir la universitat per l'ajuntament, seguint el model castellà.

⁷ Dret que es cobra per deixar pasturar el bestiar foraster.

⁸ Unitat de moneda inferior del sistema carolingi que perdurà fins a l'època moderna en els sistemes que en deriven, entre ells el català.

⁹ Càrrega d'un animal de bast, la qual era equivalent a tres quintars. El quintar era una unitat de pes emprada antigament, equivalent a 4 roves o 104 lliures, que són 41,6 quilos, aproximadament.

¹⁰ Moneda amb un valor de mig diner.

¹¹ Habitatge poblat, amb foc a terra, on vivia una família, sotmesa a la imposició del fogatge, impost que es cobrava en funció del nombre de focs que hi havia en un lloc.

aprofitessin el comú com si hi visquessin (VALLS I TABERNER, 1987). Els costums de les valls pirinenques donaven als veïns la facultat de prendre **penyores** (el seu ramat, les seves eines...) als homes d'altres llocs que s'aprofitessin dels seus béns comunals i no les retornaven fins que no es restaurés el dany, normalment amb una multa.

Als costums aranesos s'indicava el que no es podia fer amb els béns comunals: no es podia fer molí o casa, ni plantar arbres o vinyes, mentre que a Andorra els veïns podien apropiarse de l'extensió d'un prat (apradar) que als altres veïns els semblés bé. També, es podia conrear la terra (*aboïgar*) o fer corral per al bestiar (*acortalar*) sense que la terra deixés de ser comunal (VALLS I TABERNER, 1990).

Segons l'historiador J.M. Bringué les terres comunals són l'element relativament més conegut dels béns comunals perquè han perdurat fins als nostres dies, tot i que en formes imperfectes recollides al dret positiu actual. Però, hi ha altres formes de comunal menys conegudes, com els serveis o els mitjans de producció comunals per a la transformació de productes: els molins, els forns, les ferreries o fargues i els recs comunals.

Els **forns comunals** solien formar part del conjunt d'habitatges, i estaven a disposició dels veïns per satisfer diferents necessitats, normalment per coure pa¹². De forns comunals n'hi va haver en multitud de pobles i alguns s'han mantingut fins avui, per exemple, el Forn Jussà de Cardona (Bages), el forn de la magnífica vila closa¹³ de Montfalcó Murallat (Segarra), el forn de la vila d'Àger (Noguera) del segle XIV o el forn comunal de Capafonts (Baix

¹² Quan havien de coure encenien el forn i amb una forca anaven empenyent al dedins la llenya; un cop assolida la temperatura desitjada enretiraven la brasa i amb una escombra (granera) netejaven la cendra per no embrutar el pa. Després, s'introduïa el pa amb una pala d'enfornar i un cop desenfornat solien aprofitar la temperatura per torrar unes ametlles o coure un foc.

¹³ Nom que reben molts pobles que resten tancats pels murs exteriors dels habitatges.

Camp), conservat en un edifici del segle XIII que funcionava encara a mitjans del XX.

Els **molins** formaven part dels serveis de primera necessitat d'aquells pobles que eren a prop d'un riu. Els moliners, elegits pel comú, hi molien blat per fer farina, olives per fer oli, o altres productes. Hi ha molts pobles que tenien el seu propi molí, com a Escalarre, on el molí era situat a prop de l'església, o a Isil, que es trobava entre els dos nuclis poblacionals; en altres pobles era a prop del nucli, com en els casos de Sorpe, Unarre, Son, Alòs o Lladorre. Als pobles que eren lluny del curs d'un riu el molí se situava més apartat, com a la vall d'Àssua, on els molins pertanyien al comú dels pobles de Llessui, Seurí, Bernui, Altron i Surp, sent una mostra, a més a més, dels pactes supralocals que prenién un conjunt de comunitats en benefici mutu (FELIU, 2009). A Gironella hi ha documents on es constata que si el comú no estava satisfet amb la feina del moliner, podia ser substituït, després de donar-li tres mesos de temps, el mateix temps que tenia el moliner per avisar al veïnat si volia deixar la feina. El moliner havia de moldre tot el blat que li portaven i se'n quedava una 1/24 part pel seu treball (BUSQUETS, 2000). A Banyoles, l'aigua era emprada entre altres coses com a força motriu dels molins fariners, drapers i altres indústries localitzades al poble. En un litigi ancestral sobre la propietat de les aigües de Banyoles, que va acabar amb la concòrdia de 1685, el síndic de la universitat va dir que el plet es devia a «*la defensa de dites particulars deduint estar dita Universitat y singulars de aquella en quieta y pacífica possessió de esta part de més de cent anys de usar de dita aigua del Estany per regar sas terres, moldrer molins y altres cosas necessàries*»¹⁴. Al **capbreu**¹⁵ de Cruïlles de 1319 podem veure les formes d'ús dels molins que eren compartits per diversos veïns. A cada molí

¹⁴ Concòrdia sobre les aigües de l'Estany, pp. 16-v-17r.

¹⁵ Document o volum que conté les declaracions de béns fetes pels vassalls d'un senyoriu, i les càrregues que comporten, davant d'un notari designat pel senyor a fi d'enregistrar-les. És una continuació dels llevadors de comptes i només es troben als darrers segles medievals.

hi havia un grup d'uns sis pagesos, anomenats *tenetores*, *parceriis* o parçoners¹⁶ –que disposaven d'unes «parts» del molí que consistien en uns dies i nits en què cada parçoner podia fer-ne ús. Aquesta forma d'aprofitament implicava la col·laboració d'un grup de pagesos per fer funcionar la màquina hidràulica. Els molins, segons el principi de la lliure molta, durant molts segles van continuar sent utilitzats autònomament per les comunitats camperoles, i els conflictes entre senyors i pagesos generalment acabaven a favor dels segons, com es desprèn, per exemple, de la sentència arbitral de l'any 1263 per la disputa pels molins entre Barcelona i Guillem de Cervelló (FERNÁNDEZ TRABAL, 2004).

Les **fargues** o forges comunals eren obradors existents des de l'Alta Edat Mitjana on es fabricaven peces de ferro necessàries per a les eines agrícoles, ferradures d'animals, eines per a la construcció, armes per a la host veïnal, etc. Consistien en forns que cremaven carbó barrejat amb aire a pressió que abastava altes temperatures que permetien fondre el mineral per separar el ferro (mena) de les impureses (ganga). El sistema de producció de ferro conegut com a «procediment català» –la forja catalana– va ser molt apreciat per aconseguir majors temperatures que les obtingudes amb les manxes de fargues tradicionals. Les citacions textuais i la toponímia mostren fargues en comunitats de muntanya de la Vall d'Aran, la Vall Ferrera (Pallars Sobirà), Fenolleda (Pirineu oriental) i en altres indrets. Segons la historiadora i arqueòloga Marta Sancho i Planas durant el segle IX les fargues van ser construïdes i utilitzades per les comunitats camperoles per satisfer les seves necessitats d'utilitatge. Aquesta historiadora remarca l'estructura social de la base productiva organitzada en famílies de camperols capaços de decidir les seves pròpies estratègies de producció, amb la finalitat d'aconseguir l'autoabastiment de les economies familiars (SANCHO I PLANAS, 1997). Per exemple, al jaciment de la Coma Peronella existeix un taller de forja

¹⁶ Persona que té part en una acció comuna o en alguna cosa.

datat entre els segles VII-VIII, i també a l'assentament de Monistrol de Gaià (segles VI-X) i al Collet de les Caixes de Navàs (segles XI-XII), tots en mans de les comunitats rurals (GIBERT, 2011). El control senyorial sobre les fargues començarà a intensificar-se en el segle XIII (AMENOS, 2004). L'arqueologia detecta els primers centres pròxims a les fortificacions senyorials entre mitjan segle XIII i la segona meitat del segle XIV (GIBERT, 2011), tot i que en aquests segles hi havia pagesos que tenien ferreries particulars com les *picadoras* de Riudellots de la Selva (MALLORQUÍ, 2007), ja que la transformació del ferro no requeria una infraestructura molt complexa (fornal, manxa, enclusa, eines i les matèries primeres, essencialment ferro i carbó vegetal).

L'**aigua** i els **sistemes hidràulics** (aqüeductes, canals, séquies...) com a béns comunals eren, també, un aspecte important de les comunitats locals. En molts pobles l'entitat que gestionava i assegurava el manteniment d'aquests sistemes era la *universitas*. A l'*Usatge stratae* es constata que el sobirà no tenia cap domini sobre l'aigua, n'era un simple administrador que havia de tenir cura del destí comunal que s'indicava a la mateixa norma (DE BROCÀ, 1918). L'aigua no només era important per a l'agricultura, també ho era per al transport i la pesca, i com a força motriu de molins i altres màquines, tal com hem vist anteriorment. Des de l'Edat Mitjana, moltes cartes de població i altres documents de dret local, com els Costums de Tortosa, contemplen les aigües com a béns comunals. Un exemple característic de la pervivència de les aigües comunals és el de l'estany de Banyoles, que en l'actualitat encara és propietat de tots els banyolins, des que, declarat comunal oficialment l'any 1685, es va arribar a una concòrdia, després d'un litigi ancestral, entre el Monestir de Sant Esteve, el rei i la Universitat o Comú de Banyoles (PAU I GRATACÓS, 2003).

D'igual forma, en els territoris precatalans del Xarq al-Àndalus, també va existir el comunal. Les comunitats rurals andalusines de les terres de Lleida i

del baix Ebre, com Tortosa, fins al segle XII vivien en alqueries. Aquests espais residencials disposaven, tant de terres en règim de propietat privada (*mamluka*), com de terres no apropiades (*mubaha*) que pertanyien a tota la comunitat pagesa. Les terres de *mamluka* eren de regadiu –les més productives– amb unitats hidràuliques al voltant dels cursos fluvials, una de les aportacions fonamentals de les comunitats rurals andalusines que, segons historiadors com Thomas G. Flick, no es degué al poder central, al contrari del que asseguren altres historiadors, com Karl Wittfogel i les seves tesis sobre el «despotisme oriental» (ERITJA, 1998). Tanmateix, la majoria dels molins en els espais hidràulics, utilitzats per irrigar els cultius, estaven controlats col·lectivament pels camperols, mentre que un percentatge petit, de l'ordre del 10%, quedaven en mans privades o eren de l'Estat (KIRCHNER, 1997). Les terres de *mubaha* es dividien en terres comunals (*harim*) i mortes (*mawat*). De les primeres el camperol treia fruits silvestres, pastura, llenya, fusta, caça... i les segones eren terres apropiades temporalment pels veïns que s'utilitzaven per al cultiu de secà. Altres espais comunitaris de les alqueries, eren la mesquita, el forn comunal i el *hishn*, que era el centre fortificat que complia la funció de refugi i defensa del poblament rural. Aquestes estructures castrals havien estat originades per les mateixes comunitats camperoles andalusines (BARCELÓ, 1986; CORSÀ, 1962; TORRÓ, 2011).

«Després de la crisi del segle XIV i de les guerres remences, els pagesos de mas trobaran en aquest sistema hereditari, en què s'excloïa tots els fills menys el primogènit, que era nomenat hereu, la via per garantir la unitat patrimonial i la continuïtat en el temps [...] un fill hereta i als altres se'ls busca la millor sortida possible [...] A l'Edat Mitjana, per exemple, hom troba moltes noies que hereten i no els seus germans mascles, en canvi en el segle XVIII això no passa mai.», (*Història agrària dels Països Catalans, Volum 4*, Director: Emili Giral i Raventos; Coordinador: Josep Maria Salrach;

Coordinador del volum: Ramon Garrabou)

«A Roma, la dona, sense exageració ni paradoxa, no era subjecte de dret [...] La seva condició personal, la relació de la dona amb els seus pares o amb el seu marit és competència de la *domus*, de la qual el pare, el sogre o el marit són caps totpoderosos [...] La dona és únicament un objecte» ,
(Robert Villers, *Le Statut de la femme à Rome jusqu'à la fin de la République*)

«El quadre que sorgeix d'aquests documents [de l'Edat Mitjana] ofereix més d'un tret sorprenent, ja que veiem, per exemple, com les dones votaven igual que els homes en les assemblees i les comunitats rurals, [...] en les actes notariais és freqüent veure una dona casada actuant per si mateixa per a, per exemple, obrir una botiga o exercir el comerç; i això sense necessitat d'autorització del marit. I en els registres dels recaptadors d'impostos que han arribat fins a nosaltres hi ha moltíssimes dones que exerceixen diversos oficis: mestres d'escola, metgesses, apotecaries, guixeres, tintoreress, copistes, miniaturistes, enquadernadores ...» (Régine Pernoud, *Per acabar amb l'Edat Mitjana*)

ELS DIFERENTS NIVELLS DE LA COHESIÓ GRUPAL

Els diferents tipus de societat que s'han esdevingut influeixen de forma diferent sobre les característiques i l'organització dels seus territoris. Aquesta organització o morfologia dels poblaments no només es pot conèixer a través de la documentació de l'època, sinó també per mitjà de l'estudi de les restes arqueològiques que han arribat fins als nostres dies. Per exemple, als jaciments de les comunitats rurals pirinenques de l'Edat Mitjana és difícil trobar-hi elements característics d'una societat dominada pels senyors jurisdiccionals. En aquestes comunitats de muntanya la **vall** tenia una importància crucial en l'organització del territori, valls que no sempre feien referència a una depressió geogràfica, sinó que eren un element organitzatiu en el qual coincidien comunitats amb unes arrels molt antigues i que

coexistien amb altres organitzacions encara febles durant el segle X, com eren l'Estat i l'Església. La vall també era important perquè es derivava d'uns vincles de la gent que habitava aquest territori que eren hereus d'un passat remot en el qual es van crear unes institucions de govern col·lectiu que decidien sobre el comú. Davant el poder d'aquestes comunitats els senyors no podien imposar rendes i els castells que existien eren més un mitjà per defensar una via de comunicació que un instrument per controlar una població (BOLÒS, 1998).

Si ens referim a la morfologia dels pobles, no només han existit pobles nascuts al voltant d'una església (eclesials) o d'un castell (castrals), sinó que el seu origen també podia ser un camí, un encreuament o el voltant d'una plaça on se celebrava mercat. A més, es creu que totes les forteses van ser construïdes per decisió d'una potestat, un procés anomenat d'encastellament. Tanmateix, al Pirineu, en temps remots, van ser les comunitats les que van edificar els castells-refugi per a protegir-se, no com a elements de control sobre la població per part dels senyors laics. Aquestes fortificacions es van anomenar *oppida* (possiblement successores de les *oppida* iberes) o **castella**. A les valls d'Andorra, el castell de Sant Vicenç d'Enclar feia aquesta funció i existeix la hipòtesi que el castell de València d'Àneu va ser un *oppidum* abans de l'any 1000 que protegia tots els habitants de la Vall d'Àneu i que va ser construït per ells mateixos per decisió pròpia (COROMINES, 1995). El poble d'Escalare¹ a la Vall d'Àneu antigament tenia un castell del qual no ha quedat rastre arqueològic, tot i que hi ha documents que parlen d'un castell el 1228 i sorprenentment s'indica que va ser construït pels veïns i que podia tractar-se de la mateixa vila constituïda com **vila closa**, tal com el castell de Botella de la Vall d'Assua que va ser fet pels habitants del lloc (BOLÒS, 1998). En un text del

¹ Segons Joan Coromines el nom Escalare prové del llatí tardà «scalare» (escala) (Coromines, 1995), mentre que el filòleg Albert Turull afirma que Escalare és un exemple d'ús d'un sufix típic de nom preromà (probablement vasco) en un lexema de filiació romànica (Turull, 2011).

segle XVI, «*Spill manifest de totes les coses del Vescomtat de Castellbò*», s'explica que molts pobles eren tancats per les seves cases. Per exemple, quan es parla de Bernui s'indica que «és vila closa, en les quals les cases fan muralla», o quan es menciona Surp s'afirma que «és vila murada de les cases mateixes». També, trobem representació del poder popular en un cas invers, l'oposició de la població de Tírvia a la construcció d'un castell o la destrucció dels castells de Margineda i Bragafolls a Andorra. El poble d'Ainet de Besan, l'origen del qual es remunta al segle IX, s'estenia al llarg d'un camí i a l'«*Spill manifest...*» es deia que «són cases sens muralla e no són lloch clos». Així passa amb molts pobles que, segons l'historiador Jordi Bolòs, són de creació espontània i poc premeditada, on el poder senyorial va intervenir molt poc.

Com es pot observar al llarg d'aquest treball, el poder a l'Edat Mitjana estava molt fragmentat i era quelcom habitual que aquests diferents poders estiguessin enfrontats i, també, que col·laboressin entre ells en determinats moments. Quan s'esdevé el moviment social de la **Pau i Treva de Déu** al segle XI, compost per camperols i eclesiàstics, amb la finalitat d'aturar els mals usos dels senyors laics, es creen les **sagres**², que són un radi de trenta passes al voltant de l'església on no es podia fer cap acte de violència sota pena d'excomunicació. Amb la protecció de les sagres es van construir espais on emmagatzemar aliments —d'aquí ve el nom de cellera—, així com habitatges i conformant pobles on al centre hi havia una església³. Alguns

² La primera menció detectada al radi de trenta passes fora de violències al voltant d'una església és en un text de l'any 1058: l'acta de consagració de la basílica de Santa Maria d'Igualada (GIBERT, 2011).

³ Aquí el que volem destacar és el paper de l'Església com a aliat de les classes populars en determinats moments de la història, de la mateixa manera que en altres moments els aliats van ser uns altres. No és la nostra intenció ignorar aquests poders que, si bé van existir, no van ser prou forts per a acabar amb el poder popular en aquell moment i que van aliar-se amb ell amb l'objectiu estratègic d'impedir que es produís un desequilibri que portés a la prevalença d'una força sobre la resta. El mateix Hegel, que defensava l'Estat absolutista, parlava de poliarquia quan volia descriure el sistema de forces medieval, ja que el poder polític estava distribuït entre el rei, els senyors laics i eclesiàstics, les corporacions gremials, les oligarquies locals i els comuns.

pobles de sagrera van ser la Cellera de Ter (Selva), Costoja (Vallespir), Palau del Vidre (Rosselló), Darnius (Alt Empordà), Vilaür (Alt Empordà), Sant Fruitós de Bages (Bages), Sant Just Desvern (Baix Llobregat), Sant Joan de Mediona (Alt Penedès) o Tolba (Baixa Ribagorça), però seria un error considerar que tots els pobles que tenen església es van desenvolupar al seu voltant. Tenim exemples que denoten que no va ser sempre així: al mateix poble d'Escalarre, l'església es troba a cent metres de les cases més meridionals i va ser construïda aproximadament el segle XII, després que el poble ja estigués organitzat. Aquest cas no és excepcional, sinó que en molts pobles del Pirineu l'església queda fora i va ser construïda temps després del poblament, com l'església de Santa Maria (Ribera del Cardós), la dedicada a Sant Llorenç (Isavarre, un topònim d'origen basc), l'església de Sant Pere (Sorpe), la de Santa Llogaia (Espot) o l'església de Sant Joan (Isil).

Van existir, també, poblaments semidispersos o **vilars**, així com pobles **plurifocals** o amb diversos nuclis de població. Hi ha exemples com el desdoblament del poble d'Espot (Espot Solau i Espot Obago), Berrós (Berrós Sobirà i Berrós Jussà), o Boldís (Boldís Sobirà i Boldís Jussà). Cada nucli solia tenir la seva pròpia església parroquial i en alguns casos un nucli solia tendir més a la ramaderia (nucli sobirà) i un altre a l'agricultura (nucli jussà). En alguns pobles, un nucli d'habitatges es creava al voltant d'un castell, el que anomenaven **la força**⁴. L'altre nucli podia ser anterior i haver-se creat al costat d'un camí, i es denominava la **vila**. Per exemple a l'«Spill manifest...» sobre el poble d'Araós es diu: «En lo lloch de Arahós havia dues poblacions, ço és la força o fortaleza, la qual de les cases fehia fortaleza e muralla, e la vila o cases baix, sens muralla» i a uns tres-cents metres fora de la vila es trobava l'església preromànica de Sant Francesc.

⁴ Fortalesa. Nom que rebia la part més vella d'alguns pobles i que inicialment podia ser una sagrera fortificada a finals de l'Edat Mitjana. Al Pirineu era el nom que rebia el poble castral per diferenciar-lo del poble obert o vila.

Tanmateix, un fet comú a totes les poblacions –independentment de la seva morfologia– era la seva cèl·lula social i econòmica més elemental, la **família** o la **casa**. En capítols anteriors ja hem constatat que als pobles una gran part del terme era comunal (alou comunal o empriu) però a més a més les famílies tenien propietats (més ben dites **quasipropietats** per diferenciar-les de la propietat privada actual), com les cases, corrals, eres, pallers i horts. Aquestes propietats podien ser en règim **alodial** o en **emfiteusi**. L'alou era un règim de propietat, lliure de tota càrrega senyorial, on el propietari tenia el domini directe⁵ i útil, però el propietari era la família, no un individu, i segons el costum català de l'**hereu** l'herència no se solia dividir⁶. En aquest sentit seguia els mateixos principis que els béns comunals però a escala familiar, sobretot pel que fa a la inalterabilitat i imprescriptibilitat. No es podien posar en risc les generacions futures, ja que tenien el mateix dret d'ús i gaudi que les actuals i per això s'evitava la divisió del patrimoni familiar i es preservava la continuïtat de la casa. L'emfiteusi era similar a l'empriu (tot i que l'empriu solia ser gratuït) però en l'àmbit familiar. Suposava la cessió temporal a termini molt llarg o perpetu del domini útil⁷ d'un immoble, a canvi del pagament d'un cànon. Era un règim compartit de tinença⁸ on el domini útil i directe estaven dissociats. En aquest règim l'emfiteuta podia decidir sobre els procediments d'aprofitament, les transformacions que considerés necessàries i podia fer valer el seu dret enfront qualsevol que posés en perill el seu domini útil, fins i tot contra el qui en tenia el domini directe. Igual que el règim alodial, l'emfiteusi podia ser transmesa als descendents.

⁵ Dret que es tenia sobre unes terres cedides en feu o a cens, perpetu o emfiteutic.

⁶ Per bé que es podia cedir una part en règim emfiteutic, però mantenint el domini directe.

⁷ Dret d'usdefruit.

⁸ Parcel·la que un senyor cedia a un camperol per a la seva explotació a canvi d'una renda o una proporció de la producció.

La propietat a l'Edat Mitjana no és la propietat tal com l'entenem avui, sinó una propietat múltiple o mancomunada, també anomenada **copropietat** que és un tipus de relació jurídica en la qual a una pluralitat de subjectes li correspon la propietat d'una cosa. En el període altmedieval, els problemes derivats per la situació de veïnatge dels **predis** (heretat, hisenda, terra o possessió immoble) de propietaris diferents, se solucionaven mitjançant normes consuetudinàries que no eren les reconegudes pel dret romà, és a dir les anomenades **servituds predials** (o reals), però de la mateixa forma que les servituds del dret romà, aquests usos i costums permetien un cert ús del predi veí per solucionar els inconvenients produïts. En la Baixa Edat Mitjana les servituds predials ressorgeixen en tota Europa, basades en el dret civil justinianeu, i a Catalunya es comença a imposar el dret comú⁹, amb certes influències romanistes i canòniques, i el règim general que s'aplicarà a tota Catalunya en matèria de servituds¹⁰ tindrà el seu origen en l'usatge *Omnes Causae*¹¹, les Ordinacions d'En Sanctacília¹² i el privilegi *Recognoverunt Proceres*¹³.

En la servitud predial hi ha dos tipus de predi, el predi que té a favor seu alguna servitud, o **predi dominant**, i el predi que està gravat amb qualsevol servitud en benefici d'algú o d'un altre predi, **predi servent**. Per exemple, si una hisenda A tenia un pas per una hisenda B per accedir al riu, llavors

⁹ Aplicable en oposició al dret propi d'una ciutat, vila, poble o lloc, però prevalent el propi.

¹⁰ La servitud predial medieval, que no s'ha de confondre amb l'esclavitud romana, consisteix en relacions d'ús, fonamentalment solidàries i indivisibles, és a dir, encara que el predi es divideixi, es manté la servitud en ambdues parts.

¹¹ Usatge que, des del segle xi, estableix una institució jurídica del dret comú català que prescriu l'extinció de tot dret i acció després de trenta anys de no fer-ne ús, i la prescripció adquisitiva de béns immobles per la seva possessió en concepte de propietari, durant el mateix nombre d'anys, tant si hi ha bona raó com si no. Fou incorporat als Usatges de Barcelona.

¹² Text que és una font important de dret urbà de Barcelona des del segle xiv.

¹³ Privilegi concedit per Pere III d'Aragó el Gran a la universitat de Barcelona l'11 de gener de 1284 durant les Corts de Barcelona (1283-1284), que confirmava antics costums i privilegis anteriors i atorgava nous capítols i franqueses.

gàrdia d'una servitud de pas. En aquest cas la hisenda A era el predi dominant i la hisenda B era el predi servent. Altres tipus de servituds predials eren la servitud d'abeurador¹⁴, d'aqüeducte¹⁵, de degotís¹⁶, de desguàs¹⁷, de llum¹⁸, de mitgera¹⁹, de parada²⁰, de vistes²¹, d'extracció d'aigua²², etc.

En les limitacions per la contigüïtat de predis no sempre existia un predi dominant i un altre servent, hi havia també limitacions de domini per raons de veïnatge que es basaven en la reciprocitat.

Altres tipus de servituds eren les **servituds personals**, que eren els drets que tenia una persona o col·lectivitat sobre un predi d'un altre o un bé comunal. L'empriu (dret d'usdefruit) que hem vist anteriorment era una **servitud personal**²³. En el capítol sobre el comunal hem vist que a l'Alta Edat Mitjana les pastures naturals (*pasqua*) i els prats conreats (*prata*) van ser imprescindibles per al manteniment del bestiar al Pirineu i al Prepirineu.

¹⁴ Servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués fer ús de l'aigua d'un altre predi per abeurar el seu bestiar.

¹⁵ Servitud real o predial que permetia fer passar l'aigua a través d'un predi veí fins a portar-la al predi propi.

¹⁶ Servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués llençar les aigües pluvials del seu teulat sobre un altre predi.

¹⁷ Servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués fer sortir l'aigua bruta o sobrant a través d'un predi veí.

¹⁸ Servitud real o predial que permetia que un predi pogués rebre la claror que ve del cel a través del predi veí.

¹⁹ Servitud real o predial que consistia en la copropietat de la paret o tanca que separava dos predis.

²⁰ Servitud real o predial que permetia a qui tenia dret d'aprofitament d'aigües vistes, construir una parada o caixa de distribució d'aigua al predi veí per regar el seu predi.

²¹ Servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués obrir forats o finestres en un predi veí.

²² Servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués extreure aigua d'un altre predi.

²³ La servitud personal, quan el beneficiari era una comunitat o col·lectiu, s'anomenava servitud comunitària o col·lectiva.

Per a l'aprofitament de les pastures naturals existien servituds personals com l'empriu i per a l'aprofitament dels prats cultivats hi havia altres servituds personals. Per exemple, la «*derrota de mieses*», «*vaine pâture*» o **dret de rostoll**²⁴, que era un aprofitament ramader que permetia, una vegada recollida la collita, que els terrenys de particulars passessin temporalment a ser del comú perquè el seu ramat disposés de les herbes i els rostolls; o el **dret d'espigolar** o **espigatge**, que era la facultat que tenia qualsevol dels veïns de recollir les espigues oblidades als camps pels segadors, i que també es feia extensiu a altres tipus de fruits. Qualsevol veí **espigolava** (*glanager* en francès, *rebuscar* en castellà) quan ho necessitava per la seva subsistència, una tasca que solien fer els pastors mentre pasturaven els ramats.

Segons els Costums escrits de Tortosa, l'any 1272 els veïns no només podien pasturar als termes de la ciutat fins a les terres llaurades, sinó que també podien entrar el bestiar a les terres de cultiu de les famílies mentre no estiguessin sembrades, així com a les vinyes i oliveres familiars en els moments de l'any que no fos perjudicial. Era un costum molt habitual en moltes poblacions. Per exemple, aquests usos i costums es poden trobar al *Llibre Verd de Vilafranca* (1356-1699). L'any 1400 els veïns de Provençana (l'actual l'Hospitalet del Llobregat), Sant Boi, Sants i altres llocs del delta del Llobregat, van reivindicar el dret d'aprofitament o empriu que tenien des de molt antic per pasturar entre les muntanyes del Garraf i de Montjuïc, en vies públiques, boscos i altres erms, com també als espais conreats mentre no estiguessin sembrats i no es pogués fer mal als arbres fruiters (FERRER I MALLOL, 1996). També existia el dret de segones herbes (**redall**) a les deveses i prats que fossin propietat d'alguna casa o d'alguna comunitat. Les segones herbes eren les que sortien a finals de l'estiu fins a principis de la tardor. Altres costums permetien que els pagesos tinguessin el dret

²⁴ El rostoll és la part de les tiges de blat, de sègol, d'ordi, etc., que després de la sega romanen al camp.

d'extreure aigua del pou del veí per regar el seu hort o fer córrer les aigües per la mateixa rasa que el veí.

Dins la cèl·lula econòmica i social més elemental que és la família i dins la societat en el seu conjunt, un dels aspectes que sorprèn més a la Catalunya medieval és la independència i igualtat de la dona davant l'home. Segons el costum, quan es casava amb un hereu rebia un dot dels pares, i igualment, si era la filla gran, podia ser hereva del patrimoni familiar (pubilla). Aquest costum es va mantenir a Catalunya fins al segle XVIII. El percentatge de transaccions fetes per dones, fora de qualsevol tutela i sense presència marital, és pràcticament igual al de les efectuades per homes, i, en virtut del seu dot marital, la muller conservava una opció sobre els béns del marit, per la qual assistia obligatòriament a totes les operacions immobiliàries que aquest efectuava. De la mateixa manera, les representacions iconogràfiques medievals –com la del portal de la catedral de Ripoll–, on apareixen homes i dones treballant la terra d'igual a igual, mostren que aquestes no eren objecte de cap tipus de menyspreu per part dels seus companys masculins, fent moltes vegades els mateixos treballs que ells. En l'àmbit jurídic la dona gaudia de la totalitat dels drets civils: podia presentar denúncies davant els tribunals, donar testimoni, prestar jurament i compondre els tribunals de justícia, els quals, fins i tot, podia presidir. Participava pràcticament en els mateixos àmbits que l'home (BONNASSIE, 1979). Molt significatiu és l'exemple de Guinedilda, que va emprendre el poblament de Cervera amb els seus fills i dues parelles més, va construir una fortificació i es va convertir en la castelana de la mateixa (Carta de Població de Cervera, 1026).

Però, és al si de la família on el paper de la dona adquiria més força, ja que era una de les figures clau que asseguraven la continuïtat del grup i de la casa, que no oblidem que era la unitat econòmica per excel·lència durant tota l'Edat Mitjana i l'antic règim. Per tant, el paper de la dona a la casa no s'ha de confondre amb el significat actual de mestressa de casa, sinó amb

una petita empresària que, junt el seu marit i altres subjectes que vivien a la casa, estava al capdavant del seu «negoci» familiar, la seva forma de subsistència. Els senyors laics i eclesiàstics no eren patrons del negoci familiar, ja que no intervenien en la direcció de la producció de la casa, ni decidien sobre l'organització del treball. Eren perceptors de rendes, però no tenien un interès especial en el procés de producció i això és una diferència substancial amb el capitalisme actual.

El paper desenvolupat dins la casa era tan important que sovint s'emprava la terminologia posicional²⁵ en comptes de la terminologia de parentiu. El cap de casa era l'encarregat, com a portaveu de la família, de participar en les decisions que concernien a tots els veïns²⁶, sent més aviat un administrador que no pas un propietari. El cap de casa també podia ser una dona i no sempre per ser vídua. La dona que havia estat pubilla era la cap de casa i el seu marit era anomenat el pubill o gendre, segons el lloc (MUÑOZ SEBASTIÀ, 2005). Refranys com «a la casa on hi ha pubilla, ella és qui mana i qui crida» ho corroboren.

La mestressa, que era la mare o en absència d'aquesta, la dona del cap de casa quan l'hereu era el seu marit, s'encarregava de l'economia domèstica, i això, com hem dit, era un assumpte força important, ja que allò que era domèstic concernia, no només a la casa com a tal, sinó, també, als mitjans de subsistència de la família que estaven al voltant de la casa: horts, corrals, etc. La relació entre tots dos era igualitària; encara que el cap mantingués el

²⁵ La denominació posicional feia que variés alguna de les denominacions de parentiu per expressar la relació entre dos individus i la presència o no dins la casa. Per exemple, la mare del marit que vivia a la casa era anomenada per la seva jove com «la padrina» (terminologia posicional) en lloc de «sogra» (terminologia de parentiu), mentre que el marit anomenava «sogre» o «sogra» als pares de la seva muller que vivien en una altra casa, així com una mare parlava de la seva filla en termes de pubilla (Xavier Roigé Ventura, 2004).

²⁶ El terme veí no tenia el mateix significat que ara. En realitat veí a l'Edat Mitjana i a les societats de l'antic règim representava la unitat familiar i a Catalunya era comú identificar-la amb el foc (d'aquí ve el mot fogatge), és a dir amb la casa o llar.

poder formal, generalment consultava a la mestressa. L'autoritat de la mestressa s'incrementava amb l'edat, mentre que la del cap disminuïa a mesura que envellia (ISZAEVICH, 1982). Quan el marit moria l'esposa solia rebre l'usdefruit dels seus béns i en aquest moment tenia la total responsabilitat de la gestió i la conservació de la casa. Fins i tot quan es tornava a casar, cosa que passava sovint, conservava els seus poders i intervenia en justícia per a la defensa dels fills del primer matrimoni ajudada per tota la família i el segon marit. Inclús, en l'antroponímia els sobrenoms de la llengua romànica que apareixen primer el segle X són els apel·latius femenins, sent els més comuns els que representen una lloança a la bellesa física de la dona (Bella, Elegància, Graciosa, Miravella) o les seves qualitats morals (Bona, Fidela, Pura...) (BONNASSIE, 1979).

Existeixen molts altres exemples de la independència i el protagonisme de la dona catalana durant l'Edat Mitjana. Tenim el cas de la vídua Sesnanda, que l'any 996, al lloc anomenat Espelt (Anoia), va defensar l'alou de la seva família contra les pretensions del senyor Bonfill Sindered, que li exigia una desena part de la collita i amenaçava de castigar-la durament si no l'hi donava. Com que ella s'hi negava un dia va entrar per la força i li va treure el deu per cent d'allò que tenia guardat al graner familiar, però Sesnanda va presentar una querella i va acabar guanyant el litigi.

Igual que a Catalunya, les dones occitanes tenien llibertat en molts aspectes, com l'econòmic, el polític i el cultural. Algunes d'elles van promoure l'art i la poesia trobadoresca tot creant composicions directes, sensuals i amb referències a l'amor carnal. Les dones trobadores es deien *trobairitz*, i van instituir corts d'amor, sense lleis ni reglaments, on els amants amb problemes podien anar a la recerca de consells. Hi van destacar Maria de Ventadorm, Alamande de Castelnou o Garsenda de Forcalquier.

També algunes dones van ser protagonistes èpiques, com na Mercadera, la pagesa i mercera de Peralada (Alt Empordà) que es va enfrontar a un cavaller francès durant la croada del papa Martí IV. Quan el 1285 els francesos assetjaven Peralada, na Mercadera, amb una llança, una espasa i un escut, es va dirigir als horts exteriors a la recerca d'aliment per a la població. Hi va trobar un soldat francès a cavall i, sense pensar-ho dues vegades, li va travessar una cama amb la llança, li va fer un cop sec al cap amb l'espasa i el va deixar atordit, mentre li deia «Cavaller, mort esteu si no us rendiu!»²⁷. Després el va portar a Peralada com a botí de guerra i els francesos van haver de pagar-ne un rescat.

Entre les classes populars catalanes era molt habitual que les anomenades veïnes sàvies, amb coneixements en curació de malalties mitjançant productes naturals, atenguessin els malalts abans que ho fessin els metges. Una de les veïnes sàvies va ser la pagesa Gueraula de Codines, que era considerada una excel·lent guaridora i va ser acusada de fer màgia pel poder eclesiàstic. El 19 de desembre de 1304 va decidir defensar-se ella mateixa dels càrrecs de bruixeria que li imputaven i va comparèixer embarassada davant el bisbe Pons de Gualba, a Sant Cugat del Vallès. Ell va prohibir-li exercir com a curadora i mesos després Gueraula, que no estava d'acord amb la sentència, va demanar novament comparèixer davant les potestats eclesiàstiques. Aleshores, després d'argumentar que posseïa coneixements en medicina va fer que el bisbe hagués de demanar l'ajuda de dos coneguts metges de Barcelona, que van acabar pronunciant-se a favor de la guaridora, i finalment el bisbe es va veure obligat a retractar-se. Durant l'Edat Mitjana la majoria de dones de les classes populars sabien com utilitzar herbes, plantes, arrels, flors, carbó, brous i greixos per elaborar remeis i ungüents.

²⁷ Ramon Muntaner, *Capítol CXXIV. Crònica (1285)*.

Les dones catalanes també van assolir un cert protagonisme en l'àmbit religiós, no només en l'ortodòxia religiosa catòlica, sinó també en els nombrosos moviments heterodoxos que van existir –de fet, en aquella època, paradoxalment, l'heterodòxia era la norma, a causa de la força que tenia el localisme. El cas més conegut és el dels càtars, on les dones eren considerades igual que els homes, ja que gaudien dels mateixos drets socials i jurídics, quelcom habitual com més allunyat s'estava de la mentalitat romanista, mentalitat pròpia de les elits eclesiàstiques i laiques però no de les comunitats que es regien pels usos i costums. A més dels càtars, van existir comunitats laiques com les beguines, que no estaven subordinades a cap jerarquia i que buscaven la relació amb Déu sense intermediaris i sense aïllar-se del món. La barcelonina Brígida Terrera va ser fundadora d'una comunitat beguina a Santa Margarida, que es dedicava a l'assistència de malalts, a l'educació de nenes pobres de l'hospital de la Santa Creu i a l'enterrament dels condemnats a mort perquè els seus cossos no fossin devorats pels animals (ALBERTÍ, 2012). En el segle XIV els beguins van ser perseguits per les potestats eclesiàstiques, puix tenien accés a matèries reservades als clergues i teòlegs, que ensenyaven a altres laics (MALLORQUÍ, 2007).

«L'ajuda mútua ha estat relegada fins ara a l'oblit complet; els escriptors de la generació actual i de les passades simplement la van negar o se'n van burlar. [...] l'estudi de la vida interior de les ciutats de l'antiga Grècia i, després, de les ciutats medievals, revela el fet que, precisament, la combinació de l'ajuda mútua com es practicava dins la gilda (confraria o gremi), amb la comuna o el clan grec –amb l'àmplia iniciativa permesa a l'individu i al grup en virtut del principi federatiu–, precisament aquesta combinació, dèiem, va donar a la humanitat els dos més grans períodes de la seva història: el període de les ciutats de l'antiga Grècia i el període de les ciutats de l'Edat Mitjana; mentre que la destrucció de les institucions i costums de l'ajuda mútua, realitzada durant els períodes estatals de la història que van seguir després, correspon en ambdós casos a les èpoques de ràpida decadència.» (Piotr Kropotkin, *L'ajuda mútua*)

LES SOLIDARITATS

L'estudi de la societat rural medieval no es pot fer sense tenir en compte els nexes de reciprocitat i redistribució que existien, perquè els factors individuals i familiars no són suficients i la comunitat és més que la suma de les famílies i s'explica en el seu conjunt. Les solidaritats comunitàries i intracomunitàries són fonamentals, solidaritats molt localistes, entreteixides i arrelades, que també van expressar el seu rebuig al poder senyorial i reial. A Catalunya, com en altres llocs, les solidaritats es creaven i s'expressaven al voltant de l'ús i la defensa dels comunals, així com amb finalitats assistencials. La solidaritat s'expressava entorn de l'ús quan calia posar-se d'acord sobre com, quan i amb quin volum o intensitat cada família podia fer ús dels béns comunals. Aquesta solidaritat s'expressava, també, amb més força quan calia defensar el dret d'ús enfront de les agressions externes i internes, pledejant en tribunals de justícia o lluitant amb les seves armes i organitzats en milícies populars.

A les comunitats rurals la solidaritat camperola s'expressava a través de la parròquia: solidaritat dels vius amb els difunts amb diferents formes de pietat, solidaritat de la comunitat amb aquelles persones que passaven per dificultats econòmiques amb el bací o el plat dels pobres, solidaritat de la

comunitat amb les famílies més humils a través de les confraries, etc. L'església parroquial, així com la plaça que hi ha al davant, eren un lloc de sociabilitat densa, on es trobaven les famílies un cop per setmana per seguir els oficis religiosos i per parlar sobre els assumptes del comú.

La medievalista Mercè Aventín descriu les comunitats rurals medievals del Vallès –igual que en altres zones– com microcosmos, en el sentit de petits espais, humans i geogràfics de tendència autàrquica on les famílies s'esforçaven per no haver de necessitar res de l'exterior. Quan alguna família tenia problemes d'autosubsistència probablement es resolien a l'interior del col·lectiu amb intercanvis simples dels quals no ha quedat constància documental. Aquest ideal familiar i col·lectiu d'autosuficiència s'expressava en forma de solidaritat, **ajuda mútua** i auxilis a través dels hospitals de pobres, gremis¹, germandats, **confraries** i altres associacions similars a les confraries on s'organitzaven els pagesos per administrar les donacions que habitualment feien de caixa de resistència per ajudar a les famílies en moments de necessitat. No obstant això, a l'interior de les petites comunitats rurals era més habitual l'ajuda solidària que no pas les donacions. Es tractava de comunitats on les relacions eren horitzontals, no intervingudes per funcionaris o institucions. Les famílies vivien envoltades d'amics i de veïns amb els quals coincidien en les cerimònies religioses i les festes populars, que generaven espais de sociabilitat intensa. Així, era molt habitual que s'ajudessin i participessin com a testimonis i mediadors en les negociacions de les famílies, que no necessitaven codis escrits, sinó que n'hi havia prou amb els usos i costums transmesos per la tradició oral. El col·lectiu estava al servei de les famílies en comptes d'estar les famílies al servei de la col·lectivitat i aquestes normes internes autoreguladores de convivència afectaven els diferents àmbits de la vida social i familiar (AVENTÍN, 1998).

¹ Confraria d'un ofici o un conjunt d'ells.

Tenim exemples de confraries documentades abans de l'any 1000, com la fraterna de Llorà (Gironès), esmentada en un testament de l'any 986, i a partir del segle XI hi ha altres confraries documentades: a la Portella (Berguedà) el 1035, a la Cabanabona (Segarra) el 1101, a Gualter (Noguera) el segle XII, etc. Quan l'historiador Jordi Bolós descriu la confraria de la vall de Lillet de l'any 1100 diu que es pot observar aquesta confraria, igual que moltes altres, des de dues percepcions diferents: com a llar de devoció religiosa o com a refugi de sociabilitat en èpoques difícils, i no sabem quin d'aquests dos punts de vista era el predominant (BOLÓS, 1998). Als pobles de la costa també hi havia confraries de pescadors que s'organitzaven tant per acordar qui, on i quan podia anar a pescar, com per ajudar davant abusos, desgràcies i allò que era imprescindible pel sector. Es té constància de la data de constitució de moltes confraries de pescadors, com la de Tortosa, el 1116, la de Santa Maria de Barcelona, el 1380, o la de Cadaqués, el 1542².

Un altre tipus de solidaritat va ser la **prestació col·lectiva de treball** que, per exemple, a la Vall d'Aran es deia **vediau**. A la Vall d'Aran la participació en les convocatòries de treball comunal es repartia entre el nombre total de cases que actuaven com a unitat de recompte al si de l'organització de veïns i no segons el diferent grau de participació d'aprofitament del comú. En altres comunitats catalanes les prestacions col·lectives de treball es van manifestar en diferents àmbits i van adoptar

² Estudiant el moviment cooperativista català dels segles XIX i XX també podem seguir el rastre deixat per les confraries de pescadors medievals. L'any 1936 el corresponsal de guerra John Langdon Davies descriu la cooperativa de pescadors de Port de la Selva, que governava el poble. La cooperativa, a més de posseir en comú tot el referent a la pesca (fins i tot oliveres i una refinaria d'oli), tenia a la seva disposició el cafè, el teatre i la sala de reunions, havia desenvolupat un fons municipal anomenat Pòsit, encunyava la seva pròpia moneda i imposava multes quan s'incomplien les regles de la comunitat. Aquesta cooperativa havia estat fundada l'any 1929, però el seu origen rau en les confraries medievals, com explica Gerald Brenan en la seva obra *The Spanish Labyrinth*, ja que Port de la Selva, igual que Cadaqués, era una de les antigues comunitats pesqueres de Catalunya que existia des de temps immemorials.

noms com **treball a jova**³, porcada veïnal, conreu de confraria, socors, camps de fàbrica, ajut veïnal, etc. (CONTRERAS/NAROTZKY, 1997).

També, hi havia diferents pràctiques d'ajuda mútua que consistien en l'intercanvi de béns, serveis o informació dins una lògica basada en la reciprocitat que implicava l'exclusió de la mediació dels diners, és a dir, del mercat. El recurs més habitual d'intercanvi era el treball que a Catalunya va rebre noms com **tornajornal** o **tornallom**, i que va sobreviure pràcticament fins a principis del segle XX. A continuació reproduïm l'explicació que donava el jurista i notari Victorià Santamaría i Tous, que va ser testimoni de la pràctica del tornajornal a Tarragona:

«El tornajornal pot considerar-se com una permuta de serveis agrícoles prestats en el llavorament de les terres. S'utilitza per diverses circumstàncies. Frequentment té lloc per tallar el raïm, pel fet que és una tasca que no pot fer una persona sola, i llavors es reuneixen dues famílies amigues o parents, grans i petits, homes i dones, i tots junts veremen primer la finca d'un, i després la de l'altre, de manera que treballen tots i s'estalvien haver de fer desemborsaments; és, per tant, l'origen d'un contracte unes vegades l'amistat i altres la pobresa, o ambdues a la vegada.

Proporciona ocasió de celebrar aquest concert la sega, ja que ocorre que un té el blat sec i l'altre massa verd: llavors s'ajunten les dues famílies o llauradors, i primer agafen el camp de l'un i després el de l'altre, quan està en saó, i així s'avança més en les tasques amb l'auxili de l'altre. També es verifica en altres feines com, per exemple, si s'ha de formiguejar, és a dir, cremar la terra; quan un no té la finca llaurada i no pot fer-ho perquè és massa forta o per manca de cavalleria, el que es troba en aquesta circumstància auxilia a un altre, que després l'ajudarà a ell, i també té lloc quan un té la terra tova i un altre en saó, llavors es troben els dos interessats

³ Treball col·lectiu i gratuït que es feia per contribuir a les obres del comú, a una obra benèfica, etc.

i, per avançar, primer llauren la d'un i després la de l'altre. Algunes vegades s'ajunten dos joves que no tenen pare, per treballar una setmana per a un i altra per a l'altre.

[...] També es verifica el contracte de tornajornal entre un que proporciona el treball de cavalleria i un altre que no en té. Llavors, per cada jornal de cavalleria major amb el seu home es tornen o es presten tres jornals de bracer i per cada un de menor, dos.»(SANTAMARÍA I TOUS, 1901).

El sistema d'heretament també implicava una certa solidaritat entre l'hereu i els seus pares, puix aquests continuaven vivint en el mateix mas durant tota la seva vida. Amb aquest sistema de transmissió hereditària, que donaria pas al model de família troncal tan característic al món rural català, s'assegurava la protecció de persones desvalgudes com eres les vídues, els orfes i els vells. Fins i tot, aquesta solidaritat, es donava sense cap parentiu. Per exemple, l'any 1333 una anciana de Cassà de Pelràs (Baix Empordà), va transmetre els seus béns a una parella amb la condició que la cuidessin mentre visqués (MALLORQUÍ, 2007).

Està molt estesa la creença que el principal mètode d'intercanvi en les comunitats rurals medievals era la barata, tot i que no hi ha cap prova que permeti concloure això, que té més a veure amb el mite fundacional de l'economia d'Adam Smith. Aquestes societats, quan funcionaven sense numerari, segons l'antropòleg David Graeber⁴, basaven la seva economia interior en el regal i el crèdit. La barata, o altres transaccions immediates, era més comuna quan s'intercanviaven productes amb estranys, però no entre veïns. El crèdit entre els pagesos cristians o musulmans no es podia cobrar amb interessos, puix la usura⁵ no estava permesa, però existien algunes

⁴ Debt, The First 5000 Years, by David Graeber (2011).

⁵ Actualment la usura s'entén com el cobrament excessiu d'interessos, però durant bona part de l'Edat Mitjana es corresponia amb cobrar qualsevol quantitat addicional en un préstec.

modalitats de préstec que implicava deixar una penyora, que es retornava amb el reintegrament del mateix. Moltes d'aquestes operacions de crèdit no han deixat constància documental, ja que la majoria se seguien confiant a la tradició oral, però altres sí. Per exemple, a la Catalunya medieval tenim el petit crèdit al consum: mercaders i botiguers plasmaven en els seus llibres de comptes les vendes que feien de fiat o els préstecs fets als seus veïns (GARCÍA MARSILLA, 2007).

Una altra mostra de solidaritat molt important és la que es donava quan algun veí o la comunitat de veïns al complet havien de defensar-se d'una agressió. De fet, a part de l'autogovern local, un altre objectiu era la capacitat defensiva de la comunitat local i així es recull en molts privilegis i cartes de població, com a la carta comunal de Perpinyà de 1197, on es reconeix la capacitat local d'autogovern, així com de procedir contra els llocs i persones que no reparin els danys comesos als perpinyanesos. Aquestes formes de defensa van adoptar noms com **sagramental**, **host veïnal** o **sometent**, que eren autèntiques **milícies populars** on participaven membres de totes les cases de la comunitat local en un context de fragmentacions jurisdiccionals on el poder es disputava a tres bàndols: local, baronial i reial (SABATÉ, 2008). A les terres de Girona el sagramental es va implantar l'any 1340, abans existien les **comúnies** del bisbe de Girona que eren unes milícies populars que feien el servei d'host i cavalcada (MALLORQUÍ, 2007).

Al principi, les expressions de solidaritat contra les agressions s'articulaven en el marc jurídic (**plets**) i extrajurídic en un intent d'arribar a **concòrdies**, però la insuficiència d'aquestes vies justificava l'actuació armada de tota la comunitat contra els agressors.

Per estar preparats per a una crida d'auxili tots els veïns posseïen armes a casa i així es constata en moltes ordenances locals, com, per exemple, a les

ordenances de Tarragona, on es diu «que tothom tenga armes en sa casa o en son obrador [...] que cadascu dege tenir ses armes a les portes e ganxos en lurs obradors»⁶; o a les de Barcelona: «que tot hom tenga armas, ço és espasa, escut e lansa o ganxo en sa casa o en son obrador a la porta, per ço que si hoya o vey a algun hom barallant o fugent, que isque ab les armes»⁷. L'armament predominant eren diferents tipus de barres de fusta o llances, ballestes i una elevada presència d'espases i broquers⁸, a més d'eines agrícoles utilitzades amb intenció ofensiva com la dalla i diversos objectes utilitzats com a projectils, com és el cas de «quarellos e dats». A la convocatòria efectuada a Cervera el 1338 es demana «que portasen scuts, balestes, perpals, destrals e altres armes».

La crida de socors se solia reforçar amb el toc de campanes, fent sonar un corn o amb fogueres enceses de cim a cim. Per exemple, el 1401, a Cervera es disposa que quan repiqui «lo seny major» tots han de sortir amb les seves armes i «metre so»⁹. O a Manresa: «quan oyran repicar lo seny de les ores del Carme, que ayen a seguir lo dit so»¹⁰, que solia acompanyar-se amb el crit de «Via fora!»¹¹. La sortida de l'enseny local era sinònim de mobilització armada popular. A Igualada està documentada la descripció del seu estendard: «*unum panorem magnum ad opus de la host*»¹². La comitiva es mobilitzava seguint la bandera que avançava sota la responsabilitat del **senyaler** o **penoner** que la duia físicament.

⁶ ICART, Joaquim: *Ordinacions i crides de la ciutat de Tarragona (segles XIV-XVII)*, Ajuntament de Tarragona, 1982, p. 43.

⁷ AHCB, ABVB, X-2, fol. 25r.

⁸ Escut circular fet amb fusta de pollancre o figuera i recobert de cuir.

⁹ AHCC, llibre del consell, 1401, fol. 65v

¹⁰ SARRET, Joaquim: *Història de Manresa*, Impremta i Enquadernacions de Sant Josep, Manresa, 1921, p. 153.

¹¹ Crit medieval català amb què es feia una crida a la població per a defensar les seves llibertats d'una amenaça externa o interna. El crit s'acompanyava del repic de les campanes i s'esperava que tots els veïns menors de 60 anys hi acudissin amb una ballesa i una arma de tall.

¹² AHCI, Manual d'Acords I.1.1, llibre 1, fol. 23v

Aquestes milícies populars també actuaven contra el poder senyorial. El 1395 el senyor de Vilaclara capturà a Guillem Coll al·legant que era el seu súbdit i aquest ho negà contraposant la seva condició d'«*habitoris et residentes ville Perpiniani*»¹³, controvèrsia que va culminar amb un procés de sometent de Perpinyà contra el lloc de Vilaclara per a rescatar el seu conciutadà. Els veïns de Perpinyà, *per coniuratio*, la unió juramentada d'habitants al davant i contra la potestat senyorial, podien emprendre la persecució armada de l'agressor; també, els veïns de Lleida, segons els Privilegis de 1197, podien destruir castells o viles si calia contra tot enemic exterior (SABATÉ, 2008).

Existien altres tipus de solidaritat que s'escapen a les explicacions donades generalment per l'antropologia social i la historiografia econòmica acadèmica, que redueixen tot el que és antropològicament col·lectiu a la noció de classe social, a la dinàmica d'un mercat articulat segons regles d'oferta i demanda i a l'utilitarisme de l'*homo oeconomicus*, que creu que la propietat comunitària pot explicar-se a partir d'un conjunt de subjectes egoistes i interessats. En les societats de l'Antic Règim es donava un mercat¹⁴ on els objectes que circulaven incorporaven altres valors no mesurables en termes econòmics sinó socials: els veïns intercanviaven favors i la reciprocitat era un valor moral reconegut al mercat social de la comunitat, i no es podia renunciar a ella si es volia mantenir una bona imatge social. Aquest principi, la reciprocitat, que passava fins i tot entre grups antagònics (fet inexplicable per a l'observador marxista) perquè s'identificaven de manera genèrica amb una comunitat veïnal i amb els seus procediments de reconeixement social (IZQUIERDO MARTÍN, 2007).

¹³ ADPO, 1B-158, fol. 108r-116v; 1B-163, fol. 1r-5r; 1B-166, fol. 46-6r.

¹⁴ El procés de creixement agrari va anar acompanyat també del desenvolupament del mercat rural, així com dels intercanvis amb les ciutats i les fires (FONTANA, 2014).

Per altra banda, en molts llocs, els clergues locals eren exclosos del regiment de la universitat, però eren considerats ciutadans en el sentit ampli, es beneficiaven dels usos i costums de la localitat i contribuïen a les càrregues locals de forma voluntària o mitjançant el bisbe, a qui solien recórrer les universitats en casos d'actituds refractàries per part dels eclesiàstics. Els individus de l'estament nobiliari que residien a Barcelona i a altres ciutats seguien sotmesos a les càrregues que pagaven abans de ser considerats cavallers i havien de pagar quan la finalitat era necessària per a la comunitat veïnal en el seu conjunt (reparació de ponts, murs, etc.) (FERRO, 1987). La identitat veïnal encoratjava aquestes pràctiques de reciprocitat i era així com els qui posseïen béns i rendes més elevades rebien reconeixement per part de la comunitat. Mentre l'ànima dels més privilegiats o rics estigués posseïda per la persuasió de la comunitat rural, la cooperació amb els seus veïns més humils era ineludible, fins a posar en joc inclús els seus béns personals quan l'ajuda anava destinada a defensar la terra comunitària on s'assentava l'origen llegendari del seu veïnatge (IZQUIERDO MARTÍN, 2007).

Resumint, les possibilitats que tenia el comú per la seva subsistència eren molt diverses, no només depenia de les terres comunals, sinó també de les seves propietats familiars, de les servituds personals com el redall, del dret d'herbatge o l'espigatge, dels intercanvis de treball sense diners, del treball a jornal per les cases grans —que era esporàdic i no la norma—, dels serveis públics, dels mitjans de producció comunal, dels mercats rurals d'intercanvi de productes, de la solidaritat dels veïns incloses les cases grans, etc.

«El Consell General sol convocar-se conjuntament per les universitats de la Jonquera, Agullana amb menys freqüència, Cantallops i està constituït per "tots los singulares y habitantes caps de casa". A vegades s'elegeixen representants populars que reben el nom de "procuradors síndics" o "síndics" per resoldre qüestions específiques. L'any 1612, les dues universitats de la Jonquera i Agullana, per boca dels seus dos síndics, Jaume Azemar i Solà, de la primera, i Francesc Garriga Pont, de la segona, al·legant que en els Consells Generals a vegades hi havia més estrangers que gent del país, demanen que dit Consell sigui substituït per una comissió o "Concell estret", format per 13 caps de casa i els dos cònsols, de cada universitat, en total 30 persones, que haurien d'ésser del "Principat de Catalunya, comtats de Roselló y Serdanya, y que los otras hagen de estar al que per aquellas ditas quinsa (quinze per cada universitat) serà en lo modo acostumat fent Universitat del Consell General". D'aquesta manera, doncs, al costat del Consell General, n'existiria des d'ara un altre, el "Concell estret" que vindria a substituir al primer en la major part de les qüestions. El Consell General, però, continuarà convocant-se, almenys per resoldre els problemes de més envergadura o gravetat, com veurem en diferents anys posteriors al de l'aprovació del "Concell estret"» (Albert Compte i Enric Juan, *Una visió de la jonquera i els jonquerencs en els anys immediatament anteriors al Tractat dels Pirineus (primera meitat del segle XVII)*)

LA CRISI DE L'ASSEMBLEA GENERAL DE VEÏNS

Als capítols anteriors hem pogut observar que durant uns quants segles després de la caiguda de l'Imperi romà van romandre bàsicament tres poders: el popular, el senyorial i el comtal/reial. Com veurem, la fi del poder popular de les comunitats locals va ser fruit d'un llarg procés que va concloure entre l'últim quart del segle XIX i els començaments del XX. Els responsables de la mort del poder popular no només van ser les potestats oligàrquiques sinó, també, les mateixes classes populars, perquè van cometre errors que els van perjudicar. Les potestats somiaven en restaurar una societat similar a l'Imperi romà, on les classes populars només poguessin oferir la seva força de treball i els recursos pertanyessin a una minoria que decidís sobre el seu aprofitament. Si la característica bàsica que feia forta a la societat popular era la gran xarxa de relacions horitzontals en la forma de solidaritats i d'ajuda mútua que els permetia dependre ben poc d'un poder vertical, les elits bregaven per debilitar aquests aspectes, i aconseguir des de

diversos fronts, l'objectiu de la usurpació dels béns comunals i la submissió de la població.

A finals del segle IX en l'àmbit rural es comença a establir una nova institució jurídica amb uns drets territorials exclusius: la parròquia, que en el seu terme pot incloure diversos nuclis petits de població o *villae*. La parròquia era molt més que el conjunt de feligresos que s'hi reunien en l'església per rebre els sagraments, també era una forma d'estructuració de la ruralitat, en un principi en mans de laics, que fins al segle XIII no va formar part de l'estructura secular dels bisbats (MALLORQUÍ, 2007). Amb l'aparició de la parròquia, el cementeri parroquial serà el lloc d'enterrament exclusiu, sota amenaça d'excomunicació pels transgressors. El «dret» d'enterrament, entre altres serveis parroquials, va ser l'excusa perfecta pel començament de la percepció de rendes, inicialment eclesiàstiques, com són el delme¹ (dècima) i la primícia². La percepció del delme transcendirà l'àmbit clerical i acabarà sent un dels drets del posseïdor d'un domini directe, sigui laic o eclesiàstic (GIBERT, 2011). De fet, tot i la creença majoritària que el delme estava en mans de l'Església, el Llibre Verd del Bisbe de Girona, elaborat a finals del segle XIV, mostra que els delmes de renda més abundants estaven sota el control dels senyors laics (MALLORQUÍ, 2007). En el segle X la dotació de parròquies s'incrementa i apareixerà una altra institució jurídica: el castrum, castells gestionats pels castlans³ (FOLCH, 2012).

¹ Dret d'una desena part o d'una fracció variable de la collita, que es pagava a l'Església, al rei o a altres senyors. Ans al contrari del que es creu, el dret a percebre rendes no implicava que sempre es fes efectiu. Per exemple, a Manresa durant molts anys, tot i que l'estament eclesial tenia dret a reclamar els delmes, no els requeria, i quan ho va fer, l'any 1688, va esclatar una revolta, l'Avalot de les faves, amb crits de «Visca la terra, morin els traidors!». Se'n diu de les faves perquè una part de la captació de rendes es feia amb aquest producte (Llorenç Ferrer i Alós, «L'Avalot de les Faves a Manresa. Un moment de la revolta de la terra a Catalunya el 1688», Recerques, núm. 11).

² Prestació de fruits o bestiar que es donava a l'Església, més petita que la donada pel delme.

³ Persona encarregada del govern, la defensa i la jurisdicció d'un castell en domini útil i possessió immediata, en nom del seu senyor o del sobirà amb obligació de defensar-lo. Moltes vegades

Per altra banda, la historiografia oficial diu que a Catalunya, entre els anys 1020 i 1060, es va produir una revolució feudal on els nobles van usurpar la terra als pagesos i els van sotmetre a servitud. Però, la teoria del mutacionisme de l'any 1000 o revolució feudal, defensada per historiadors com Pierre Bonnassie, Guy Bois o Georges Duby, ha estat posada en dubte a Catalunya per historiadors com Paul Freedman, Josep Fontana, Gaspar Feliu o Chris Wickham, remarcant que, malgrat la imposició de les obligacions senyorials i del procés d'encastellament –a vegades confós amb la creació de vilanoves i de pobles amb carta de franquesa–, la majoria de pagesos entre l'any 1060 i 1160 no eren serfs (FREEDMAN, 1991). Com explica Gaspar Feliu, la submissió al senyor, respecte a la pèrdua de llibertats, va ser un procés lent que culmina probablement durant el segle XIII i que, com diu Wickham, és l'evolució pausada d'un mode de producció camperol a un mode de producció senyorial (WICKHAM, 2009). La reintroducció de precisions legals en el segle XI, pròpies del dret romà, no significa que donessin pas a canvis importants en els vincles verticals. Per exemple, «homo proprius» queda codificat com servitud real i personal a partir del segle XIII, no abans (FELIU, 2000). Segons Fontana, a partir del segle IX es va produir un important desenvolupament de les tècniques de cultiu⁴, afavorides per les millores climàtiques, que portarà a un increment de la producció dels pagesos. Aquest augment de la producció serà aprofitat pels senyors laics i eclesiàstics, però en un llarg procés (FONTANA, 2014) i sense arribar als extrems de control social que es va aconseguir a partir de la revolució liberal del segle XIX. Els drets hereditaris i indefinits dels camperols sobre les seves tinences van començar a definir-se com a domini útil en el segle XIII, però això no impedia que els pagesos continuessin tenint

aquesta persona era un veí del lloc, com va ser el cas de la castellana Guinedilda que va emprendre el poblament de Cervera l'any 1026.

⁴ Sobretot les tècniques de gestió de l'aigua basades en màquines com la sínia, el molí hidràulic, el molí de vent, la presa hidràulica, etc.

un control total sobre l'organització de la producció, com es constata en els capbreus del segle XIV (MALLORQUÍ, 2007).

El moviment de **Pau i Treva** va aconseguir parar en gran mesura les pretensions dels senyors. Com observa Pierre Bonnassie, aquest moviment va emergir del poble i tant el poder comtal com l'eclesiàstic van intentar utilitzar-lo per guanyar en prestigi i autoritat (BONNASSIE, 1979). La primera assemblea de Pau i Treva es va celebrar a Toluges (Rosselló) l'any 1027 amb la presència de molts pagesos i més tard es van fer assemblees a la mateixa Toluges (1041), a Barcelona (1064) o a Girona (1068). Els nobles es van oposar a la Pau i Treva i es van negar al fet que el rei intervingués com a àrbitre en les causes entre senyors i pagesos. A partir del segle XII les assemblees de Pau i Treva ja eren un instrument del poder reial, com ho demostra l'assemblea de 1173 convocada per Alfons I.

L'any 1202, a les Corts de Cervera, els senyors que s'hi van reunir van signar el ***Ius Maletractandi***, un dret on ells mateixos es facultaven per a maltractar, tancar i desposseir les famílies camperoles dels seus béns, però els senyors van haver d'esperar els estralls de la pesta negra per intentar complir el seu propòsit, ja que els camperols no oblidaven la seva condició de llibertat i estaven disposats a defensar-la. Encara el segle XIII els pagesos gaudien d'una gran autonomia i, per exemple, a la Plana de Vic, fins a mitjans del segle XIV, els senyors no aconseguirien lligar molts camperols a les seves terres (FREEDMAN, 1991). Tot i això, les revoltes dels camperols haurien de ser constants, com es desprèn, per exemple, d'un avalot i l'incendi de molins l'any 1332 en Castellfollit del Boix⁵, contra els embargaments per no voler pagar els drets de *moligie* (SÁNCHEZ MARTÍNEZ, 1996). Fins i tot, el contrast absolut del qual parla la historiografia entre ciutadans lliures a la Catalunya Nova i pagesos remences

⁵ ACA, C, reg.485, f.204v.

a la Catalunya Vella és qüestionable. Jaume Vicens Vives calcula que en el segle XV prop del 75% dels pagesos de la Catalunya Vella no estaven lligats a la terra i la paraula «remença» no es comença a utilitzar fins aquell segle; a més, la documentació mostra que a la Catalunya Nova també existia un percentatge de la pagesia sotmesa a aquesta servitud (VICENS VIVES, 1954).

A més, mitjançant l'estudi de les visites pastorals, es fa palesa les dificultats que tenien els senyors –en aquest cas eclesiàstics– pel control social. Les primeres col·leccions de visites pastorals conegudes són del segle XIII. Els visitadors tenien la funció d'inspeccionar els béns immobles i mobles de l'església (*visitatio rerum*) i investigar els costums dels parroquians (*visitatio hominum*), mitjançant un qüestionari que feien als clergues i a un conjunt de feligresos. Els resultats d'aquests qüestionaris, amb molts incompliments de les obligacions exigides, posen en evidència la idea que es té de l'obediència dels pagesos als senyors. Per exemple, el comportament dels fidels a l'interior de l'església preocupava la jerarquia eclesiàstica, ja que hi havia llocs on la gent s'asseia a terra, xerraven impeding la *predicatio*, es barallaven, feien balls alegres, cantaven cançons obscenes i immorals, portaven armes, guardaven el gra de les collites a l'interior del temple... Alguns clergues rurals tampoc es quedaven curts en la seva desobediència. Per exemple, l'any 1329 a Vidreres (La Selva), el clergue, que també era notari, acceptava redactar instruments notariais durant la missa i per això va ser amonestat pels bisbes (MALLORQUÍ, 2007).

Però és a partir dels segles XIII i XIV quan es produeix un canvi important en l'autogovern de les classes populars: l'aparició de l'assemblea tancada pel govern local; abans a les comunitats urbanes que a les rurals. Aquest canvi també va estar influït per la «reforma gregoriana» que va impulsar el papa Gregori (1073-1085). La reforma buscava un major domini de l'Església de Roma, controlada per unes minories lletrades eclesiàstiques i ajudada per

uns poders civils emergents, per introduir-se en les comunitats locals i intentar destruir la seva independència, la seva cultura i religió –que era un cristianisme pagà, arrelat a la terra i als cicles de la natura– i la seva forma d'organitzar-se al marge dels altres poders. Com sosté Robert I. Moore, la lluita contra l'heretgia (templers, càtars...) que es va produir entre l'any 1000 i el 1250 és un estratagema, un pretext perquè aquestes minories tinguessin un argument moral per fer la croada sanguinària contra les classes populars –com en la batalla de Muret (1213)– per tal de tenir-les lligades al poder del rei i de l'Església de Roma. A Occitània, per exemple, no hi va haver mai més de dos mil perfectes o bons homes, però tots els camperols professaven un cristianisme impregnat de connotacions paganes on els capellans rurals s'adequaven a les creences populars, mentre els clergues lletrats vivien retirats en els monestirs (FONTANA, 2014).

Segons el notari Esteve Gilabert Bruniquer (1561-1642), a Barcelona, abans de l'any 1249 hi havia nombroses assemblees de veïns per tractar assumptes locals, amb reunions a la plaça del Rei, com a consell general. Però, a partir d'aquest any, data de creació del municipi orgànic per Jaume I, tot canvia i es fa el primer pas per a la creació de l'assemblea tancada local més influent de Catalunya, el **Consell de Cent**, que va néixer el 1265 compost per cent *probi homines* com a assessors eventuais dels quatre consellers⁶ o consiliari (CASAS I ROCA, 2015). D'aquesta manera, Jaume I comença a consolidar el poder reial a les ciutats, a través de la remodelació del govern local, que quedaria reduït a un nombre de magistrats (cònsols, paers o jurats), seguint les indicacions dels consellers o de l'assemblea general de veïns (MALLORQUÍ, 2007). L'11 de gener de 1284 el rei Pere II atorga el *Recognoverunt procures* al Consell de Cent, que consolida el poder de l'oligarquia barcelonina que, entre altres qüestions, li facultà per

⁶ Cònsol. Magistrat de Barcelona i d'altres poblacions que tenia les facultats rectores i executives del municipi. En altres llocs rebia altres noms com jurat, cònsol, paer o procurador.

intervenir directament, sense oficials reials, en l'embargament dels béns d'aquells que no paguessin les rendes, que estaven en mans del patriciat urbà i de les institucions eclesiàstiques de la ciutat. Aquests canvis no van beneficiar al poble menut, que després de patir un any de males collites i l'augment dels impostos i els preus, a causa de la guerra entre Pere II i França, van protagonitzar l'any 1285 l'anomenada primera revolta de Barcelona, capitanejada per Berenguer Oller, contra el patriciat de la ciutat, el bisbe i els oficials reials. Els revoltats privaren el bisbe i el patriciat de les seves rendes i censals, així com van prendre durant unes setmanes el poder municipal amb la intenció de canviar les condicions permanentment, però la revolta va ser aixafada pel rei Pere II, convençut pels patricis que els insurrectes volien lliurar la ciutat al monarca francès (VALDEÓN, 1990; ORTÍ, 2001).

Podem continuar-ne mostrant múltiples exemples sobre el pas al consell tancat: a Andorra, després dels Pareatges (1278-1288), es restringeixen les assemblees obertes i es passa del consell obert al govern local dut a terme per deu consellers i dos cònsols. A partir d'aquest moment els veïns més destacats seran els encarregats de triar els representants. L'any 1316, l'assemblea general de Saldes decidia substituir el règim de consell obert pel d'una comissió de tres o quatre cònsols o procuradors per dedicar-se als assumptes comuns amb les mateixes facultats que l'assemblea general, al·legant la totalitat dels veïns que pel fet d'estar dispersos els era difícil reunir-se per tractar assumptes comuns. Això denota un canvi de mentalitat, ja que durant segles no havien sentit la necessitat de cedir en les seves responsabilitats estant a la mateixa situació que en el passat, és a dir, vivint en nuclis disseminats en zones muntanyoses. El 1400 els veïns de Palafrugell trien quatre síndics i dotze prohoms per representar la Universitat i l'acta notarial de la primera elecció efectuada fa al·lusió als inconvenients del consell obert com s'havia practicat fins aleshores. L'any 1422 se substitueix l'assemblea general a Palafrugell per un consell reduït i l'any 1444 succeeix

el mateix a Terrassa. A la ciutat d'Igualada passa quelcom semblant, ja que l'any 1449 se substitueix el Consell General de tots els veïns de la Universitat per un grup més reduït format per trenta persones (deu per mà). L'any 1520 el Consell General de Mataró se substitueix per la Prohomia⁷. A Llívia a partir de l'any 1579 l'assemblea general es redueix a 30 persones. L'any 1630 succeeix el mateix a Sant Joan de les Abadesses (CASAS I ROCA, 2015).

Tot i que la creació d'un consell reduït o tancat —a Catalunya anomenat **Concell Estret** o **Concell Jurat**—, en aquell moment no va suposar la desaparició de l'assemblea general de veïns o consell general que eventualment es continuava reunint en algunes ciutats i que era present en moltes comunitats rurals com a òrgan d'autogovern⁸ fins a l'edat moderna⁹, sí que va provocar que el control sobre els béns comunals anés quedant gradualment en mans de les oligarquies locals. Aquesta pèrdua de control no va ser immediata sinó que va ser un procés de segles. Tampoc no va ser homogeni a tot el territori, ni lineal, sinó que hi va haver avenços i retrocessos de pèrdua i de recuperació del comunal.

L'any 1333 es coneix a Catalunya com «lo mal any primer» a causa de la mala collita de blat que hi va haver, amb la mort de 10.000 persones només a la ciutat de Barcelona. El mateix any la Corona de Catalunya i Aragó¹⁰

⁷ Institució formada pels membres del consell ordinari més les persones insaculades.

⁸ L'assemblea general dels veïns era a qui corresponia l'elecció anual dels membres del consell tancat, és a dir, amb els canvis ni desapareixia, ni es produïa una limitació de drets. Per exemple, qualsevol veí de la vall de Querol, si volia, podia entrar en una reunió del consell tancat (Valls, Privilegis, II, 356, n.).

⁹ A Sant Cugat del Vallès la totalitat dels veïns se seguien reunint fins, com a mínim, l'any 1657, tot i que existia des de fa anys el consell reduït. A Sant Pere d'Osor el consell ample de tots els veïns es reunia fins al 1715 «ab so de campanes y corns com es estil y consuetut» (Jordi Casas i Roca, 2015).

¹⁰ És irremeiable que en aquest treball surtin els noms que fan referència al conjunt de territoris que s'apropriaven els altres poders —en aquest cas una unió de títols en un sol rei—, per una qüestió de posar en context la història del comú català. Hi ha molta polèmica sobre el nom «Corona d'Aragó» o «Corona aragonesa», que rep altres noms com «*Corona regni Aragonum*», «*Corona*

estava en guerra contra Gènova, que va tallar les vies de subministrament a les ciutats catalanes i impedia que vingués blat de Sardenya i de Sicília, que eren els graners de la Corona. Aquell any va anar seguit d'altres anys de carestia, especialment els anys 1340-1347, que van encarir el preu del blat i a les ciutats es va originar més fam i mort per desnutrició i malalties. Després, van venir les epidèmies de pesta negra que van assolir el territori i que van arribar al punt més àlgid entre els anys 1347 i 1351, tot i que al Pirineu occidental no se'n van veure tan afectats per estar més aïllats que la resta i ser més autosuficients. Entre els segles XIV i XV, Catalunya va perdre un 55% de la seva població. Tradicionalment, s'ha culpats la pesta negra d'aquest descens demogràfic, però la guerra amb Gènova, la revolta permanent a Sardenya i la guerra amb Castella van tenir uns efectes més desastrosos per a les economies de les famílies catalanes que la mateixa pesta, perquè la fam, fruit de la guerra, els va predisposar a afrontar la pesta en pitjors condicions de salut (amb un sistema immunològic debilitat) i, d'altra banda, va arruïnar no només les finances reials sinó, també, les universitats (FERRER I MALLOL, 2001). A les Corts de 1359, que es van dur a terme a Cervera, es pactà una contribució al rei Pere el Cerimoniós per finançar la guerra contra la Corona de Castella que va esclatar l'any 1356 i va néixer la **Diputació del General** –origen de la Generalitat de Catalunya– per a la qual es designaren 12 diputats –4 de cadascun dels tres braços– i diversos

Regum Aragoniae», «*Corona Aragonum*» o «*Corona Regia*». La historiografia actualment utilitza en major mesura aquest nom, però hi ha altres denominacions. Per exemple, la Corona catalanoaragonesa, la Corona de Catalunya i Aragó, o la Confederació catalanoaragonesa d'Antoni de Bofarull i Broca que surt a la seva obra «*La Confederación Catalano-Aragonesa*» (1872). El jurista Caius Parellada diu a la seva obra «Corona d'Aragó, denominació impròpia de l'estat Català medieval» (2002) que la denominació de Corona d'Aragó va ser imposada per Felip V després de la Guerra de Successió i que en tota Europa s'usaven les expressions «*totam nationem cathalanorum, regnum Cathalonie*». L'historiador Jesús Lalinde no reconeix l'ús del terme «Corona d'Aragó» fins al segle XV, les referències a aquest terme en el segle XVI i XVII són esporàdiques, inclòs el títol de l'obra «*Anales de la Corona de Aragón*» (1580) de l'aragonès Jerónimo Zurita podria tractar-se d'una modificació posterior.

oïdors de comptes¹¹ per començar a recaptar aquesta contribució a les universitats del Principat de Catalunya.

És quan la noblesa comença a experimentar els efectes del descens de la població i de les rendes quan de forma generalitzada posa en pràctica els mals usos acordats a les Corts de Cervera el 1202. En aquest moment apareix el moviment remença i les grans assemblees de camperols per contrarestar la pressió senyorial¹². Els primers anys del segle XV devien ser de gran agitació camperola, ja que a les Corts de 1413¹³ es decretà la prohibició de cavar fosses, erigir creus i altres signes de mort, així com proferir amenaces contra els senyors¹⁴, i el 4 d'agost de 1447 les Corts del Principat afirmaven que «los anys passats els hòmens propis se aiustaren e fou prop seguir-se'n un gran scàndol»¹⁵.

Aquests moviments no van ser exclusivament de **pagesos de remença**, ja que no tots els que hi van participar estaven sotmesos a aquest mal ús. A la ciutat de Barcelona es produí l'enfrontament entre **la Biga**¹⁶, les classes adinerades, i **la Busca**¹⁷, la classe baixa urbana (SOBrequés/SOBRQUÉS, 1973). La primera guerra camperola que es coneix com a

¹¹ Auditor. Membre de la Diputació del General encarregat d'examinar i d'aprovar els comptes dels oficials.

¹² A l'Edat Mitjana el sistema es mantenia amb una relativa estabilitat quan es complia el pacte social entre tots els poders. Si el poder popular constatava que aquest pacte social es trencava, era molt habitual que respongués amb revoltes i/o alçaments armats, més o menys organitzats, per restablir les seves llibertats.

¹³ Aquest any és també quan la mà menor de Lleida envià un memorial de greuges al rei Ferran d'Antequera contra la mà major, cansada dels abusos dels patricis i els rectors de la ciutat, que volien fer recaure el pes de les contribucions sobre el poble, en un moment de fort endeutament municipal (FERRER I MALLOL, 1992).

¹⁴ VICENS VIVES, *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona 1945, pp 56-57.

¹⁵ *Cortes de los Antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña, Real Academia de la Historia*, vol. xxi, Madrid, 1915-1917, p. 475.

¹⁶ Partit format per ciutadans rics que van monopolitzar el govern municipal de la ciutat de Barcelona a quasi tota la Baixa Edat Mitjana.

¹⁷ Partit format per membres dels principals oficis de la ciutat de Barcelona i que es van enfrontar a la Biga per recuperar el poder de la ciutat.

Guerra dels Remences s'inicià el 1462 contra la noblesa i els seus abusos i forma part de la guerra civil catalana que enfrontava el bàndol reial (els camperols i la classe baixa urbana) contra la noblesa, la Diputació del General i el Consell de Cent, que acaba el 1472 amb la victòria del bàndol reialista. Pocs anys abans, a Cervera, el 5 de març de 1469, se signaven les capitulacions matrimonials entre Ferran II de la Corona catalano-aragonesa i Isabel I de la Corona de Castella i el 19 d'octubre es produïa la unió dinàstica entre la Corona castellana i la catalano-aragonesa amb el seu matrimoni, tot i que continuaven existint i funcionant com a regnes independents. La victòria reialista a la guerra civil no va satisfer les esperances dels camperols pel que fa a la supressió dels mals usos, amb la qual cosa la segona guerra camperola es faria inevitable i el 22 de setembre de 1484 esclatava l'alçament dels camperols a Mieres (Garrotxa) i una sèrie de revoltes que van portar finalment el 21 d'abril de 1486 a la **Sentència Arbitral de Guadalupe** que alliberava dels mals usos i d'abusos com el *Ius Maletractandi* previ pagament de 60 sous¹⁸ per família, però que establia el contracte d'**emfiteusi** entre els senyors i els camperols que, amb els anys, alguns es convertirien en senyors útils, propietaris de masos o masovers¹⁹ no adscrits a la terra.

A més, a la mateixa sentència es remarcava la presència de sectors pagesos no remences que van participar en la revolució i que lluitaven per derrocar no només els mals usos sinó, també, els drets senyorials. Altres fragments ens informen de la súplica dels senyors al rei perquè alguns pagesos havien deixat de pagar els censos i de com aquesta qüestió havia ocasionat lluites aferrissades que no acabarien amb la sentència. La resistència pagesa al

¹⁸ Unitat de compte de valor de dotze diners. La unitat de compte és una unitat monetària d'existència no física que s'utilitza en les transaccions comercials i mesura el valor de mercat.

¹⁹ Persona que és estadanta i té cura d'un mas de propietat d'altri. En l'antigor, pagès que treballava una explotació sotsestablerta i pagava una renda (cens subemfitèutic) al pagès del mas d'on s'havia segregat aquesta explotació.

pagament de les rendes senyorials²⁰ va fer que durant el segle XVI s'aproveïssin i deroguessin diverses pragmàtiques i capítols de cort²¹ per garantir el control sobre els intents dels pagesos de fugir de les deduccions de les collites (SERRA, 1980), qüestió que va provocar no pocs maldecaps al rei i als senyors, que no tenien clar com posar fre a la resistència pagesa, que no sempre va ser pacífica. Per exemple, el 1492 un antic pagès de remença, Joan de Canyamars, va intentar atemptar contra el rei Ferran, i a principis del segle XVI hi havia partides de pagesos que «han continuat anat per la terra i [...] saltegen camins reials i maten els caminants i han desafiat de mort aquells qui demanaren les coses contengudes en la dita reial sentència de Guadalupe» (ALCOBERRO, 2004). Un altre exemple és l'assalt i destrucció dels molins senyorials de Taradell l'any 1494 per uns pagesos²². Aquests fets, i altres, mostren que, molt lluny de la creença del triomf pagès, aquesta sentència va ser una solució de compromís amb la idea d'acabar amb els conflictes armats entre pagesos i senyors, però no canviarà la continuïtat del sistema senyorial amb el pagament de rendes com els delmes, primícies, censos, tasques... (GIFRE, 2009) ni les revoltes per evitar pagar-les.

Com indica l'historiador Paul Freedman, aquests successos van ser un exemple d'insurrecció camperola, excepcional a Europa per la seva persistència durant més d'un segle, des d'aproximadament el 1380 fins al 1486. La conservació de molts documents de redempció contradiu la creença segons la qual els pagesos remences no tinguessin control sobre les seves pròpies vides. Al contrari, demostra la força del sistema remença i la

²⁰ Avui dia si uns treballadors es posen en vaga, deixen de cobrar el sou que sol ser el seu únic mitjà de subsistència. En l'Edat Mitjana, si uns pagesos es negaven a pagar les rendes senyorials – normalment pagament en espècie –, els qui patien eren els senyors perquè els pagesos tenien accés als mitjans de producció i tenien assegurada la seva subsistència. Aquesta és una diferència substancial entre el capitalisme i les societats tradicionals rurals populars.

²¹ A les corts de la Corona catalano-aragonesa, proposició que els estaments feien al rei recomanant-li de prendre una determinada resolució o disposició.

²² CARRERAS CANDI, Francesc (1895). *Lo cabdill vigatà Bernat Guillem d'Altarriba*.

gran capacitat dels pagesos per adquirir mobilitat dins del territori i per tenir el control sobre la terra per al seu propi benefici, atès que els senyors estaven generalment absents de les terres que treballaven els pagesos (FREEDMAN, 1991).

A mitjan segle XIV s'incrementà l'ús del crèdit a llarg termini²³ en la forma de **censals morts**²⁴ i **violaris**²⁵ com a mitjà per al finançament de les universitats, recurs induït pel mateix poder reial i la seva creixent exigència de tributs per pagar les seves conteses militars²⁶. Durant la Guerra Civil catalana, per fer front a les despeses militars, les potestats recorrien als impostos ordinaris, als crèdits i als diners aconseguits mitjançant la venda de censals. Quan això no era suficient recorrien a la imposició de tributs extraordinaris. El 1462 el municipi de Barcelona establí impostos sobre els aliments per aconseguir diners i poder pagar així el seu exèrcit o **Bandera**²⁷, que es dirigia al capdavant de ponent (juny de 1462). La **Taula de Canvi**²⁸ avançaria la quantitat monetària necessària i es calculava que el municipi trigaria vint-i-quatre anys a retornar-la mitjançant impostos sobre el peix, el vi i la carn. El gener de 1463 el Consell del Principat establí en Barcelona un nou impost sobre les operacions comercials efectuades amb llana per a subvenir a les necessitats de la guerra. L'octubre del mateix any apareixia un nou impost que gravava la sal i alguns teixits per pagar les sis-centes lliures

²³ El crèdit a llarg termini és el resultat del desenvolupament del mercat, concretament en la fusió de dos mercats: el del crèdit i el de les rendes immobiliàries.

²⁴ Era un crèdit on el censatari rebia uns diners i es comprometia a pagar una pensió al censalista. El censal solia comportar posar un bé com a garantia.

²⁵ Pensió vitalícia; contracte pel qual es té el dret durant la vida d'una persona a rebre periòdicament una pensió en diners a canvi d'haver lliurat un capital.

²⁶ Tradicionalment s'ha pensat que el desenvolupament del mercat estava dissociat del desenvolupament de l'Estat i que són forces enfrontades, però la realitat és que l'exigència de tributs, sobretot en moneda, obligava als camperols a anar als mercats forçosament per tal d'obtenir numerari amb què pagar els tributs. Com més potent és un Estat, més ho és també el seu mercat i a l'inrevés.

²⁷ Agrupació de gent armada que segueix un estendard portat per un penoner.

²⁸ Lloc on un canviador feia operacions de canvi de moneda i acceptava dipòsits de monedes.

rebudes a canvi de la compra d'un censal mort i així poder pagar l'exèrcit de l'Empordà (SOBREQUÉS/ SOBREQUÉS, 1973).

L'endeutament de moltes universitats s'agreujà pel pas al consell estret. En alguns casos els prohoms municipals maniobraven sobre els cabals sense control efectiu dels veïns. Per a alguns historiadors, com Antoni Passola, la principal causa de la crisi de les universitats i paeries de les ciutats van ser els abusos a la seva administració (PASSOLA, 1997). A les universitats rurals l'endeutament per censals portà en alguns casos a la progressiva liquidació dels terrenys comunals i va ser el pas previ a la privatització de la terra (OLIVARES, 2000).

Un aspecte que cal destacar dels consells estrets és que inicialment els seus membres eren escollits pels veïns. Per exemple, a Palamós el 1358 es va passar al consell estret, on els veïns de la vila reunits en assemblea general escollien els membres d'aquest consell, però el 1448 va arribar una nova reforma on la universitat es va organitzar políticament en tres òrgans: el Consell General, que substituïa l'assemblea general de veïns i era més reduït; el Consell Estret, que era una comissió permanent per resoldre els assumptes quotidians de la vila i estava format per catorze membres o consellers, que es repartien paritàriament en els tres estaments o mans en què es dividia la societat; per últim, la Juraria o Juradesc de Palamós, que estava formada per un magistrat de cada estament o mà, i s'encarregava d'executar les decisions dels altres consells, així com convocar-los, presidir-los i proposar les qüestions a discutir. El mandat dels membres del Consell Estret i de la Juraria durava un any, i aquests eren escollits segons un sistema mixt on s'utilitzava la insaculació i el nomenament directe (MANCEBO, 2010). A Catalunya, amb uns governs urbans que es renovaven cada un o dos anys, per evitar que el patriciat es perpetués al poder a causa de l'elecció mediatitzada, es va optar per incorporar el mètode insaculatori. A finals del segle XV Ferran el Catòlic va imposar aquest mètode en una quinzena de

ciutats, entre elles Lleida el 1499. La insaculació era el mètode d'elecció de càrrecs per sorteig en què es posava en un sac els noms dels candidats (insaculats). Impedia la patrimonialització del govern i permetia un cert control dels grups socials més pobres sobre el govern (PASSOLA, 1997), però els ciutadans honrats i la noblesa encara eren majoritàriament els rectors principals dels governs locals i continuava sent un consell tancat. Era més aviat una estratègia del poder reial per aconseguir la pacificació i l'estabilitat necessàries per al desenvolupament dels seus interessos econòmics i de poder.

L'any 1513 les comunitats que comparteixen pastures, boscos i aigües comunals a banda i banda del Pirineu amb la perspectiva d'una guerra entre la monarquia hispànica i francesa, van firmar el tractat del **Pla d'Arrem** on es prometien la pau encara que esclatés la guerra entre Ferran el Catòlic i Lluís XII. Durant la Primera Guerra Italiana (1494-1498), l'exèrcit de Ferran el Catòlic ja havia fet algunes incursions al Pirineu francès perquè França desviés soldats i recursos fins allà i afeblís així el front francès a Nàpols. En aquest tractat, per la part francesa hi van participar la Val de Loron, Larbost, Varossa, Oueil, Banhèras, Aura, Neste, Frontinhes, la castellania de Sant Beat, la baronia i senyoriu d'Aspet, la castellania de Castilhonés, el vescomtat de Coserans, la ciutat de Sant Lizèr i la senescalía de Tolosa. Per la part ibèrica signen el marquesat del Pallars, el vescomtat de Vilamur, la Val d'Aran, el comtat de Ribagorça, la Val de Benasc, la Val de Gistain, Barravès, la baronia d'Erill, l'abadia de Labaix, la baronia de Bielsa, la baronia d'Orcau, la vila de Tremp i Conca d'Orcau. Si la guerra esclata, la pau continuarà a les valls, demostrant que les comunitats rurals volien viure tranquil·les i no donaven suport a aquestes lluites territorials i de poder entre els monarques, on solien anar mercenaris. De fet, fins al segle XVII les valls a banda i banda del Pirineu estarien lligades per convenis que conformaven una mena de federacions de valls que eren independents dels senyors. La força d'aquestes federacions s'asseia en els acords anomenats «lies i

passeries», **patzeries** o «*facerías*», adoptades entre les valls d'administració francesa i hispànica.

Fins a arribar al final de l'Edat Mitjana no es fa extensible el domini útil del contracte emfitèutic als colons o treballadors efectius de la terra. Abans el domini útil del contracte emfitèutic era sobretot en benefici d'un tinent o noble subordinat a un altre senyor (CLAVERO, 1994). D'altra banda, els contractes de subemfiteusi o sotestabliments es van fer més freqüents després de la pesta negra i durant el segle XV (SERRA, 1990). Amb la Sentència Arbitral de Guadalupe aquests contractes també es fan extensibles als antics remences i durant el segle XVI, comença a desenvolupar-se una nova burgesia pagesa que pretén acabar amb els drets d'aprofitament comunal tot al·legant que posseeix la terra «pels seus justos i legítims títols» i perquè paga impostos (censos, lluïsmes²⁹...). És el principi del **tancament de terres** a Catalunya, que no segueix un moviment lineal sinó una evolució de flux i reflux entre el segle XVI i el XIX. Les terres establertes amb contracte emfitèutic es podien parcel·lar, és a dir, restablir en porcions més petites i crear un nou nivell emfitèutic que se superposava a l'anterior, i així indefinidament fins que el sobrant restant difícilment li assegurava la subsistència al subemfiteuta, de manera que existien grans i petits emfiteutes.

El mecanisme utilitzat pels grans emfiteutes per evitar que s'entrés a les terres que creien seves era mitjançant una instància, petició o suplicació a la Batllia en què es manifestava que hom era posseïdor de terres on es produïen abusos com pasturar els bestiar dels veïns, fer camins nous per mallol, vinyes i sembrats, robar verema, fruits, caçar, etc., abusos que en realitat eren els drets d'aprofitament comunal que gaudien els veïns des de temps immemorials. El càstig per als contraventors era la imposició d'una multa i

²⁹ Dret que es pagava al senyor del domini directe quan s'alienaven les terres i les possessions donades a emfiteusi.

la pèrdua d'estris o part del seu bestiar o, si no tenia béns, se'l condemnava a trenta dies de presó. De manera semblant, des del segle XVI els senyors mitjançant els **capbreus de senyoria i renda** intentaven usurpar drets i usos comunals als camperols més desafavorits. Les disputes per l'ús i l'aprofitament dels comunals van ser una font permanent de malestar i de conflictes entre les comunitats, entre comunitats i particulars i entre senyors i comunitats. Aquests processos es poden seguir als **capítols** locals, **litigis**, **concòrdies** i capbreus (BRINGUÉ, 1984).

Aquest desenvolupament econòmic del segle XVI coincideix en el temps i en l'espai amb un fenomen que fins aquell moment havia estat insignificant. Ens referim a les persecucions d'homes i dones acusats de **bruixeria** que popularment s'ha volgut imputar a l'Edat Mitjana, però que va tenir el seu apogeu a partir del Renaixement i el començament de l'Edat Moderna. A Catalunya, els processos per bruixeria van ser destacables pel seu caràcter d'excepcionalitat a la península Ibèrica, quelcom que requereix un estudi i reflexió més profunda perquè mentre els processos a Castella van començar a declinar després dels processos de Zugarramurdi, Urdax o Pancorbo a principis del segle XVII, en desenes de viles i de llocs del Principat i dels comtats del Rosselló i la Cerdanya s'emprenien uns processos particularment sinistres (ALCOBERRO, 2007). Un dels processos més coneguts és el de la camperola Margarida Rugall, que va ser acusada de bruixa, per bé que els seus veïns s'hi referien com «la metgessa». Margarida va néixer a principis del segle XVI en un dels pobles de la Coma de Mont-rós (actual Vall Fosca) i representa una de tantes dones que dominava la medicina popular i que van ser perseguides en un moment en què la nova ciència mèdica universitària competia amb l'ordre simbòlic imperant a la societat rural popular. A partir del segle XV, a Catalunya, els **doctors en**

dret i en medicina formaven part de l'estament superior local³⁰ i, per tant, eren membres del consell tancat de moltes ciutats i viles (FERRO, 1987). És des d'aquesta nova posició de poder que contribueixen a perseguir la seva competència popular i majoritàriament femenina. Amb la reglamentació dels estudis de medicina per mitjà de les escoles de medicina, on les dones no tenien accés i de les quals no podien obtenir el títol, les curadores, herbolàries, llevadores, així com les metgesses amb llicència reial, van ser acusades d'intrusisme pels doctors en medicina, els quals denunciaven que posaven obstacles al seu treball, a vegades manifestant que feien màgia, no medicina. Al «Llibre de les dones» o *Spill*, escrit pel metge valencià Jaume Roig a finals del segle XV, s'hi afirma que les dones tenen més tendència a la bruixeria que els homes, cosa que sostenien molts intel·lectuals del seu temps. Algunes llevadores catalanes també van ser objecte de la cacera de bruixes. Un dels pocs processos de bruixeria que es coneix a la Catalunya del segle XV fa referència a una llevadora anomenada Sança de Camins, que practicava un ritual màgic als parts (Exposició del Museu d'Història de Catalunya, 2009). El fenomen de la bruixeria va ser propi de les zones rurals, poc comú a les ciutats, i els seus principals actes –segons els seus acusadors– eren els infanticidis, la missa negra i les reunions nocturnes o aplecs en llocs apartats. Es coneix que en moltes comunitats rurals les assemblees de veïns se seguïen celebrant i és quelcom pendent d'estudiar en el futur si, per desarticular aquestes reunions, el poder es va valer d'aquestes fabulacions. El suposat culte al dimoni només apareixia quan s'aplicava el turment, per això és vàlid afirmar que la tortura «va crear» la bruixeria, o, si més no, la bruixeria diabòlica (LEVACK, 1995).

³⁰ A partir del segle XVI també es produeix l'entrada de la noblesa en la gestió municipal, quan abans l'aristocràcia no tenia permesa l'entrada en el municipi català (Jordi Casals i Roca, 2015). Alhora es comença a produir una comunitat d'interessos entre la burgesia comerciant (ciutadans honorats) i la noblesa (estament militar), pactant una aliança entre ells (Joan Busquets, 1992).

Un altre aspecte que caracteritza aquest segle és la proliferació de pràctiques **bandoleres**, que solien ser lluites entre senyors o comunitats que es disputaven territoris, propietats i béns comunals, com podien ser els recs, síquies, molins, fargues... Existien bandolers al servei de senyors i altres que lluitaven contra ells, que en la primera meitat del segle XVI rebien altres noms, com mals homs, males gents, etc. i a partir de la segona meitat són inclosos dins del mot bandoler. Sembla que aquest bandolerisme popular està també relacionat amb la nova classe pagesa benestant que es va formar. Emfiteutes i propietaris que explotaven a una bona part dels pagesos amb contractes, com la parceria i la masoveria, que resultaven més costosos i que els empobria. Això mateix es va produir a les ciutats, però amb la semiassalarització de bona part dels artesans pel procés de diferenciació social. Segons l'historiador Agustí Alcoberro, aquests canvis, units al fet que Catalunya des d'antic era un territori armat, perquè tothom tenia el dret i l'obligació de portar armes³¹, eren les causes principals del bandolerisme popular (ALCOBERRO, 2015).

³¹ Molts personatges quan van visitar Catalunya parlaven d'aquest aspecte bèl·lic de les classes populars catalanes. El virrei marquès d'Almazan deia que a Catalunya hi havia un milió de pedrenyals (armes curtes de foc); Miguel de Cervantes a la seva novel·la «*Los trabajos de Persiles y Segismunda*» escrivia el següent: «*Los cortesés catalanes, gente enojada, terrible; pacífica, suave; gente que con facilidad da la vida por la honra, y por defenderlas entrambas se adelantan a sí mismos, que es como adelantarse a todas las naciones del mundo*» i Voltaire a la crònica «El segle de Lluís XIV» deia: «els habitants de Catalunya han estat sempre guerrers, i els muntanyesos sobretot han estat ferotges» (Agustí Alcoberro, 2105).

«L'endeutament censal de les universitats rurals abocà en alguns casos a la progressiva liquidació dels terrenys comunals per tal de saldar deutes, i aquest procés es va convertir en un pas previ a la privatització de la terra. Desigualment repartits per les comarques del Principat, aquests processos van ser freqüents, a les comarques bladeres de l'extrem occidental, de la Segarra i l'Urgell, el ritme varià segons les conjuntures bèl·liques, i es va accelerar especialment amb les concòrdies posteriors

a la Guerra dels Segadors, entre 1653 i 1662.» (Eva Serra (2008), *Història agrària dels Països Catalans, Volum 3 - La propietat. Mercat de la terra i evolució de la renda (segles xvi-xvii)*)

«Durant l'edat mitjana, el recurs a la creació dels censals, juntament amb els violaris, serà usat des de la més petita universitat fins a les més altes institucions catalanes com el Consell de Cent o la Diputació del General. Unes i altres es veuran en una difícil situació en els anys seixanta i setanta del segle XVII, quan, després de la Guerra de Secessió, siguin requerides, per la via judicial, a pagar les pensions degudes als seus creditors en els anys de guerra.» (Pere Gifre i Ribas (1995), *Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705*)

MAL COP DE CENSAL

A principis del segle XVII la Corona de Castella estava arruïnada després d'un segle de guerres. El 1575 havia entrat en recessió i el 1596 es va produir una nova crisi en les ciutats castellanes a causa d'un impost que gravava els aliments (*Servicio de Millones*). Aquesta crisi es va veure agreujada després del començament de la Guerra dels Trenta Anys el 1618. Per intentar reconduir la situació el comte-duc d'Olivares va idear un pla perquè la resta de regnes de la monarquia contribuïssin en homes i en diners a la defensa de la monarquia hispànica mitjançant la **unió d'armes**. Aquest projecte no va ser ben rebut als territoris no castellans, especialment a Catalunya, gelosa de les seves llibertats i contrària a participar en conteses més enllà de les seves fronteres, com ja va destacar Bartomeu Joly el 1612 dient, a més, que «*no querían reconocer ni recibir su Rey más que como un conde de Barcelona*»¹.

¹ ANÒNIM, «Relation d'un voyage en Espagne (1612), publiée par Charles Claverie», Revue Hispanique, tom LIX, núm. 135 (1923), p. 359 i ss.

El segle XVII molts pobles i ciutats de Catalunya continuaven tenint un govern local format per un sistema ampli de consells. De fet, l'assemblea general de veïns no es reunia només per escollir els càrrecs de govern, sinó que en moltes més ocasions, com per exemple per aconseguir numerari pels plets contra el senyor o per fer front a les males collites. Les impositcions de tributs encara requerien el consentiment de l'assemblea general de veïns, atenent al principi què es feien pel bé comú, i això suposava que de vegades no es poguessin portar a terme i que es plantegés des del consell estret la retallada de les atribucions de l'assemblea o consell general (GIBERT, 2009). Per exemple, a Palau Sator (Baix Empordà) el govern local, elegit anualment cada 1 de gener pel sistema d'insaculació, estava compost per dos jurats, deu persones per al Consell Estret i dotze persones per al Consell General; la meitat de cada un dels tres grups era de veïns de la vila i l'altra meitat de veïns anomenats forans perquè vivien en altres nuclis propers: Fontclara, Boada, Sant Feliu i Pantaleu. L'1 de gener tots els veïns eren presents a la constitució del govern. A més dels tres grups anteriors, també es triava un clavari, dos auditors, un secretari i un corredor públic. El clavari era qui tenia les claus de la caixa, és a dir, el tesorer; els oïdors o auditors eren els que fiscalitzaven; el secretari feia les tasques de notari i el corredor públic era una mena d'alguatzir². Aquests eren els representants del Consell o Universitat que comportava una estructura de representació molt àmplia, ja que a Palau hi havia 60 cases, 16 a Fontclara i 40 als altres tres nuclis i només dues persones solien cobrar del consell: el secretari i el corredor públic. S'entrava als càrrecs no per dur a terme un programa de mig-llarg recorregut sinó per atendre les necessitats col·lectives quotidianes. Les reunions es feien al carrer els diumenges al matí quan se sortia de la missa primera. A més de la **Universitat**, també existia la **Cúria**: els representants

² Persona que fa de mitjancer en operacions mercantils, com, per exemple, el corredor d'animals, que feia la compra i venda de bestiar i rebia un tant per cent de les operacions.

del rei o del senyor jurisdiccional, formats pel batlle, el jutge i el saig³ (MATAS, 2007). És a dir, que existien dos grups clarament diferenciats: la Universitat, que representava el poder popular, i la Cúria, que representava el poder senyorial o reial. Tot i que des del segle XVI el consell general d'una universitat pot intervenir en l'elecció del batlle, mitjançant l'anomenada «terna del batlle»: el Consell pot proposar tres persones per tal que el rei designi una d'elles (GIBERT, 2009).

El 1635 es produeix la declaració de guerra de Lluís XIII a Felip IV i el comte-duc d'Olivares envia a Catalunya un exèrcit de 40.000 homes per fer front als francesos. Com que la població local es veia obligada a l'allotjament i manutenció de les tropes, s'estenien les queixes pels abusos dels soldats i en molts casos, quan els pagesos es negaven a complir amb aquestes directrius, el virrei, per ordre d'Olivares, va adoptar dures mesures i represàlies contra els qui es negaven a donar allotjament a les tropes. Els enfrontaments esporàdics entre soldats i camperols portaren, finalment, el maig de 1640 a la insurrecció a Girona (Corpus de Sang) que es va estendre per gairebé tot Catalunya. El juny del mateix any els camperols i els segadors s'apoderaren de Barcelona, i van atacar els funcionaris reials i els castellans, i el virrei de Catalunya Dalmau de Queralt va ser mort en una platja de Barcelona. Tampoc no es deslliuraren dels atacs dels camperols molts nobles i notables de l'oligarquia catalana. És la coneguda **Guerra dels Segadors**. Un dels lemes que els segadors van utilitzar durant la revolta popular va ser «Visca la terra», però en aquesta època el significat d'aquesta consigna no tenia el mateix significat entre les classes populars i les persones de l'alt estament. Pels cavallers, juristes i ciutadans la paraula «terra» podria adquirir un sentit polític, similar al «Visca Catalunya», mentre que per les classes populars aquest lema feia referència als mateixos pagesos i camperols alçats en armes

³ Oficial de justícia que tenia a càrrec seu fer les citacions, executar els embargaments o bé executar les penes a què eren condemnats els reus. Oficial de la cúria encarregat d'executar les penes dictades pel tribunal.

quan havien de fer front als abusos de la soldadesca o al mateix sistema de privilegis i exempcions estamentals. Molts descrivien els revoltats com «la gent de la terra» o «la gent que defensava la terra». Per altra banda, el terme «terra» s'emprava habitualment per designar el contorn d'un lloc o d'una comarca, és a dir tenia unes connotacions més aviat localistes i, generalment, feia al·lusió als habitants del món rural en contraposició amb el món urbà, com quan es parla del «plet de la vila contra la terra» en el dietari⁴ del consell de la vila de Puigcerda, on la terra era el conjunt de localitats rurals dels voltants de la vila (TORRES SANS, 2008).

Durant la Guerra dels Segadors, els atacs de les classes populars també van anar contra els aprisiadors de terres que estaven privatitzant i concentrant grans extensions de comunal en perjudici dels altres veïns, en un clar abús del **dret aprisiador**. Cal esmentar l'exemple de la família Jordà de Tortosa, que el 1617 reclamà a la Reial Audiència unes terres que seguien sent comunals i que segons ells els seus avantpassats les havien treballat i privatitzat a través de l'aprisió, però que, tal com al·legaven, s'havien perdut per les inundacions del Delta que les havien salinitzat. El 1625 la Reial Audiència donà la raó a Josep Jordà i permeté la privatització d'una gran extensió de terres comunals que estaven sense conrear. El 1628 es produí un altre conflicte quan uns pagesos van començar a treballar unes terres que estaven dins de les heretats dels Jordà. L'enfrontament va ser violent, perquè Gregori Jordà acudí a expulsar per la força els camperols; en el plet que seguí, els camperols van justificar la seva posició mitjançant la Carta de Població i els Costums, mentre que Jordà va aportar la donació comtal de 1147. El 1630 el plet s'havia resolt a favor de Gregori Jordà, però durant la revolta de 1640 les classes populars de Tortosa van ajustar comptes contra alguns grans aprisiadors, com li va passar al sastre Miquel Pellissa que va ser penjat. Un episodi similar es va produir el segle XIX, aquest cop contra la

⁴ Obra historiogràfica on són esmentades les notícies per dies.

mateixa família Jordà durant la Guerra del Francès (FABREGAT, 2008). Per a historiadors com Antoni Simon la Guerra dels Segadors va ser un intent de revolució social contra l'explotació i els privilegis de la monarquia absoluta i els seus col·laboradors catalans, així com, també, contra els abusos de l'exèrcit (SIMON I TARRÉS, 1999).

El 24 de desembre esclatà una revolta popular molt més gran que la iniciada al Corpus i la Generalitat, presidida per Pau Claris, per intentar aplacar les ires de la pagesia que s'estava tornant contra l'oligarquia catalana, anuncià la constitució de la República Catalana sota el protectorat de França, que va agreujar encara més la situació pel fet que van haver d'acceptar les exigències de França: sufragar el pagament d'un exèrcit que es va enfrontar als castellans. El 1652 Felip IV recupera Catalunya tot i que França manté el control del Rosselló que es confirma en el **Tractat dels Pirineus** de 1659. Si bé durant bona part de la segona meitat del segle XVII els conflictes a la Catalunya Nord van continuar, com les **revoltes dels Angelets de la Terra** (1667-1674), protagonitzades pels pagesos del comtat de Rosselló, en contra de les noves carregues que imposaven els francesos.

Aquest període va ser molt perjudicial per a moltes universitats catalanes que van haver d'endeutar-se per fer front als abusos d'uns i altres, com havia passat en anteriors conflictes bèl·lics on es trobava involucrada la Corona catalano-aragonesa. Per exemple, les tropes de Felip IV van sotmetre el castell de Salardú i van obligar els comuns a pagar una composició⁵ com a càstig o rescat de la seva actitud.

L'escriptor Francisco de Quevedo va escriure, en referència a la Guerra dels Segadors, el seu opuscle «*La rebelión de Barcelona ni es por el güevo ni*

⁵ Conveni o esmena que, d'acord amb el sistema penal de la venjança privada, restableix la pau que ha pertorbat una ofensa criminal entre persones o entitats mitjançant les indemnitzacions que hom considera suficients.

es por el fuero» on considerava que «son los catalanes aborto monstruoso de la política. Libres con señor; por esto el Conde de Barcelona no es dignidad, sino vocablo y voz desnuda. Tienen príncipe como el cuerpo y alma para vivir; y como éste alega contra la razón apetitos y vicios, aquellos contra la razón de su señor alegan privilegios y fueros»⁶, text que delatava la importància que els catalans atorgaven a la llibertat i com intentaven donar-li la volta els propagandistes absolutistes castellans.

Després de la pau de Ratisbona de 1684, entre França i la monarquia hispànica, el territori català continuava sent una zona d'aquarterament de tropes i el comú de molts pobles continuava contribuint al seu sosteniment, mentre els nobles i les ciutats n'estaven exemptes per privilegi reial. Entre 1687 i 1689 es va produir la **revolta dels Gorretes o Barretines**, una revolta camperola que va ser originada per les càrregues derivades del manteniment militar en una època que les plagues de llagostes feien estralls als cultius des de 1685. La revolta es va iniciar el 7 d'octubre de 1687 a Centelles quan els pagesos es van negar a seguir carregant amb les despeses militars. El virrei va decidir enviar-hi soldats d'infanteria i cavalleria per sotmetre la població, però l'arribada dels militars va provocar un alçament armat davant el qual els soldats es van retirar. Poc temps després, altres comunitats rurals es van unir a la causa i van arribar a reunir una força superior a la de l'exèrcit. Els camperols van teixir una xarxa d'aliances locals que s'activava si alguna comunitat es veia amenaçada. En aquest cas, a diferència del que havia passat durant la Guerra dels Segadors, el Consell de Cent i la Diputació del General estaven a favor del virrei. L'abril de 1688 es produí un enfrontament entre un soldat i el seu hoste, i va ser llavors quan la lliga camperola, l'exèrcit pagès revolucionari, es posà en marxa cap a Barcelona i a altres ciutats, on es trobava l'oligarquia política i econòmica. El

⁶ DE QUEVEDO Y VILLEGAS, Francisco, «*La rebelión de Barcelona. Ni es por güevo ni es por el fuero*» (1641), en Biblioteca de Autores Españoles, xxiii, pàgs. 281-86.

7 d'abril milers de camperols es van congregar davant les muralles de Barcelona i amenaçaven de destruir les cases dels oficials reials si no es realitzava una revisió de les contribucions militars, entre altres peticions. Finalment, el virrei es va veure obligat a cedir. El 1689, s'inicià la guerra dels Nou Anys que obligaria de nou a defensar-se contra els francesos, que van bombardejar Barcelona el 1697.

Malgrat les guerres i la lluita de l'oligarquia local pel control de les universitats, el comunal encara era un factor determinant de subsistència per a les comunitats rurals. En un estudi realitzat per l'historiador Jordi Olivares a partir de 2.373 lletres citatòries d'inici d'un plet a la Reial Audiència entre 1591 i 1658 en què una de les parts era una «universitat dels habitants», el 16,60% d'aquestes lletres tractaven sobre plets provocats per les disputes pels béns i usos comunals. Aquest percentatge pot semblar petit, però per l'absència o insignificança de plets no podem considerar que la seva extensió real fos menyspreable. L'anàlisi d'aquests plets demostra que el comunal existia al llarg i ample de Catalunya i en llocs com la Vall d'Aran, on no es registra cap litigi, sabem que el seu comunal ha subsistit fins als nostres dies, així que l'absència de plets no és garantia de l'absència del comunal. El 42,13% dels plets eren entre universitats, el 41,37% eren plets del comú amb sectors de la població i propietaris útils i el 16,49% eren plets contra senyors jurisdiccionals. Les zones més destacades, amb un percentatge del 27,91%, són les comarques de la Noguera, el Baix Camp i l'Alt Empordà. Les zones amb més conflictes corresponen a les regions històricament més dedicades a la ramaderia. De fet, el 64,46% dels plets són per terres comunals i drets de pastura als camps oberts. Abans de la guerra de 1640 els conflictes solien produir-se al voltant dels usos i dels drets comunals, però a partir d'aquesta data els conflictes més importants van estar relacionats amb l'endeutament comunal o la fiscalitat. L'estudi relaciona els 394 plets pel comunal amb els resultats d'una enquesta feta a partir de les 616 lletres d'execució sobre béns de les «universitats dels habitants» per endeutament

amb censals morts entre 1591-1658, i constata que aquesta relació és estretament coincident (OLIVARES, 1995). La pressió sobre el comunal per les necessitats de la hisenda local i pels creditors censalistes⁷ resultava asfixiant. A vegades sorgien conflictes quan dues comunitats compartien béns i usos comunals i aquesta compartició no era reconeguda per una de les parts, com quan el 1613 Vilaseca del Camp afirmava que podia portar el seu bestiar a pasturar al terme de les Comes i aquesta última contestava amb un plet dient «ser terme distint i separat»⁸.

Altres conflictes passaven contra particulars que pretenien l'ús exclusiu de les pastures en les seves terres, com per exemple quan la universitat de Vilafranca del Penedès pledejà contra Julià Nabel, ciutadà honrat de Barcelona, perquè aquest últim pretenia l'ús exclusiu de la finca la Pelegrina. Un altre conflicte succeïa el 1631 quan Joan Riera, botiguer de teles de Barcelona, pledejava contra la universitat de Mirambell (Anoia) perquè al·legava tenir la plena propietat de les seves herències al terme de Castelltort i s'oposava a l'entrada dels ramats comunals. Les universitats també van pledejar i van ordenar **bans** contra l'acció depredadora dels recursos comunals que realitzaven alguns particulars i monestirs. Per exemple, per evitar el creixement desordenat del ramat comunal que pogués posar en risc les pastures o quan l'excessiva tala d'arbres podia acabar destruint el bosc. L'any 1646, el comú de Vilanant pledejà contra el propietari ramader, Rafael Garriga, ciutadà honrat de Barcelona, perquè els ramats dels Garriga «pasturaven les herbes dels dits comuns inmoderadamente [...] apropiant-se aquelles, quasi totes, per sos bestiar y privant ab lo dit excés y número de bestiar als altres vehins»⁹.

⁷ Persona que feia un préstec (censal) a canvi d'una pensió.

⁸ ACA. C. 5111, fol. 79vo-81; 5107, fol. 131vo-133.

⁹ ACA. C. 5381, fol. 221-222; IN85, fol. 66-67.

També hi va haver plets de les universitats contra els senyors quan aquests, aprofitant-se de la naturalesa no escrita de molts títols de possessió del patrimoni comunal, basats en el dret consuetudinari oral, intentaven usurpar-los. Utilitzaven dues estratègies principalment, l'una basada en la intimidació mitjançant bans amb imposició de penes i l'altra basada en la intervenció sobre les finances locals quan el comú patia dificultats econòmiques i deutes amb censals morts. Els bans senyorials podien ser apel·lats a la tercera sala de l'Audiència sempre que imposessin penes superiors a deu lliures. El 1615 la Pia Almoina de Barcelona intentava obligar el compliment dels bans a la universitat dels habitants de Sitges i el comú apel·lava a la tercera sala de l'Audiència afirmant que sempre s'havia regulat l'accés del bestiar a les pastures per «consens» i «voluntat de la universitat»¹⁰. Com veiem, a principis de l'era moderna «la universitat dels habitants de la vila i terme» mostrava una gran solidesa enfront de les divisions jurisdiccionals i patrimonials de la senyoria i els seus béns comunals eren tenaçment permanents, tot i que els grans posseïdors intentaven exercir l'ús exclusiu de les seves terres i ignoraven servituds personals en favor dels seus veïns, com l'espigatge i les ordenacions de la universitat, i els senyors jurisdiccionals intentaven usurpar els comunals (OLIVARES, 1996).

A la segona meitat del segle XVII, després de la guerra de 1640, les finances de moltes universitats es trobaven en un moment delicat i els ingressos que se'n derivaven (lloguer de la taverna, la fleca, la carnisseria, etc.) no eren suficients per a situacions tan excepcionals com les posteriors a un conflicte bèl·lic. Durant la guerra les universitats s'havien vist obligades a allotjar les tropes, a alimentar els cavalls, a preparar les defenses dels seus comtats, entre altres impositcions. Davant la necessitat de satisfer tantes demandes van haver d'acudir a la creació de censals morts i, per tant, a la

¹⁰ ACA. C. 5096, f. 212-213vo.

imposició de **redelmes**¹¹ sobre determinades activitats, com el cultiu, la pesca o els treballs artesanals, per pagar els censals. Després d'això les collites començaren a disminuir, les heretats deixaren de ser conreades, els creditors censalistes van demandar les universitats per impagament de les pensions dels censals i les universitats no van trobar nous creditors per causa de la seva insolvència. Les universitats van haver d'acudir a l'Audiència perquè se'ls concedís una concòrdia amb els creditors censalistes. A vegades així ocorregué, però hi havia censalistes que no ho acceptaven i les universitats es veien forçades en alguns casos a la venda a **carta de gràcia**¹² dels béns comunals per sufragar les despeses. Finalment, moltes universitats van despoblar-se, com va passar a les universitats de Roses, el 1668, i Empúries, el 1662 (BOSCH, CONGOST I GIFRE, 1996).

Un exemple d'allò que expliquem van ser els comuns de Canillo i Ordino, a Andorra, que tenien necessitat de numerari pels deutes i es van veure obligats a vendre muntanyes comunals a carta de gràcia a propietaris rics, les quals serien recuperades anys després. Un altre exemple és el de la universitat de Cabanes, que durant la segona meitat del segle XVII estava endeutada per la guerra i li havien imposat redelmes. Per acabar d'agreujar-ho, s'afegia l'estratègia que estava seguint el comte de Peralada per realitzar **establiments**¹³ de terres concedides a alguns veïns mitjançant l'emfiteusi. Era una fórmula de privatització d'unes terres fins ara utilitzades com a pastures del comú, aprofitant que no estava clara la delimitació entre les terres comunals i les terres sota la senyoria directa que podien passar a establiments. Això va provocar l'enfrontament entre la universitat i el comte en un moment en què la universitat tenia dificultats econòmiques per iniciar

¹¹ Segon delme, exigit sobre una cosa ja delmada.

¹² Pacte accessori del contracte de compravenda amb què el venedor es reserva el dret de tornar a adquirir la cosa venuda pel mateix preu que es pagava, si el venedor volia recuperar el seu patrimoni.

¹³ Concessió d'un bé seent en emfiteusi.

un litigi. A finals del XVII la universitat inicia un plet i aquesta política d'establiment s'atura i es produeix la fragmentació de la universitat. Els emfitèutics es van posar del costat del comte, un fet que demostra l'estratègia de divisió del comú que comportaven aquestes concessions, a més dels censos anuals, de tasca¹⁴, la gallina per quartó¹⁵ de vessana¹⁶, o uns sous per vessana, que reportaven al comte. La universitat argumentava que «las herbes y pasturas, no son dels dits terrenos, sinó també de tot lo terme de dit lloch» i defensava la llibertat de pastures perquè «estaven en la pcessió inmemorial, deien, de usar per llurs bestiaris de las ditas herbas», així com defensaven el dret ancestral que tenien d'«allenyar y rompre les arbres»¹⁷ de les riberes dels rius de la Muga i del Llobregat. A través del testimoni del pagès Miquel Lleonart, de 1699, s'explica la manipulació de la qual van ser objecte els veïns de Cabanes (Alt Empordà) perquè retiressin la denúncia mitjançant els intents de corrompre el sindicat de la universitat que portava el procés. Els oficials del comte van coaccionar els veïns-votants amb l'oferiment de terres en establiment a canvi del vot i van manipular el dret de vot dels veïns de Cabanes, amb el suport de Josep Aguer, batlle del lloc i membre d'una de les famílies beneficiades per les concessions d'establiments emfitèutics. Passem a transcriure el testimoni del pagès, prou aclaridor:

¹⁴ Imposició senyorial equivalent a una onzena part de la collita.

¹⁵ Antiga unitat de mesura de superfície agrícola de valor molt variable segons les comarques, però en totes es correspon amb la quarta part, un quart, d'una unitat de mesura major. Al Pallars i la Conca de Tremp, el quartó és la quarta part del jornal i equivalent a 741 m². A la Garrotxa i a Camprodon, és la quarta part de la quartera, i val 744 m². Al Gironès i a l'Empordà és la quarta part de la vessana, equivalent a 546,85 m². Al pla de Llobregat, Igualada, Mataró, el Penedès i Vilanova i la Geltrú, és la quarta part de la mujada, i igual a 1.224 m². A Mallorca, el quartó és la quarta part d'una quarterada, equivalent a 1.775,75 m². A l'antic Regne de València és la quarta part d'una fanecada, o sia, 207,77 m².

¹⁶ Mesura superficial agrària i forestal, pròpia del Gironès, l'Empordà, la Garrotxa, el Ripollès, el Vallès Oriental i la Selva. Equival a 4 quartons.

¹⁷ AHG. E. Oliva, Not. Peralada, 809 (1700), ff. 744v-756v.

«(...) dit Dr. Miquel Sabater, en compaña del rt. pare fr. Joseph Metge, prior y religiós del monestir y convent de Nostra Sra. Del Carme de dita vila de Perelada, com a procur(ador) de dit excelentíssim sr. Comte y acistint a aquell, cridave de un en un los particulars de dit castell de Cabanes que li feyen la part del sr. Comte y no la de dita universitat y si donaven lo vot a favor de dit sr. Comte per a què lo dit Consell General revocàs lo dit sindicat fet per lo dit Consell Estret a dit Joseph Casadevall y Puig se los establiria terra en lo lloch de la qüestió (els riberals de la Muga i del Llobregat) y també nos sol·licità molt a nosaltres dient que si donaven lo vot al sr. comte no haurien de pagar talls y talles y que si no ho fèyam haurem de pagar talls y talles ab més augment que no en temprs de Fransa. Y així mateix vérem y ohírem que Joseph Aguer, batlle lo corrent any de dit Concell de Cabanes, lo die antes de tenir-se dit Concell General, y també lo die si tingué aquell, de orde de dit Dr. Miquel Sabater, anave públicament de casa en casa y per los carrers de dit Castell de Cabanes y a la part hont trobave habitants de dit Castell de Cabanes los deye y persuadie que si donaven lo vot en Concell General se havie de tenir de revocar lo sindicat fet per lo Consell Estret de dit Castell a Joseph Casadevall y Puig y volían terra per establir en lo lloch de la qüestió los ne donarie o farie donar, que ara ere bona ocasió. Y així mateix vérem que estant covocat lo dit Concell General en la ocasió de votar las personas eren en dit Castell, dits Dr. Miquel Sabater y Joseph Aguer, Batlle, ohírem exploravem la voluntat y resolució tenían alguns particulars de dit Castell de Cabanes y veyent no se inclinaven a la part del sr. comte, sí a la dita universitat, no volgueren, ni permeteren votar, ni haguesen vot en dit Concell General, expellint-los de aquell, sent així veritat que en altres concells generals havem vist que los tals particulars acistien a aquells eren y foren admesos a votar. Y també vérem que lo Dr. Miquel Sabater y Joseph Aguer, Batlle, vehent que los vots de la part del sr. comte no arribaven al número que ells volien, feren y volgueren, votasen en dit concell, com en efecte votaren, Joan Castanyer y Joseph

Castanyer, son fill, los quals fan tant solament una casa y habitació en dit Castell de Cabanes y també volían votassen Pere Colomer, Micalet Violeta, francés, que sols ha dos o tres mesos habita en dit Castell de Cabanes, y los dos germans Salvayres, que tots dos junts no fan més que una casa y habitació en dit Castell de Cabanes, per ésser de la part de dit sr. Comte»¹⁸

El 17 d'octubre de 1700 es va parar el procés judicial en una concòrdia entre la universitat de Cabanes i el comte, com a solució menys costosa per a ambdues parts, ja que, d'una banda, el comte veia perillar el cobrament dels censos si la universitat se sumia en un plet llarg i, de l'altra, la universitat havia iniciat el procés de liquidació del seu endeutament amb els creditors censalistes per l'última guerra i això comportava la imposició d'un altre **redelme** sobre la collita de l'any agrícola de 1700. En aquesta concòrdia va resultar més beneficiat el comte, ja que la universitat va renunciar als drets que tenia sobre les terres on s'havien realitzat establiments emfitèutics. A canvi s'anul·laven algunes concessions realitzades el 1671 (BOSCH, Rosa CONGOST I GIFRE, 1996).

A la universitat de Viladamat (Alt Empordà) l'enfrontament va ser contra els terratinents. Aquesta universitat posseïa la senyoria directa després d'haver-la comprat l'11 d'agost de 1621. Això li evitava el pagament de censos, lluïsmes i **foriscapis**¹⁹, però després de la guerra la situació financera era difícil i la universitat decidí fer capbrevar els particulars i terratinents del lloc. Els terratinents s'hi van negar i la universitat va respondre que la situació era d'excepcionalitat per les guerres continuades «y altres lamentables càstichs que lo present Principat en dit temps a patit suficients»²⁰ i els demandava, procés que acabà a favor de la universitat el 26

¹⁸ AHG. E. Oliva, Not. Peralada, 808 (1698-1699): 26 d'agost de 1699.

¹⁹ Dret que rebia el senyor territorial de l'emfiteuta pel seu consentiment perquè la finca passés del domini del censatari a un tercer, amb les mateixes característiques que el lluïsmes.

²⁰ AHG. F. Vilosa, Not. La Bisbal, 834 (1701-1703)

de maig de 1700. Però, els perdedors van persistir i van iniciar nous plets contra la universitat i finalment aquesta es veié obligada a negociar per no empitjorar la seva situació financera i a canvi d'unes concessions aconseguí que els terratinents s'impliquessin en el pagament del deute. D'altra banda, la universitat amb la senyoria directa actuà de la mateixa manera que en el cas anterior de Cabanes, tot establint unes terres que eren comunals als habitants i terratinents del lloc per cobrar els censos emfitèutics.

A finals del segle XVII la universitat de Valveralla (Alt Empordà) també es trobava amb unes finances minses a causa de les guerres. Una universitat desprotegida i descabalada no podria aguantar la pressió de sis terratinents, com la que s'inicià al començament del segle XVIII i que va concloure amb la pèrdua dels drets de la universitat en favor d'aquests (BOSCH, CONGOST I GIFRE, 1996).

«L'únic interès en l'estudi de l'Edat Mitjana rau a conèixer els motius per menysprear-la.» (Voltaire)

«Per a Voltaire els períodes foscos de la història humana no mereixien en realitat l'atenció dels homes intel·ligents. La finalitat de la història és per a ell impartir veritats indestructibles, no satisfer una curiositat inútil, i això només pot aconseguir-se estudiant els triomfs de la raó i la imaginació, no els fracassos.» (I. Berlin, *El fust tort de la humanitat*)

«Pensar que una etapa donada de la història és completament irracional equival a considerar la història, no com a historiador, sinó com un pamfletista, és a dir, un escriptor polèmic d'ocasió. Així, la perspectiva històrica de la Il·lustració no era autènticament històrica; en els seus propòsits capitals era polèmica i anti-històrica» (Collingwood, *Idea de la historia*)

«No és casual que sigui el segle XVIII, l'anomenat Segle de les Llums, el creador de la fal·làcia històrica de l'Edat Fosca. La seva propaganda ha estat tan eficaç que, en qualsevol conversa actual, la paraula feudal és usada com a insult o acusació de tirania. [...] En aquella època els pobles es regien en assemblees autènticament democràtiques i participatives. És interessant recordar que, en el consell obert, el vot era per llar o "foc"; aquesta imatge, tan eloqüent, al·ludia a la família i el podia exercir l'home o la dona. [...] En l'Edat Mitjana una dona podia ser metge, il·lustradora, abadessa de monestirs mixtos, comerciant, universitària, escriptora, etc. Cal arribar als il·lustrats per trobar a la dona "sense personalitat jurídica" i depenent per complet del marit. En l'enciclopèdia de Diderot s'anomena a la dona com "la femella de l'home" i Rousseau opinava que en "la femella tot remet al sexe". Curiós destí compartit, el de la dona i el rural, en la consciència de la Il·lustració, ambdós relegats i dirigits per l'estat legalista.» (Dionisio Romero, *La familia y la tradición rural. Una historia en declive y compartida. The Ecologist, octubre 2010*)

L'INDIVIDUALISME

El 1701 s'inicia la **Guerra de Successió** de la monarquia hispànica que en realitat va ser un conflicte internacional en el qual van estar involucrats els regnes de les dues Corones Borbòniques i la Gran Aliança de l'Haia. El 1713 amb el Tractat d'Utretch les potències involucrades en el conflicte signen la pau i es reconeix Felip V com a rei de les Espanyes. El conflicte va continuar, Barcelona va resistir després d'un setge de més de 13 mesos fins que l'11 de setembre de 1714 les tropes borbòniques van iniciar l'última operació militar a Barcelona, que va capitular l'endemà, i el 18 de setembre les guarnicions del castell de Cardona, l'últim lloc a caure de Catalunya, van

capitular la seva rendició. La guerra, en què van morir més d'1.200.000 combatents, finalitzà el 1715 amb la capitulació de Mallorca.

El 1716 Felip V promulga el **Decret de Nova Planta** a Catalunya amb el qual es posa fi a les seves institucions tradicionals, que serien substituïdes per unes de noves, controlades pels estatistes castellans i pels partidaris borbònics catalans. A més d'abolir les vegueries, les Corts i la Diputació del General (Generalitat), gradualment seran substituïdes les universitats i consells catalans pels **ajuntaments** o **regiments**, segons el model estatista de Castella (per exemple, el Consell de Cent de Barcelona) i passaran a ser controlats majoritàriament per corregidors castellans que tenien funcions de caràcter militar i de manteniment de l'ordre. Si el pas de l'assemblea general de veïns a un consell estret va suposar un retrocés en l'autogovern local, la imposició del model castellà va resultar encara més demolidor en tant que l'anterior govern encara mantenia el seu caràcter popular. Fins i tot a les ciutats estaven representats a través de les **tres mans** tots els estatus socials: la mà major representava als ciutadans honrats que eren rendistes que s'equiparaven a la cavalleria o petita noblesa, la mà mitjana comprenia juristes, notaris, mercaders i artistes (artesans d'oficis prestigiosos), i la mà petita estava composta per menestrals¹, camperols i pescadors. Els titulats (metges i advocats) segons la ciutat d'on fossin estaven dins la mà major o mitjana. Amb l'ajuntament castellà, el que abans havia estat la Cúria, els representants del senyor, passen a convertir-se en l'únic govern local reconegut, que estarà format pel batlle o **alcalde** i un **consell de regidors**², nomenats pel **corregidor** que era el càrrec que substituïa al veguer, tot i que en molts llocs van continuar les reunions dels antics consells malgrat les prohibicions.

¹ Persona que professa un art mecànic. Els menestrals s'organitzaven en confraries professionals o gremis.

² Càrrec municipal implantat a Catalunya després de la Guerra de Successió en substitució dels consellers.

Seran, de la mateixa manera, eliminats els set centres d'educació superior de Catalunya (Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona, Solsona, Tortosa i Vic) per crear el 1717 la **Universitat de Cervera** (entenent el mot «universitat» ara com l'entenem normalment avui en dia, és a dir, com a centre d'educació superior, no com una institució d'autogovern local), ciutat que era de la confiança de Felip V pel suport que va rebre durant la guerra, en una mostra clara de la importància que tenien i tenen els centres d'educació superior com a instruments al servei del control ideològic³. Els set centres anteriors no ho eren menys, però aquests en mans del bàndol austriacista de l'oligarquia catalana. Entre 1716 i 1718 es va construir la fortalesa militar de la **Ciudadella** i juntament amb el ja existent castell de Montjuïc va formar part del conjunt militar per dominar la ciutat. Amb el Decret de Nova Planta també se suprimeix el sometent i es creen les **Esquadres de Paisans Armats** o **Mossos d'Esquadra** entre els partidaris borbònics per mantenir l'ordre públic i acabar amb els reductes de **miquelets** partidaris de la causa austriacista. Durant anys Catalunya va ser un territori militaritzat. A les zones rurals una de les conseqüències de la Guerra de Successió va ser l'encariment dels cereals per l'augment de la demanda de les tropes, per les dificultats que existien per als proveïments per via marítima o terrestre i per

³ «Por cuanto las turbaciones pasadas del Principado de Cataluña obligaron mi providencia a mandar se cerrasen todas sus universidades, por haber los que concurrían en ellas fomentado muchas inquietudes. Mas viendo reducido a mi obediencia todo aquel Principado, y reconociendo la obligación en que Dios me ha puesto de atender al bien de aquellos vasallos y no permitir que las torpes sombras de la ignorancia oscurezcan el precioso lustre de las ciencias, he resuelto restituir a sus naturales esta común utilidad, eligiendo para general comprehensión de todas las ciencias, buena crianza de la juventud y esplendor de esta monarquía, una Universidad que, siendo émula de las mayores de Europa en riqueza, honores y privilegios, convide a los naturales y extranjeros a coronar su grandeza con el más autorizado concurso.

Y teniendo muy presente mi gratitud, quanto he debido al amor y constante lealtad de la fidelísima ciudad de Cervera, en todo el tiempo que ocuparon los enemigos aquel Principado, como acostumbra a mantener siempre la fe prometida a sus soberanos. Y siendo sano su temperamento y proporcionada su situación, no siendo plaza de armas, donde los militares suelen turbar la quietud de los estudios, la he elegido para teatro literario, único y singular de aquel Principado. A cuyo fin he mandado hacer diseño y planta de un majestuoso edificio a proporción de la idea formada de esta Universidad.» Decret de l'11 de maig de 1717 (Albareda Salvadó, Joaquim (2010). p. 442).

les persistents sequeres. Els consells locals van articular fórmules de solidaritat pageses per sobreviure, en la forma de prestacions temporals, que a vegades es reconvertien en censals, davant la impossibilitat de pagar el deute, cosa que va portar a l'endeutament familiar i comunal (GRAU I PUJOL, 2007).

Després de la Guerra de Successió es desenvolupa amb més força l'**individualisme agrari**, amb el ban com a punta de llança, sobretot a partir de la segona meitat del segle XVIII, quan els usos comunals es van veure amenaçats. D'altra banda, es produeix la venda de béns comunals a carta de gràcia a causa de l'endeutament dels ajuntaments (anterioris universitats) que s'havia agreujat per la mala gestió i la malversació de fons duta a terme per l'oligarquia local que controlava les finances municipals. A més, en el segle XVIII a Catalunya es constata un canvi econòmic: el descens de la ramaderia i l'ascens de l'agricultura intensiva dedicada a la producció vitícola, a la indústria del suro, etc. Per exemple, el 1739 el corregidor de Girona avisa que els ramaders es veuen obligats a portar el seu bestiar a França, ja que al seu poble es veuen privats de terrenys de pastura per les rompudes, sobretot les vitícoles. Moltes veus en aquella època van denunciar l'escassetat d'herbes i el dany que els trencaments o rompudes havien fet a la ramaderia. Francesc Romà i Rossell, que lamentava això mateix el 1768, així com els autors del «*Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña*» el 1780 que indiquen que «*la nueva real Cédula del 13 de abril del corriente año (1779), que prohíbe la entrada de ganados en viñas y olivares aún después de recogido el fruto, los priva de mucho pasto, y serán otro nuevo motivo para la disminución de los ganados*»⁴ (CONGOST, 2002). Aquest augment de l'agricultura intensiva cal entendre'l dins l'economia de mercat que s'estava desenvolupant i per les exigències militars

⁴ «*Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña (1780)*», Barcelona, Editorial Alta Fulla, 1997.

de l'Estat borbònic. Si bé els atacs als comunals durant el temps dels Habsburg havien tingut un caràcter més o menys ocasional, els monarques borbons van intentar des del principi la usurpació, basada en una ideologia individualista d'origen francès que prioritzà les demandes dels propietaris per fer tancaments, en menyscabament dels drets de l'alou comunal (FELIU, 2009). Felip V, l'any 1738, per obtenir recursos per a l'erari públic va ordenar per Reial Decret la incorporació a la Corona de les terres que haguessin estat comunals i que ara estiguessin en mans dels consells o dels particulars, però la resistència a aquesta imposició va ser ferma per part dels pobles i l'any 1747 es van suprimir la «*Junta de Baldíos y Arbitrios*», tot reintegrant als pobles les terres de què gaudien el 1737 (PAU I GRATACÓS, 2003).

L'economia de mercat i la propietat individual es veu impulsada a través de les idees il·lustrades que van emergir durant la dinastia borbònica. Els seus principals ideòlegs a la monarquia hispànica van ser els polítics il·lustrats asturians Gaspar Melchor de Jovellanos i Pedro Rodríguez Campomanes y Pérez i els catalans Antoni de Capmany, Jaume Caresmar, Francesc Armanyà, Fèlix Amat, Lluçà Francesc Comella, Antoni Soler, Francesc Salvà i Campillo, etc., influenciats pels pensaments dels il·lustrats francesos i de l'anglès Adam Smith. En l'expedient de la Llei Agrària de 1794, Jovellanos, seguint els principis liberals, instava a l'eliminació de tots els obstacles a la propietat de la terra, propugnava la divisió de les terres comunals i l'eliminació dels drets comunals per al desenvolupament de la indústria. La privatització del comunal afavoria l'Estat a incrementar els seus ingressos a través dels impostos de terres que fins aquell moment eren erms («*baldíos*», de franc), però suposava un cop dur a la subsistència de moltes famílies. Les idees liberals es van difondre a través de les «Sociedades Económicas de Amigos del País» que es van fundar en moltes ciutats per a l'evangelització liberal en el pla local. A Catalunya aquest paper evangelitzador el va realitzar la **Junta de Comerç** creada el 1758 i integrada

pels membres més rellevants de la burgesia dels negocis que es va potenciar per l'ensenyament superior mitjançant l'Escola de Nàutica (1770), l'Escola de Nobles Arts (1775) o l'Escola de Comerç (1786). Un dels treballs que cal destacar és l'assaig «*Agricultura, comercio e industria y consistencia y estado en que se halla cada partido de los que componen el Principado de Cataluña*» escrit el 1780 per l'igualadí Jaume Caresmar i Alemany, dirigit a la Junta de Comerç i a Carles III –qui en va rebre un exemplar–, on es pot comprovar que el corrent de pensament dels comerciants catalans s'emmarcava no només en l'agrarisme castellà, sinó també al mercantilisme industrialista.

Les exigències de l'Estat borbònic pel que fa a l'explotació dels boscos es fan paleses, per exemple, amb la construcció de la **Reial Foneria** de Sant Sebastià de la Muga, a l'Empordà. A mitjan segle XVIII la demanda de ferro s'incrementa notablement, en particular el cos d'artilleria de l'exèrcit necessitava ferro en quantitat i qualitat suficients per a les municions i s'inicia la construcció dels primers alts forns de producció industrial de ferro colat que funcionaven amb carbó vegetal. Les fàbriques militars de fosa de ferro del segle XVIII eren ciutats industrials, precursors de les colònies industrials del segle XIX. L'any 1767 l'hisendat de la Jonquera, Pere Grau Balló, obté la facultat de construir la fosa de Sant Sebastià de la Muga i l'any següent la **Real Hacienda** compra els terrenys, a causa de la utilitat del ferro per a la fabricació de canons i municions. La fàbrica de fosa es transferia immediatament al cos d'artilleria de l'exèrcit i va estar en funcionament fins al 1794, any que la fosa és destruïda per les tropes franceses. En una inspecció de 1779 es van enumerar una previsió d'extracció d'1.054.700 càrregues de carbó, que es corresponien a 130.000 tones de carbó vegetal i a una extracció potencial d'un milió de tones de fusta en un radi de 20 km al voltant de la fàbrica de Sant Sebastià de la Muga que, en inspeccions posteriors, va afectar la comarca sencera. Aquest fet va suposar un conflicte permanent entre l'Estat i les comunitats rurals de l'Empordà que veien

compromesos molts dels seus recursos tradicionals de subsistència, com la ramaderia i els usos comunals (BAIG I ALEU, 2007).

Fins al segle XVII la producció agrícola es destinava majoritàriament a l'autoabastiment, per bé que en quedaven fora els comunals, que no eren aptes per al cultiu de cereals. Tanmateix, quan el mercat que s'estava desenvolupant comença a demanar productes que sí que són idonis per produir-los en terres comunals s'inicia llavors l'interès per transformar-les en terres agrícoles especialitzades per satisfer la demanda. És el retorn de l'aprisió de terres comunals. A Cervera, les terres de garriga s'utilitzen per a les oliveres, la vinya i el garrofer, al Delta l'explotació de la sosa i el cultiu de la *salsola kali* per a les indústries del vidre, tèxtils, sabó i paper. La demanda industrial de sosa impulsada per les concessions del *Real Patrimonio* porta a alguns intents de privatització de terres comunals a mitjan segle XVIII. El 1757 l'Estat borbònic mana que les terres comunals del Delta on hi hagués sosa siguin intervingudes, tot i que finalment no aconsegueixen aplicar la llei. Però la pressió del mercat és tan alta que a la segona meitat del segle XVIII es produeixen grans apropiacions de comunal per particulars en una aplicació abusiva del dret d'aprisió. Per evitar-ho, la ciutat prohibeix assenyalar més de 20 jornals (4,38 ha) i marca un termini de sis mesos per a destinar-los a la producció agrícola. A Tortosa, l'establiment emfitèutic va ser el sistema utilitzat pels terratinents amb el beneplàcit de l'Estat borbònic per apropiar-se del comunal. A Amposta i a Ulldecona els veïns podien aprisiar comunals perquè eren dins el territori tortosí o per disposició de la seva Carta de Població particular, però al llarg del segle XVIII i fins al 1831 es van realitzar 1.588 establiments emfitèutics rurals sobre una superfície de 4.375 ha de terres comunals. Els grans terratinents aportaven còpies de donacions realitzades per Ramon Berenguer IV i transmissions posteriors. La decisió de compromís al final era l'emfiteusi. Els pagesos aprisiadors es convertien en emfiteutes dels grans terratinents, decisió imposada

judicialment o, com a mal menor, assumida pel pagès aprisiador davant la impossibilitat de continuar amb el cost dels plets (FABREGAT, 2008).

A partir de la segona meitat del XVIII, els terratinents, per protegir la seva propietat, utilitzaven en benefici propi els mateixos bans que abans usaven les universitats per preservar els béns comunals i el dret de pastura dels veïns⁵. Això es veu clarament amb un exemple: el 1725 un dels propietaris més rics de Garriguella és empresonat per haver ferit un pastor que havia entrat a les seves terres amb el bestiar, mentre que a la dècada dels cinquanta, els hereus d'aquest propietari van sol·licitar a la **Intendència** un ban perquè la resta de veïns no pogués entrar a les seves heretats quan, segons els usos i costums, per exemple, el **redall** era un dret de tots els veïns, una pràctica consuetudinària que segons Joaquin Costa havia nascut d'un règim agrari totalment col·lectivista. L'espigatge i el redall estaven en retrocés, l'alternança dels cultius havia permès suprimir el guaret⁶, així com la introducció de nous cultius, l'avanç del regadiu i els cultius comercials en l'àrea del mediterrani. Els il·lustrats més endavant estarien contra el redall i el dret de rostoll al·legant que quan la terra produïa pertanyia als seus titulars o als qui ho conreessin. Segons deien la «*derrota de mieses*» era una usurpació perquè privava els cultivadors d'una part del seu esforç, les pastures, i impedia el creixement agrari intensiu. Partien de la idea que el

⁵ El ban no va ser l'únic element de conflicte a la segona meitat del segle XVIII. Es van produir molts enfrontaments entre pescadors i posseïdors de delmes. Per exemple, la **Revolta dels Joseps** (1751-1789), que va ser un conflicte entre els pescadors de Lloret de Mar i el Capítol de la Catedral de Girona. Els primers es negaven a pagar, al·ludint que les platges on feinejaven no eren de domini capitular i davant de les amenaces de cremar la casa del Subdelegat, va intervenir el batlle i una comissió reial, multant i condemnant a presó els líders de la revolta, que quasi tots es deien Josep. A pesar d'això els conflictes pels pagaments dels delmes van continuar. Altres revoltes populars diferents van ser, per exemple, els **Rebomboris del Pa**, que es van produir a Barcelona i altres ciutats l'any 1789 per la puja del preu del pa. En aquestes revoltes, com en moltes altres de similars, les dones van tenir un paper determinant, començant les mobilitzacions i animant els homes a afegir-se a les protestes, fins i tot, en els aldarulls de Barcelona, una dona, Josepha Vilaret, va ser executada, junt amb altres homes, a la Ciutadella el dia 28 de maig del 1789.

⁶ Terra que es deixa sense cultivar durant un temps per tal que reposi.

que era del comú no era de ningú, de manera que la terra era espoliada. Així mateix ho pensarien Campomames, Olavide, Cicilia Coello, Sisternes i Feliu, Pereyra i sobretot Jovellanos. No tenien en compte el fet que l'extrema subdivisió parcel·lària dificultava el pasturatge i, d'altra banda, era necessari compatibilitzar l'agricultura amb la ramaderia: l'agricultura rebia l'adob dels animals i la ramaderia les segones herbes (SÁNCHEZ SALAZAR, 2007).

Els bans en aquest cas s'utilitzaven com a disposicions coercitives que eren sol·licitades per particulars, concedits per la Bailia Reial de Catalunya, i per la Intendència i Reial Audiència de Barcelona des del Decret de Nova Planta i pregonats per les potestats del lloc. L'increment de les sol·licituds a partir de la meitat del XVIII es fa evident, ja que es quadrupliquen entre 1745-1754 les sol·licituds que s'havien realitzat durant tota la primera meitat d'aquest segle. Per als destructors dels drets comunitaris el ban era preferible a un plet perquè solia ser una via ràpida per obtenir la propietat de terres no cultivades sense haver d'arribar a un plet judicial llarg. Per fer-ho, el demandant mai no admetia que el movia l'afany de lucre i que perseguia el benefici econòmic, ja que en aquell temps aquest argument no era considerat moralment acceptable. Assessorats pels advocats i procuradors que els representaven, exposaven altres raons i buscaven guanyar-se el tribunal –com s'ha constatat en els estudis duts a terme sobre nombrosos plets (BADOSA, 1990)– tot apel·lant que els veïns els causaven danys a les collites, plantacions, boscos o conductes hidràulics. També a la Intendència la movia el mateix afany de lucre, ja que cobraven pels bans i si arribaven a executar-los, percebien dos terços de les multes. A més, els demandants recordaven al tribunal que existia entre ells una comunitat d'interessos, ja que per les terres pagaven el cadastre⁷ anual i la *Real Hacienda* veuria

⁷ Impost establert a Catalunya el 1716 que gravava els béns immobles (terres, cases) i llurs elements hipotecaris (censos).

minvats els seus ingressos si les terres patien els abusos veïnals. Un altre dels arguments que solien donar els demandants és que la protecció dels boscos era fonamental per a l'Administració Reial, ja que la fusta era un recurs imprescindible per a la construcció de navilis de la **Real Armada** i del **Real Servicio de Arboladura** que seleccionava els millors arbres per a la construcció naval a canvi d'un preu taxat. En un ban del 1758 els regidors de la universitat de Rasquera (castlania d'Amposta, corregiment de Tortosa), que representaven uns particulars, al·legaven que «*en dicho termino se hallan cerca de dos mil Árboles de todas las especies destinados para el Real Servicio de Arboladura*»⁸. Els senyors útils de vinyes, oliveres i plantacions de fruiters també obtenien ràpidament els bans, ja que el valor cadastral d'aquest tipus de terres era especialment elevat. Però, a més, per als mateixos demandants això era determinant perquè aquest tipus de plantacions solia estar en establiments «a rabassa morta»⁹, en què romania vigent el contracte d'establiment mentre les vinyes o les oliveres visquessin. Així, demanaven la prohibició absoluta de l'entrada del bestiar dels veïns, tot defensant que les seves terres no estaven sotmeses a cap servitud alhora que es referien a les servituds comunitàries com a pròpies de ganduls, necessitats, ociosos i mal entretinguts que viuen sense treballar (PELLICER, 2007).

Entre 1756 i 1772 es van dictar a Llagostera 50 bans particulars en què es multava els veïns per «*cortar ningún árbol, apacentar ganado, pasar por caminos de mala práctica ni otramante hacer daño alguno*»¹⁰ a les seves terres. Entre els sol·licitants a l'ajuntament es troben els principals propietaris de Llagostera, on el batlle en solia ser també un d'important. Les primeres prohibicions no sembla que tinguessin un efecte determinant sobre

⁸ R.P. Bailia Moderna, vol. 036, fols. 617r.-622r.. Ban amb data del 3 d'octubre de 1758

⁹ Contracte de conreu emfitèutic establert com a cessió d'un tros de terra per a conrear-hi vinya, amb la condició que el contracte restava dissolt en haver mort dos terços dels primers ceps plantats.

¹⁰ CONGOST, 2002

grans extensions de bosc, però anys més tard els hisendats van decidir anar a la Intendència de Barcelona per demanar bans més efectius. L'Ajuntament de Llagostera, controlat pels mateixos que demanaven els bans, òbviament, no els va impugnar, i el procés de privatització als boscos de Llagostera es va consumir a mesura que els propietaris aconseguien els bans. El primer ban de la intendència per a un veí de Llagostera es va concedir el 1763 a la família Rissech. Després en van venir altres, com el concedit a la família Fonolleras el 1768 o el concedit a la família Llobatera el 1771 (CONGOST, 2010). A la Vall d'Àneu, el monestir de Santa Maria d'Àneu va sol·licitar el 1752 un ban a la Reial Audiència de Catalunya contra els veïns d'Esterri per evitar que entressin amb el bestiar a les seves terres i exercissin el seu dret de segones herbes o redall i el **rostoll** de després de la collita. El ban s'aplicava als propietaris de bestiar encara que el bestiar era sempre comunitari i eren pocs els ramaders que tinguessin un ramat amb pastor propi. Tot i que va ser aprovat per la Reial Audiència, el ban va ser paper mullat perquè el comú d'Esterri i el d'Escalarre van continuar ordenant als pastors comunals que portessin el bestiar a aquelles terres i ni el prior, ni els ministres de la ronda i la duana, ho van poder evitar. Aquest primer precedent va ser imitat per altres grans propietaris *vedatistes*, que van intentar tancar les seves propietats als usos comunals sense indemnitzar les universitats, encara que van trobar una gran resistència en els comuners, que eren la majoria de famílies i que havien format part de la institució del **Bon Consell**, buidat de competències pel Decret de Nova Planta. Els comuners al·legaven que si es procedia a tancar les terres, la gran majoria de les cases perdrien la capacitat de practicar la ramaderia, el que els portaria a caure en la condició de jornalers per a les cases fortes o haver d'emigrar a altres valls a buscar millors condicions de vida. El 1775 l'intendent general de Catalunya va dictar una sentència a favor dels propietaris *vedatistes* tot concedint el permís de vedar les seves terres i imposar bans a qui hi entrés, però els veïns es van resistir i els anys següents van continuar entrant a les terres dels grans

propietaris. Davant l'amenaça que es fessin efectives les lletres dels bans, els veïns van recórrer al marquès de Pallars, que no tenia gens d'interès a quedar-se sense vassalls ni rendes. La intervenció del marquès va aturar el procés i a partir d'aquell moment els tancaments de terra havien de pagar una indemnització a les universitats (RIBERA LLONC, 2008).

Les institucions de Barcelona també van tenir el seu particular enfrontament amb les 23 parròquies de la seva rodalia. Fins al 1716, parròquies com les de l'Hospitalet, Sants o Sant Adrià del Besòs, tenien unes institucions pròpies per administrar-se internament, però no tenien capacitat jurídica ni política. Als judicis de la segona meitat del segle XVII ja es deia que hi havia una única universitat, la de Barcelona, i moltes parròquies, i era la universitat la que tenia llibertat per portar a pasturar el seu bestiar allà on tingués la jurisdicció. Això, amb l'oposició dels veïns de les parròquies que es negaven a sotmetre's a aquestes prerrogatives. A partir de 1716 això canvia, es dóna rang de municipi a les 23 parròquies i Barcelona, durant tot el segle XVIII, intentarà recuperar la seva antiga posició dominant i plantejarà la inclusió dels pobles dins el seu territori. El que buscaven les institucions de Barcelona era el control de les terres de cultiu per als seus terratinents, pastures per al seu bestiar i ingressos derivats de la imposició de taxes a les parròquies, i, a canvi, oferia un mercat i defensa, en cas de guerra. Als voltants de la ciutat, durant el segle XVIII, igual que a la resta de Catalunya, es constata, mitjançant les peticions de bans, la conflictivitat existent entre els que defensen la persistència dels usos comunals i els que pretenen la propietat privada absoluta de la terra. S'ha assumit que aquest tipus de conflictes era propi de societats ramaderes pirinenques, però els fets demostren que enmig de la zona que va ser motor dels canvis produïts durant els segles XVII-XVIII es donaven els mateixos conflictes, aquesta vegada a les pastures del Delta del Llobregat (BRINGUÉ, 2008).

El camp d'acció de l'oligarquia local per prendre el comunal a partir de la segona meitat del segle XVIII és l'ajuntament, a través de l'administració municipal, que utilitza com a justificació el bé comú. Els ajuntaments fan un seguit de canvis que beneficien uns quants pocs i perjudiquen la majoria. Els abusos que duïen a terme eren molt variats, però majoritàriament es poden englobar en dues menes: a través de l'arbitratge del pagament d'antics deutes o mitjançant el proveïment de la carn a la població. Quant al deute, molts pobles no s'havien pogut desvincular del que havien contret durant el segle XVII i principis del XVIII a causa, principalment, de la compra de granes en època de males collites i per l'allotjament de soldats durant els innumbrables conflictes. A més a més, s'hi afegien els plets, els retards en el pagament del cadastre i els interessos acumulats. Per intentar disminuir el deute dels ajuntaments van decidir que els emfiteutes d'un terme havien de dedicar una part de les seves collites a pagar el deute; per bé que amb una bona gestió es podria haver liquidat. Sovint la mala gestió i els interessos privats feien que la situació encara fos pitjor. Van ser nombroses les queixes de les famílies que es dirigien a l'Audiència de Barcelona contra els seus ajuntaments, on al·legaven en moltes ocasions que s'estava produint una malversació de fons. Com en el cas de la població de l'Espluga Calva, que després d'haver pagat més de 20.000 lliures, no havent pogut liquidar el deute, el 1760 demana a l'Audiència que finalitzi l'espoliació i que se'ls reintegri les quantitats cobrades de més. Casos similars van ocórrer a Porrera, Sabadell, Torroella de Montgrí, Gadesa, Tàrraga i la Vall d'Aran.

Davant la impossibilitat de liquidar el deute, els ajuntaments es van acollir a la donació de terres comunals a cens emfiteutic i a la venda del comunal a carta de gràcia. Aquesta opció per liquidar el deute va ser utilitzada per l'oligarquia rural en benefici propi. Com a exemple tenim l'Ajuntament d'Alguaire, que el 1750 dóna les terres del comú a cens i, amb això, produeixen una onada de rompudes amb el consegüent retrocés de la ramaderia. Poc abans de la cessió dels comunals l'ajuntament havia iniciat

un plet contra el convent de Sant Joan de Jerusalem de Barcelona. L'ajuntament va perdre el plet i finalment va ser obligat a pagar 640 quarteres de blat que equivalien a 2.000 lliures, però com no podia pagar va decidir vendre a carta de gràcia part de les pastures comunals fins a la quantitat de 2.000 lliures. L'Audiència denegà el permís de venda i va proposar que el deute fos pagat mitjançant l'arrendament de les pastures comunals i de la carnisseria. Malgrat que en aquesta ocasió la venda a carta de gràcia no es va dur a terme, va ser una opció utilitzada per molts ajuntaments pel fet que a partir de 1750 els interessos dels censals van ser rebaixats del cinc al tres per cent.

Per a l'oligarquia local els censos amb permís de l'Audiència eren una millor opció en comparació amb apropiar-se de les terres directament, ja que el fet de ser una possessió legalitzada els evitava plets. Plets com els que es van produir, per exemple, a Campdevàrol (Ripollès), on deu propietaris, entre ells l'alcalde, obligaven els pagesos a pagar per l'ús de les terres comunals; el 1771 la població va protestar a l'Audiència que allò era propi del comú mentre l'alcalde al·legava que el poble mai no havia tingut terres comunals (BADOSA, 1990). Al Pirineu, també, es van dur a terme vendes de comunals per tal d'amortitzar el deute: a Esterri d'Àneu entre 1750 i 1780, es van practicar 22 vendes per valor de 1.500 lliures i entre 1775 i 1785 es va construir la nova església parroquial a petició del Consell, que estava controlat per les cases més influents. La direcció de la construcció va ser portada per Tomàs Gualter, un dels grans propietaris que pugnava pel tancament de terres. En lloc d'arreglar la vella església s'havia decidit emprendre una obra més costosa. Darrere d'aquesta maniobra hi havia l'interès d'endeutar encara més el poble i fer-se amb les terres comunals. Així va ser com va passar a inicis del segle XIX amb la venda de les terres comunals que avalaven els censals i que van ser adquirides pels propietaris més rics, els mateixos que havien decidit la construcció de la nova església (RIBERA LLONC, 2008).

Un altre exemple va ser l'Ajuntament de Llagostera, que estava fortament endeutat per un plet que mantenia amb el duc de Medinaceli, i així va decidir esmenar el deute mitjançant els sotsestabliments¹¹ emfitèutics. Essent Vicent Rissech batlle de Llagostera, un dels propietaris més rics, es van concedir establiments emfitèutics per vinya. L'entrada era un pollastre i el cens una cinquena part dels raïms si la terra es trobava al territori de Llagostera o una sisena part si estava al territori de Tossa. L'emfiteuta es comprometia a plantar 500 sarments cada any, a satisfer delme i primícia, i a pagar el valor del cadastre. Entre les condicions que es demanaven hi havia les que impedièn a l'emfiteuta entrar amb ramat solt a les terres dels Rissech, però si el bestiar dels Rissech feia algun mal a la terra de l'emfiteuta, aquest es comprometia a no demanar ban i a arribar a un acord amigable per pal·liar el dany. A més, els emfiteutes es comprometien a tancar les parcel·les «amb motes» si limitaven amb els boscos dels Rissech. Els Rissech es van convertir en importants propietaris de la indústria del suro, ho sabem a través del primer ban de 1763, on els Rissech denunciaven els danys que patien els seus suros. El 1840 Madoz escriurà al seu Diccionari Geogràfic sobre els boscos de Llagostera tot subratllant que *«esta cordillera era antes un bosque impenetrable de corpulentos madroños, encinas, arbustos y mata baja; en el día lo es de robustos alcornoques que producen abundante cosecha de superior calidad»*. La febre surera dels hisendats de Llagostera cal situar-la poc abans de 1780, quan els Rissech ja feia temps que es dedicaven a aquesta activitat (CONGOST, 2010).

Una altra font d'ingressos que van començar a monopolitzar els ajuntaments va ser la del dret de lliure pastura com a aprofitament comunitari a les terres de particulars una vegada recollida la collita. Els ajuntaments, per liquidar el deute, van sol·licitar la cessió d'aquesta facultat

¹¹ Contracte d'establiment entre dos pagesos en relació a unes terres que ja havien estat establertes a un d'ells. Qui rep en sotsestabliment unes terres o finques en contracte emfitèutic s'anomena sotsemfiteuta.

a favor seu. Per exemple, entre 1680 i 1717 els pagesos d'Agramunt (Urgell) van renunciar a l'aprofitament de les seves pastures per redimir la càrrega dels censals amb el seu arrendament. El 1756 l'Ajuntament d'Agramunt va construir un corral i aconseguí el monopoli de la venda d'adob en una època en què aquest producte augmentava el preu per la disminució de la ramaderia. Els pagesos es trobaven en la paradoxa d'haver de comprar el fem a l'ajuntament per adobar els seus camps després d'haver renunciat al seu dret de mantenir bestiar a les seves terres. El 1790 l'ajuntament no havia liquidat els seus deutes i les pastures seguien en la seva possessió, la pagesia era cada vegada més pobre i la manca d'adob repercutia en la decadència de l'agricultura. Els freds de l'any 1789 van fer estralls als camps mal adobats i l'alcalde major va veure que el remei a la pobresa era el retorn als particulars del dret d'aprofitament de les seves herbes. En els cent anys de control sobre les pastures l'ajuntament no havia cancel·lat el seu deute, de fet, el deute era l'excusa perfecta per controlar cada vegada més l'explotació del comunal i la lliure pastura. Hi havia més interès a allargar el deute que a eliminar-ho.

Un altre mètode que tenien els ajuntaments per monopolitzar les herbes dels particulars es basava en l'argument que l'abundància d'herbes per al bestiar comunal repercutiria en la qualitat i en un millor preu de la carn, però la veritable raó era una altra. La provisió de carn es feia a través d'un arrendatari, que se li havia adjudicat en subhasta, i que tenia el càrrec d'engreixar als animals a les pastures i sacrificar-los per al consum de la població. Per a l'ajuntament, com més gran fos la quantitat de pastures disponibles millor seria el preu que obtindria pel lloguer, així com el derivat per la venda d'adob (BADOSA COLL, 1990).

A Cantallops, l'última superfície boscosa de les antigues terres comunals que va conservar el comú era una extensió enorme d'unes 328 hectàrees anomenada «La Muntanya». Entre 1780 i 1785 va ser cedida en emfiteusi a Joan Clarós i Pere Batlle –que n'havia estat regidor el 1766– amb la finalitat

de l'explotació i el benefici del suro. El 1785 l'emfiteuta Pere Batlle va demanar un ban penal dirigit a la Reial Audiència per evitar que els veïns introduïssin bestiar, tallessin llenya, recollissin glans, etc. El ban li va ser concedit i el comú de Cantallops es va quedar sense el dret d'aprofitament de «La Muntanya», que havia permès durant segles la subsistència de moltes famílies. Això va portar a més d'un segle de plets i enfrontaments per recuperar el domini útil de «La Muntanya». El 1787 es va iniciar un procés encapçalat per Josep Roig per tal de defensar els usos comuns. La causa va continuar a la Reial Audiència, que va dictaminar que el comú no tenia dret de gaudir dels usos que reclamava. La Guerra del Francès va fer que els processos iniciats s'aturessin temporalment, per bé que el problema va persistir en estat latent (SERRANO JIMÉNEZ, 2009).

En algunes poblacions els interessos del comú, com que ja no eren defensats des de la institució municipal, controlada per l'oligarquia local, eren representats des de les antigues confraries. A Lleida, la **Confraria dels Llauradors** va complir aquesta funció sobretot a partir de la segona meitat del segle XVIII. Les seves dues lluites principals van ser la defensa de les terres comunals en conflicte amb els regidors de Lleida i la lluita contra el pagament de la desena a taxa fixa que exigia el capítol de Lleida. El 1792 pràcticament tota la població era membre de la confraria, amb què es va convertir en el que havia estat l'antiga assemblea general de veïns. Fins i tot els veïns que no conreaven terres n'eren membres. La confraria defensava el comunal perquè «las tierras así de sotos como de secano [...] son del común aprovechamiento de los vecinos de esta ciudad»¹² i es basaven en la Carta de Població del segle XII per oposar-se a les concessions realitzades pels regidors el 1692 i durant la primera meitat del XVIII. A instàncies de la confraria, el Consell de Castella obligava el 1758 a revertir aquestes terres concedides al

¹² «Miguel Pleyán y Antonio Viladot, Mayorales de la Cofradía de Labradores de esta ciudad, así en nombre de dicha cofradía, como en el propio... », 1788-1789, caixa 21, secció Segle XVIII de l'Arxiu de la Paeria de Lleida.

conjunt de terres de comú aprofitament tot i que es permetia repartir fins a 12 jornals als veïns que tinguessin bestiar de labor. Això xocava amb l'interès de la confraria, que n'havia demanat el lliure accés, i perjudicava els jornalers que no tinguessin terres. La confraria es va endeutar a causa dels costos de les actuacions judicials per la sentència de 1758, i per tal de liquidar el deute el 1769 presentà una proposta per cedir les herbes, l'arbreda i els fems a la Junta de Propis de l'ajuntament, però aquell mateix any la confraria va ser suprimida a causa de la petició que la Reial Audiència havia fet al rei amb les associacions que no havien tingut aprovació reial. Malgrat que la confraria havia estat suprimida el 1772, el Consell de Castella acceptà la proposta de 1769 a través de la Concòrdia de General Pacificació. La confraria va ser reautoritzada el 1786 i es va enfrontar de nou amb l'ajuntament quan es va confirmar que el Consell de Castella havia autoritzat a aquest a continuar realitzant establiments emfitèutics en terres comunals (VICEDO, 1999). Aquest succés, que es va donar també en altres llocs de Catalunya, mostra la següent paradoxa: la lluita legal de la pagesia per defensar el comunal produïa l'efecte contrari al que buscaven: l'endeutament pels costos dels plets i la posterior renúncia al lliure aprofitament del comunal.

A finals del segle XVIII es comença a posar en pràctica una de les mesures que havien aconsellat els polítics il·lustrats¹³: les desamortitzacions de terres ermes. A més a més, es van dur a terme altres intents d'apropiació del comunal seguint la línia il·lustrada com l'assaig de l'**Acadèmia d'Agricultura de Lleida**, patrocinada pel Baró de Maials, que el 1764 pretenia que se li concedissin grans extensions de comunal per fer

¹³ Com a mostra de l'ideari il·lustrat contra els comunals a la fi del segle XVIII tenim el pensament del funcionari i viatger il·lustrat Francisco de Zamora en el seu «*Diario de los viajes hechos en Cataluña*» (1787) que va ser molt crític amb els comunals catalans, destacant els tancaments com una pràctica que afavoria el progrés i la riquesa. Per exemple de Castellfolit de la Roca, deia que «*el pueblo es miserable, viven de la labranza y, cuando no, pueden atrajinar leña. Tienen tierras comunes y por esto es pobre*» i de Bagà afirmava que «*las tierras eran comunes, y esto es causa de que esté perdido el pueblo, con sus artigas*» (Lluís Serrano Jiménez, 2015)

experiències agrícoles, segons les recomanacions il·lustrades, i augmentar així la productivitat. L'Acadèmia d'Agricultura és només un pretext per aconseguir les terres, ja que, a la mort del baró, pocs anys després de l'intent d'aconseguir els secans comunals, l'Acadèmia desapareix (LLUCH, 1970).

Malgrat tot, en el segle XVIII també va existir una reacció recomunalitzadora. Cauríem en el tòpic si creguéssim que durant el set-cents només hi va haver successos que denoten una progressió unidireccional contínua i imparable cap a la particularització en mans privades i municipals. També van existir intents de recuperació del comunal, com ara alguns molins, i altres béns comunals on el comú va fer valer el dret de retrovenda de les cartes de gràcia i altres estratègies. A les comunitats rurals existien mecanismes d'autocontrol i de reconducció que es generaven periòdicament. A la Vall d'Aran hi van haver intents de recuperar els molins comunals, mitjançant la decisió del comú de construir nous molins i deixar de dependre dels antics molins que estaven en mans de particulars des del segle XVII. Per exemple, en els processos judicials que va mantenir el comú amb particulars a Arròs e Vila (1735-1743) i a Bagergue (1726-1734), fins al punt d'estar disposats a renunciar als seus drets individuals –reconeguts per Era Querimònia¹⁴– pel bé comú, actuant per la comunitat quan calia per defensar els seus drets col·lectius (SANLLEHY, 2002). La parròquia de Queralbs va vendre els comunals el 1714 per fer front als deutes contrets durant la Guerra de Successió. Els recuperà el 1725 i en tornà a vendre una part a carta de gràcia el 4 de setembre de 1755, més el dret d'herbes, herbatges i pastures als fabricants de Ripoll Ramis Huguet. L'altra part va ser usurpada durant la dictadura de Primo de Rivera, quan el ministre de Foment concedí la «gràcia» al bisbe de la Seu i als seus successors per temps

¹⁴ Privilegi de la Vall d'Aran concedit per Jaume II on es confirmà la lliure i franca possessió per als aranesos de llurs muntanyes, amb la llibertat dels pasturatges en els prats i camps no acotats; l'ús lliure dels boscos, de l'aigua i la llibertat de pesca i caça.

indefinit, encara que es van poder recuperar durant la II República, l'any 1932 (MOLI FRIGOLA, 2008).

El 15 de juny de 1788 es posa en vigor la reial cèdula sobre tancaments de determinades finques rústiques, dins de la reforma agrària il·lustrada, i el 1798 s'inicià la **desamortització de Godoy** com a instrument per recuperar l'Estat d'un deute asfixiant produït per l'increment de la despesa durant la guerra de la Convenció entre 1793-1795 i la guerra amb Gran Bretanya el 1796. Aquesta desamortització va tenir escassa incidència a Catalunya i els béns desamortitzats van ser els pertanyents als Col·legis Majors.

«4º. Quedan abolidos los dictados de vasallo y vasallage y sus prestaciones, así R[eale]s como personales, que deban su origen á título jurisdiccional, á excepción de las que procedan de contrato libre en uso del sagrado derecho de propiedad.»

«5º. Los señoríos territoriales y solariegos quedan desde ahora en la clase de los demás derechos de propiedad particular, sino son de aquellos que por su naturaleza deben incorporarse á la nación, ó de los en que no se hayan cumplido las condiciones con que se concedieron, lo que resultará de los títulos de adquisición.»

«6º. Por lo mismo, los contratos, pactos, ó combenios que se hayan hecho en razón de aprovechamientos, arriendos de terrenos, censos, u otros de esta especie, celebrados entre los llamados señores y vasallos, se deberán considerar, desde ahora como contratos de particular á particular.» (Articles 4-6 del decret de 6 d'agost de 1811, Corts de Cadis)

EL «SAGRAT DRET DE PROPIETAT»

El 1805 es produueix la derrota de l'armada franco-hispana a la Batalla de Trafalgar i es consolida el domini del Regne Unit de Gran Bretanya i Irlanda als mars durant el segle XIX, amb la qual cosa s'inicien les dificultats del Regne de les Espanyes en el tràfic comercial i militar, i en el control de les seves colònies en el continent americà. El 18 d'octubre de 1807 l'exèrcit francès, sense cap oposició, entrà a la península Ibèrica i, després de pactar amb la monarquia hispànica el repartiment de Portugal, es dirigí a aquest país. El 17 de novembre les tropes franco-espanyoles van travessar la frontera portuguesa i van aconseguir la totalitat del territori. El desembre d'aquell mateix any, nous efectius francesos van travessar el Pirineu, i van prendre diverses ciutats, entre elles Barcelona i la seva ciutadella, el 28 de febrer de 1808. Després de les abdicacions de Baiona, les renúncies successives dels borbons Carles IV i Fernando VII a favor de José Bonaparte, que va ser proclamat el 6 de juny de 1808 com a rei de les Espanyes, el mes següent s'aprovà la nova Constitució –preparada per Napoleó– anomenada Estatut de Baiona. Mentrestant, en molts punts de la península s'estaven

produint revoltes contra la invasió francesa i a Madrid es rebutjaven les abdicacions i la proclamació de Ferran VII com a rei *in absentia*.

A Catalunya, quan l'exèrcit va desaparèixer, després de la presa de Barcelona, es va recuperar el sometent i els terços de miquelets. Els sometents operaven a prop dels seus respectius pobles, mentre els miquelets, que llavors eren soldats mercenaris, tenien un camp d'acció més ampli. El 4 de juny de 1808 les tropes franceses es disposaven a enviar efectius a les ciutats de Manresa i d'Igualada davant la tenaç resistència que s'hi produïa, però un exèrcit creat majoritàriament per sometents catalans derrotà en una emboscada els francesos al Bruc i a la segona **batalla del Bruc**, que es va produir el 14 de juny, les tropes franceses van tornar a caure derrotades. Els sometents catalans, formats per les classes populars, sense cavalleria, artilleria, ni cap militar que els dirigís, van acabar amb el mite de la imbatibilitat de l'exèrcit napoleònic, tot actuant amb la tàctica de la guerrilla. Aquesta milícia popular va ser secundada per una tropa suïssa de més de 500 homes que anaven vestits de pagesos i amb barretina, com els sometents. La guerrilla no només estava formada per homes, moltes dones heroiques van formar-ne part, la majoria d'elles anònimes, per bé que també algunes surten en fonts i documents, com Maria Esclapé (Sant Boi) coneguda com «la Vailet», la comandanta de sometent Susana Claretóna (Capellades), Margarita Tona, Magdalena Bofill, Rosa Venás de Lloberas, anomenada com «la dona més maca de Tarragona» o les 200 dones de la Companyia de Dones de Santa Bàrbara que van participar en els setges de Girona (MOLINER I PRADA, 2008). Per a l'historiador M. Agustín Príncipe els sometents van exercir un paper crucial pel que fa a la resistència. Com a guerrillers, es van embrancar en una guerra de muntanya que no va donar treva als francesos, i el general britànic William Nappier va observar que: *«Their patriotism was purer and their efforts more sustained than that of the rest [of the Spaniards]: the somatenes were brave and active in combat, the population of the towns firm and the Juntas clearly*

disinterested»¹. Coincidia amb Theodor Redding creient que la guerrilla s'adaptava molt bé a la idiosincràsia catalana: «*There is no difference between men in Catalonia, all are soldiers, in the fields, on the roads, in places, in the cities occupied by the enemy, wherever the Catalans show profound hatred for the French, an inextinguishable zeal for the Fatherland, a loyalty beyond question... Supplies, munitions, the French convoys fall to the valiant patriots that cover every inch of ground, and in the towns and villages where they have superiority in weapons, it is the houses and walls that are captive, not the hearts, which constantly exalt their loyalty in the most energetic, most heroic demonstrations*»².

Durant el segle XIX van continuar molts dels conflictes pel comunal que s'havien iniciat el segle XVIII i anteriorment, conflictes que encara no s'havien resolt. A la Tortosa del 1800, el conflicte entre pagesos aprisiadors i grans terratinents s'estava tancant de manera favorable a aquests últims. Cada sentència que es produïa donava la potestat de les terres als terratinents i, només de vegades, com a mal menor, se'ls obligava a cedir-les en emfiteusi als pagesos aprisiadors. La guerra del Francès, davant el buit de poder que va provocar, va fer possible els episodis de venjança dels defensors de l'aprisió pagesa. El 1808, durant l'enviament de milícies populars de Tortosa per defensar el Coll de Balaguer de les tropes franceses que s'estaven desplegant a la zona, es va produir de forma coordinada l'assalt a la casa del governador

¹ «El seu patriotisme era més pur i els seus esforços més sostinguts que el de la resta [dels espanyols]: els sometents eren valents i actius en el combat, la població de les ciutats era ferma i les Junes clarament desinteressades». W. Napier. «*History of the War in the Peninsula and the South of France from the Year 1807 to the year 1814 (London, 1828,1840)*», I, p. 57.

² «No hi ha cap diferència entre els catalans, tots són soldats, als camps, a les carreteres, als llocs, a les ciutats ocupades per l'enemic, on els catalans mostren un profund odi pels francesos, un zel inextingible per la pàtria, una lleialtat inqüestionable [...] Subministraments, municions, els combois francesos cauen davant els patriotes valents que cobreixen cada polzada de terreny, i a les ciutats i pobles on ells tenen superioritat en armes són les cases i murs els que són captius, no els cors, que constantment exalten la seva lleialtat a les manifestacions més enèrgiques, més heroiques». *Gazeta Militar y Política del Principado de Cataluña*, 17 August 1809, Ferrer, *Barcelona cautiva*, II, pp. 68-69.

i la de l'advocat Joaquín Rebull, els quals van ser detinguts i afusellats. També va ser detingut el militar Antonio Blodel de Drohout, casat amb una Jordà, que es trobava entre les tropes desplegades al Coll de Balaguer. Per calmar la situació es procedí a un canvi de Junta més favorable a les classes populars, però l'agitació popular continuava i el 13 de juny d'aquell mateix any la Junta obligà la família Jordà a signar un document on acceptava que els veïns ocupessin a la seva voluntat les terres comunals i s'invalidessin els contractes emfitèutics perquè les terres poguessin ser posseïdes lliurement tal com s'establia a la Carta de Poblament del segle XII, en un procés similar al produït el 1640, quan el perill exterior es va aprofitar per passar comptes per uns conflictes sobre les terres comunals (FABREGAT, 2008).

A finals de 1808 els francesos van entrar a la península amb la *Gran Armée*, una força de 125.000 homes encapçalada pel mateix Napoleó, i expulsaren l'exèrcit britànic dels territoris, tot culminant el màxim desplegament francès fins al 1812.

El gener de 1809 es produí a Lleida el **motí de Femeret**, una revolta que va causar pànic entre els estrats superiors de la ciutat. La guerra, la crisi de subsistències, les càrregues tributàries cada vegada més dures, a més dels rumors que la ciutat havia de ser víctima de la traïció, van ser la base per a un esclat popular, tot i que les potestats locals van dedicar molts esforços al control social i a evitar la insurrecció popular. Al castell principal de Lleida estaven presoners uns soldats francesos i va córrer la brama que realment hi eren per apoderar-se de la ciutat amb l'antuència de les potestats locals. Va ser la gota que va fer vessar el got per a la revolta, que va prendre la forma de moviment revolucionari. Les classes populars van prendre la ciutat i es van enfrontar a l'elit dirigent i a la Junta local, provocant així una autèntica carnisseria. Durant la revolta morí l'oïdor de l'Audiència de Barcelona, Manel Fortuny, entre altres personalitats. Es va crear una nova Junta revolucionària, que va decretar el repartiment dels béns dels ciutadans més

rics entre els protagonistes de la insurrecció. Després d'uns quants intents per dissoldre la insurrecció, els revolucionaris només van cedir a l'atac de tres-cents soldats de l'exèrcit de Granada que finalment van aixafar la revolució, i van detenir els considerats principals responsables i altres sospitosos, que van ser empresonats en un temple situat al marge del riu Segre on hi havia uns femers, i d'aquí el nom del motí (SÁNCHEZ I CARCELÉN, 2008). El record del motí de Femeret va atemorir durant molts anys les classes altes de la ciutat (LLADONOSA, 1992)

El 19 de novembre de 1809 els francesos van derrotar a Ocaña l'exèrcit de la Junta Central Suprema Governativa del regne, que era l'òrgan que havia assumit els poders legislatiu i executiu durant l'ocupació napoleònica. La Junta es va retirar a Cadis i el 29 de gener de 1810 es va dissoldre, així donant pas a una regència que va decidir convocar Corts, les quals es van reunir per primera vegada el 24 de setembre de 1810. Va ser el començament d'una sèrie de decrets i ordres expedits que determinarien el futur de l'Estat. Les Corts les componien poc més de tres-cents diputats que provenien majoritàriament de professions liberals, funcionaris, civils, militars i un terç d'eclesiàstics. Per a l'elecció d'aquests diputats s'utilitzava un enrevessat procés en tres fases, i indirecte, ja que els electors parroquials, veïns de sexe masculí d'una parròquia amb casa oberta, havien d'escollir uns delegats parroquials. Aquests delegats reunits a la capital de cada corregiment en Junta de Partit triaven l'elector o electors que els corresponia enviar a la seva junta provincial segons una proporció que superava en dos terços el nombre de diputats assignats a la seva circumscripció. A cada circumscripció li corresponia un diputat per cada 50.000 habitants i un altre de més si sobrepassava en un mínim de 25.000.

Catalunya li corresponien cinquanta-un delegats a la Junta Electoral Provincial que havien d'escollir a disset diputats, ja que segons el cens de 1797 tenia 858.818 habitants. La Junta Electoral Provincial es va reunir a

Tarragona entre el 23 i 25 de febrer de 1810 perquè Barcelona estava ocupada pels francesos. A l'assemblea només hi van fallar els tres electors de Vic i els quaranta-vuit restants van triar disset diputats propietaris (en el sentit de titular) i cinc de suplents. Els diputats propietaris van ser Josep Vidal, Ramon Llätzer Dou, Jaume Creus, Joan Antoni Desvalls, Francesc Morros, Antoni Capmany, Felip Amat, Ramon Utgés, Francesc Papiol, Domènec Codina, Joaquim Milà, Francisco Dueña, Joan Gisbert, Ramon Lladós, Silvestre Herrando, Felip Aner i Josep Antoni Castellarnau i els suplents van ser Joan Vall, Fèlix Aytés, Salvador Viñals, Joan Baptista Serrés i Joan Suelves. A més dels diputats per divisions administratives en funció de la seva població, es va triar un representant de la Junta Superior d'Observació i Defensa de Catalunya, que va recaure en el burgalès José Espiga, ardiaca de Benasc i canonge de la catedral de Lleida, així com un parlamentari per a les ciutats amb dret a vot en les últimes Corts celebrades el 1789. A Catalunya sis ciutats tenien dret a un diputat a Corts: Barcelona (el regidor Ramon Sans), Tarragona (el regidor degà Plàcid de Montoliu), Girona (l'advocat Francesc Calvet), Lleida (el regidor degà Antoni de Gomar), Cervera (Josep de Vega Sentmenat) i Tortosa (l'advocat Fernando Navarro). Vint-i-quatre eren les places de diputat que havia de cobrir Catalunya, però l'elecció de Gomar va ser anul·lada sense ser substituït i n'hi va haver set que mai no es van presentar a les Corts i van ser substituïts pels cinc suplents. Per tant, Catalunya només va presentar vint-i-un diputats, tres dels quals van morir durant la seva estada a Cadis (Aner, Capmany i Sans). Més endavant es va afegir Gayola com a nou parlamentari per la ciutat de Barcelona per suplir la mort de Sans.

Si s'observa la condició dels vint-i-un diputats catalans que van assistir a aquestes Corts es veu que les classes populars no hi eren representades: cinc eren eclesiàstics, sis del grup d'advocats i funcionaris, set del grup de nobles i militars, i tres del grup de lletres, comerç i indústria. Entre els diputats tampoc no hi veiem cap dona, perquè com expressa en Bartolomé Clavero

(1987) elles representaven «el sexe amagat» en totes les intervencions a les Corts de Cadis; les poques al·lusions a les dones es van fer per a dir que era quelcom natural i indiscutible que les dones estiguessin desproveïdes del dret a participar en política, com en la intervenció del diputat Diego Muñoz-Torrero. Pràcticament, tots els diputats catalans tenien un nivell alt d'estudis, un nivell econòmic mig-alt i una ideologia que estava dividida així: nou diputats que eren del grup dels «provincialistes», nom despectiu amb què van ser coneguts els diputats reialistes de l'antiga Corona de Catalunya i Aragó que recolzaven la recuperació dels furs anteriors a la Guerra de Successió però sempre movent-se en els paràmetres jurisdiccionals absolutistes; vuit reformistes que seguien el despotisme il·lustrat de Jovellanos; quatre liberals i un sense orientació coneguda. A les constituents del 1810 encara estava vigent el mandat imperatiu pel qual els diputats quedaven lligats als mandats que els dictaven els òrgans, ciutats o províncies que els triaven. El mandat imperatiu va ser prohibit a partir de la Constitució de 1812, per bé que molts diputats, com el grux reialista català, van continuar lligats al mandat imperatiu provincial, pel que van ser etiquetats despectivament en alguns debats com a «provincialistes» que rebien ordres de la Junta d'Observació i Defensa de Catalunya, tot i que d'altra banda es van adscriure majoritàriament a les qüestions jurisdiccionals generals.

La figura més influent del grup català va ser Josep Espiga que va encapçalar un grup liberal de quaranta-cinc diputats i va ser un dels promotors per a la formulació d'un codi únic que regís tot el territori. També hi van haver destacades figures com Antoni de Capmany, que va influir perquè la Inquisició fos abolida tot al·legant que era una institució fora de l'Estat, i Felip Aner, que va intervenir en la llei d'abolició de

senyorijs jurisdiccional³ i privilegis nobiliaris. Segons Aner, els senyorijs jurisdiccional³ eren el domini del senyor sobre la gent i com tota servitud havia de ser desterrada, no havent de tolerar més domini sobre la gent que el que exercís la potestat sobirana. Però, els senyorijs territorials⁴ eren el domini del senyor sobre la terra i en aquest cas calia una reforma que procedís a incorporar aquestes terres a les seves propietats mitjançant compra o indemnització (CASALS, 2013). Pel que fa a la complexitat territorial, mentre el diputat liberal Diego Muñoz Torrero defensava una sola nació i fugir de provincialismes, Antoni de Capmany, que defensava els gremis catalans, reclamava construir una Espanya tenint en compte les províncies i l'aranès Felip d'Aner exigia un fet diferencial per a Catalunya, dient: «*Nadie es capaz de hacer que los catalanes se olviden que son catalanes*»⁵.

La legislació liberal va donar el cop de gràcia definitiu al model comunal i contra l'antic accés lliure als recursos comunals i, amb aquesta actuació, va contribuir a la destrucció de la cohesió i la solidaritat internes. A més de la Constitució de 1812, alguns dels decrets més destacats van ser (vegeu la col·lecció de Decrets i Ordres expedits per les Corts generals i extraordinàries):

- El decret del 6 d'agost de 1811, que en incorporar els senyorijs jurisdiccional³ a la Nació, els senyorijs territorials o pairals quedaven com a propietats particulars i els contractes, pactes o convenis que es van fer per raó d'aprofitaments, arrendaments de

³ Institució, diferent del comte o del rei, que tenia la prerrogativa de cobrar drets d'origen polític i judicial dins de l'àmbit geogràfic de la seva senyoria (quadra o castell).

⁴ Anomenat, també, senyoriu pairal, era una institució que tenia una vinculació més estreta amb la terra (similar al feu) i que extreia l'excedent del seu territori mitjançant prestacions de treball, o el pagament en espècie o diners.

⁵ «*Diario de las discusiones y actas de las Cortes*», Volum 8, 1 de gener de 1811, Espanya. Corts de Cadis en la Impremta Reial, p. 116.

terrenys, censos o altres d'aquesta espècie, celebrats entre els senyors i els vassalls, passaven a ser considerats contractes de particular a particular i ningú no podria dir-se senyor de vassalls, ni exercir-ne jurisdicció. Quedaven abolits els privilegis anomenats exclusius, privatius i prohibitius, quedant al lliure ús dels pobles d'acord amb el dret comú, i els senyors tindrien dret a ser indemnitzats presentant els seus títols d'adquisició o se'ls reconeixien atorgant la corresponent escriptura. Amb aquest decret, paradoxalment, s'assolia un vell somni de la monarquia: l'abolició de les jurisdiccions en un territori de domini senyorial que escapaven al monarca, quan pretenia aglutinar tots els poders sota la seva figura, però ara el territori al complet requeia sota la jurisdicció d'un ens abstracte: la **Nació**. D'altra banda, les jurisdiccions mixtes⁶ causaven molts plets i qüestions entre els senyors directes i el comú, com es veu a la carta de 1522 del procurador de Miguel de l'Ordi i Sellent als ducs de Cardona, en què es queixava dels plets i problemes de les jurisdiccions mixtes: «com els poblats en els castells i termes, tenint semblants jurisdiccions, desitgen llibertats, sempre treballen per exonerar els senyors suprems de casos no tocants a la jurisdicció d'ells i així amb ànims dissidents de posar dissensió entre aquests senyors suprems i útils». Amb aquest decret es produïa la irrupció del que els liberals anomenaven el «sagrat dret de propietat»⁷.

⁶ Un territori on la potestat és compartida. Per exemple, una jurisdicció eclesiàstica-civil.

⁷ Durant els segles anteriors els drets comunitaris van xocar amb el concepte individualista dels terratinents i senyors, que estaven obligats a complir amb aquestes obligacions i per tant també eren servents de la comunitat. Quan el liberalisme decreta el dret de propietat plena, era una minoria qui s'emancipava de la servitud (entesa com a dret i obligació), era la llibertat de l'elit. Mentre les classes subalternes eren desposseïdes d'aquests drets que, durant segles, els oferien una certa garantia per la seva subsistència i els permetien, fins llavors, no dependre només de vendre la seva força de treball, com va acabar passant després de les revolucions burgeses. L'arribada del règim liberal va sotmetre la població a una única jurisdicció i, com diu Agustín Ruiz Robledo, «la nobleza del Antiguo Régimen conseguía no perder ni el status ni sus tierras, cambiando

- El decret del 14 de gener de 1812 on es redimia de les servituds comunitàries els monts i plantacions de domini particular, donant total llibertat als seus propietaris per tallar els seus arbres i fer altres tipus d'explotació. Els terrenys destinats a plantació que eren de domini particular es van declarar **tancats i acotats perpètuament**.
- El decret del 23 de maig de 1812 on s'establia la formació dels **ajuntaments constitucionals** i s'obviava el consell obert i l'assemblea general de veïns. Els ajuntaments liberals es creen segons un model centralista d'Estat, tot intensificant la separació entre les institucions del poble (alcalde i regidors) i la comunitat de veïns. Aquests últims continuaran perdent el control dels béns comunals.
- El decret del 4 de gener de 1813, que ordena reduir els erms, els béns de reialenc i altres terrenys comuns al domini particular per proporcionar auxili a les necessitats estatals (bàsicament necessitats militars), excepte els empius necessaris per als pobles, amb cura perquè els de propis i els arbitris supleixin els rendiments anuals pels mitjans més oportuns. Es reservava la meitat dels erms i reialencs de la monarquia, exceptuant els empius, perquè servissin d'hipoteca al pagament del deute nacional, essent preferits per a la compra els veïns dels pobles on existia el bé desamortitzat i els comuners en el gaudi dels erms, amb l'admissió en pagament per tot el seu valor els crèdits competentment liquidats que tinguessin per raó d'aquests subministraments i préstecs. La resta d'erms,

sus anacrónicos derechos señoriales por el más moderno "sagrado derecho de propiedad" [...] En nuestra opinión, el nuevo régimen liberal va más allá, con la abolición de los señoríos, de respetar lo territorial. Lo que en realidad realiza es la transformación del poder económico de los ex señores, convirtiendo los antiguos derechos, que no eran tan plenos como el concepto individualista y liberal de propiedad privada, en el "sagrado derecho de propiedad". Los anacrónicos y poco lucrativos derechos feudales se transformaron en rentas de la tierra. Muchos campesinos titulares del dominio útil se convirtieron en colonos temporales, rompiéndose el nexo jurídico que unía al campesino con la tierra, de la que el régimen señorial no podía expulsarlo. El nuevo propietario sí podrá.» (RUIZ ROBLEDO, Agustín, «La abolición de los señoríos», Revista de Derecho Político Núm. 20. Invierno 1983-1984)

reialencs, de propis i arbitris es donarien gratuïtament en sort als militars retirats com a «premi patriòtic» (així ho dirien) i a ciutadans no propietaris. En el cas de propis i arbitris s'imposà un cànon redimible perquè no decaiguessin els fons municipals. La propietat en tots els casos era com a classe de vedats perquè els amos poguessin tancar-los i gaudir-los lliurement i exclusivament, per bé que no podrien retornar-los a mans mortes⁸. La guerra del Francès també va ser el començament de la veritable venda del comunal, si ho comparem quantitativament amb les vendes ocorregudes durant el segle XVIII. A Esterri d'Àneu només en tres anys (1812-1815) es van vendre vint porcions de comunal per valor de 6.124 lliures per finançar la guerra i els deutes. Les vendes van afectar les millors terres i prats, que van quedar privatitzats, així com la mercantilització de les segones herbes o els redalls en quatre jornals (RIBERA LLONC, 2008). D'altra banda, amb el decret del 8 de juny del mateix any es declaraven acotades totes les terres de propietat particular.

- El decret CCXXIII del 22 de febrer de 1813, que abolí la Inquisició, mentre la religió catòlica era protegida per lleis conformes a la Constitució i feu que a partir de llavors els delictes d'heretgia passessin a ser competència del tribunal eclesiàstic. El 31 de juliol de 1826 Cayetano Ripoll, un mestre d'escola lleidatà, va ser penjat acusat de ser heretge pel tribunal eclesiàstic, quan la Inquisició havia estat abolida tretze anys abans.
- El decret CCLIX del 8 de juny de 1813, que declara totes les deveses, heretats i altres terres de domini particular, tancades i acotades perpètuament en perjudici de les servituds comunitàries.

⁸ Béns que eren intransferibles, és a dir, que eren fora del mercat.

- El decret CCLX del 8 de juny de 1813, que ordena que tots els espanyols han de contribuir a la manutenció de l'exèrcit nacional, franquejant les seves cases, el bestiar, el gra i altres efectes per subministrar el necessari als exèrcits, així com contribuir amb els seus carros i cavalleries al servei de bagatges.
- El decret CCLXII del 8 de juny de 1813, que establia el lliure establiment de fàbriques i l'exercici de qualsevol indústria útil i la derogació de les ordenances dels gremis, els quals eren molt importants a Catalunya. Els gremis van ser un inconvenient pel desenvolupament del capitalisme: no es permetia competir amb els preus, per exemple, disminuint la qualitat a canvi d'un preu inferior; tampoc era permès comprar barat per vendre car. D'altra banda, als membres d'un gremi els corresponia el seu propi sosteniment. En definitiva, els gremis proporcionaven seguretat, donant protecció als seus membres i a les seves transaccions, en perjudici dels guanys i de la competència en el mercat.
- El decret de 10 de novembre de 1810, que establia la llibertat política d'impremta, amb la qual els ciutadans tindrien la facultat de poder publicar els seus pensaments i idees polítiques, com a mitjà d'instruir la Nació en general a les idees il·lustrades, «*para llevar al conocimiento de la verdadera opinión pública*» (sic), mentre els libels subversius de les lleis fonamentals de la monarquia, els llicenciosos i contraris a la decència pública i bons costums serien castigats amb la pena de la llei. El 7 de març de 1814 es va presentar el dictamen i projecte de Decret sobre **instrucció pública** basat en l'Informe Quintana de 1813, per instruir els ciutadans en la tradició progressista il·lustrada del segle XVIII, perquè es poguessin conèixer els drets i deures que se'ls concedia en el nou règim liberal. Segons la Constitució, s'establien als pobles escoles en primeres lletres en què s'ensenyaria a llegir, escriure i comptar, així

com el catecisme i les obligacions civils. Durant tot el segle XIX l'adoctrinament a les noves idees il·lustrades i liberals fou una obsessió per a les classes dirigents liberals, que hi veien l'única via per al sosteniment del nou règim, ja que les classes populars, amb la seva tradició oral, rebien el seu model social de la família i les persones més properes i calia inserir, sobretot al món rural, la tradició escrita per dur a terme el seu objectiu. Per exemple, més endavant, durant el trienni liberal, els dirigents dels municipis catalans, com l'Ajuntament de Lleida, van manifestar les seves queixes davant el retard del paradigma il·lustrat a les classes populars, que continuaven immerses en la seva tradició oral i la seva cultura comunal. L'alcalde de Lleida, Domingo Marañoso, escrivia el 1820 al cap polític: «*Esta ciudad se compone casi toda de gente de campo y de muy poca o de ninguna educación. Apenas hay comercio e industria que obligue a la gente a viajes que ilustre*». Això ho veia com un impediment al desplegament del règim liberal, tot i que «*el común de labradores y artesanos que son capaces de alguna instrucción y discurso puede afirmarse que se van aficionando al nuevo sistema, y entrando en esperanzas que harían sostenerlo*»⁹ (LLADONOSA, 1992).

Durant la presència dels francesos, per assegurar l'entrada de diners i productes per poder mantenir el seu nombrós exèrcit, es van produir desamortitzacions de terres. Era una de les mesures encaminades a nodrir-se dels recursos del país mitjançant la ***Organización de Bienes y Dominios Nacionales***. La principal tasca era inventariar i expropiar els béns pertanyents a individus contraris al règim francès, així com els dels que estaven absents o expatriats forçosos i al clergat regular i als ordes religiosos.

⁹ CAPDEVILA GUARRO, M.C. «La milícia nacional a Lleida durant el Trienni Liberal (1820-1823)», tesis de llicenciatura, Facultat de Filosofia i Lletres de l'Estudi General de Lleida, 1986, p. 33.

A Girona, pocs dies després de la capitulació de la ciutat, el mariscal Augereau ja va proclamar les seves intencions on es buscava la separació radical dels de propis de les ciutats amb els pertanyents als Béns Nacionals, així com integrar en l'organització de béns i dominis les propietats dels convents i altres senyors expropiats, incloent-hi els lloguers, censos i altres tipus d'ingressos. La percepció seria centralitzada per un Administrador Principal, es faria inventari dels béns sota segrest i es continuaria la recerca d'altres béns que poguessin ser expropiats. Els francesos van trobar problemes per cobrar els delmes, censos, primícies i lluïsmes. Pel que fa als delmes i primícies, els arrendataris creien tenir dret a fer-los seus menyspreant els termes en què estava redactat el contracte o al·legaven que els recaptadors exigien més del que tocava. Pel que fa als censos i lluïsmes, el govern francès duia a terme moratòries i rebaixes perquè els arrendataris es posessin al dia dels pagaments que podien fer en espècie o en diners (ALBERCH, 1977).

La retirada de part dels efectius francesos per anar a la campanya de Rússia va ser aprofitada pels aliats espanyols per anar guanyant posicions a partir de la victòria a la batalla dels Arapiles. Després de la batalla de Vitòria, el 21 de juny de 1813, els francesos van ser expulsats de la península, així doncs després que els aliats haguessin travessat el Pirineu l'octubre d'aquell mateix any, la guerra prosseguí al sud de França. El desembre del 1813 l'emperador Napoleó demanava la pau i reconeixia Ferran VII com a rei d'Espanya en el Tractat de Valençay. El tractat no va entrar en vigència, ja que les Corts i la Regència no el van acceptar.

Ferran VII va tornar a Espanya el 22 de març de 1814. Amb el Manifest dels Perses subscrit per seixanta-nou diputats el 12 d'abril de 1814, es va sol·licitar al rei el retorn a l'Antic Règim i l'abolició dels decrets i de la Constitució de Cadis. Entre els punts que es trobaven en el manifest sobre el comunal s'al·legava en el punt 85 que *«En 4 de enero se acordó reducir á*

*dominio particular los valdíos y terrenos comunes; sin embargo de que á mediados del siglo pasado, los inconvenientes demostrados de igual medida, obligaron a revocarla por interés de los pueblos»*¹⁰, fent esment als primers intents de privatització del comunal durant la segona meitat del segle XVIII. El maig de 1814 Ferran VII torna a Madrid davant l'entusiasme popular i sense l'oposició del règim liberal. Va anul·lar les mesures aprovades per les Corts de Cadis, tornà a posar en vigor el sistema absolutista i va decretar la detenció dels diputats liberals, alguns dels quals van haver de marxar a l'exili abans de ser arrestats. Restablí les corporacions gremials i abolí la possibilitat que els erms i els reialencs fossin de propietat particular, tot i que en 1817 el ministre de Finança Martín de Garay va reconèixer totes les vendes completades i es va acceptar la desamortització de determinades propietats per fer front a l'enorme deute de la Hisenda Pública.

Catalunya va ser l'últim territori en mans de l'imperi francès, fins al 28 de maig de 1814 amb la retirada de les tropes. Mentre a la resta de Catalunya la guerra havia estat terrible, a la ciutat de Barcelona les coses havien ocorregut d'una manera més tranquil·la. Quan va ser ocupada el 29 de febrer de 1808, la majoria de nobles, comerciants i burgesos havien fugit, però els pagesos i fabricants es van quedar. Els uns estaven lligats a la terra i els altres a les seves fàbriques. Durant aquests sis anys alguns es van acostumar al canvi de règim i van assumir les idees liberals franceses. Van ser els anomenats **afrancesats**, que van col·laborar amb l'administració francesa. Conscients de la rebel·lia catalana contra la monarquia hispànica, els francesos havien sembrat la llavor revolucionària burgesa a Catalunya des de 1790 mitjançant la propaganda per utilitzar-la tàcticament contra el seu

¹⁰ *Representación y manifiesto que algunos diputados a las Cortes Ordinarias firmaron en los mayores apuros de su presión en Madrid para que [...] Don Fernando el VII a la entrada en España de vuelta de su cautividad se penetrase del estado de la nación [...] todo fue presentado a S.M. en Valencia por uno de dichos diputados [...] Cádiz: reimpresión por Hove [...]; se hallará en la librería de Cerezo [...], 1814, pp. 40. A: Madrid: Biblioteca Nacional.*

enemic. Una gran quantitat d'impresos i fulls així ho testifiquen, com també l'estratègia del mariscal Augereau, màxim responsable de l'exèrcit francès a Catalunya el 1810, que, aconsellat per l'afrancesat advocat Tomàs Puig, va iniciar una política d'atracció dels catalans tot afavorint l'ús de la llengua catalana a les institucions, mentre que a la Catalunya del Nord els francesos havien aplicat una política de repressió de la llengua catalana des del Tractat dels Pirineus. La majoria d'afrancesats van ser burgesos, funcionaris, juristes, científics i alguns eclesiàstics i militars, com Josep Pujol «Boquica» dels caragirats, miquelets desertors al servei dels francesos (RIERA, 1994).

«La adaptación de estos linajes de nobles y hacendados al nuevo sistema capitalista fue muy rápida e indolora. Convertirse en capitalistas significaba para ellos desarrollar formas aún más eficaces de explotar el trabajo ajeno. Supieron captar pronto los signos de los nuevos tiempos y actuar de acuerdo con ellos» (Garrahou, R., E. Tello y E. Vicedo, 1993)

«Sería muy conveniente que las fincas destinadas al crédito público se vendiesen con créditos que ganasen interés en lugar de los que no lo gana, pues al paso que se disminuirían las pensiones que paga la nación por razón de dichos créditos, se daría valor al papel moneda y se fomentaría el comercio; y aún parece sería más acertado que las citadas fincas se vendieran en dinero metálico y con él podrían devolverse los empréstitos que la nación ha tomado al extranjero.» (“Artículo comunicado”, dins Diario de Barcelona, núm.161, de 9 de juny de 1822, pàg.1-538-1.539.)

EL LIBERALISME COM A PERFECCIONAMENT DE L'EXPLOTACIÓ

La Guerra del Francès i els decrets de les Corts de Cadis van influir en l'augment de la resistència antisenyorial, però va ser a partir de 1820, al començament del **trienni liberal**, després del pronunciament militar del tinent coronel Rafael Riego, quan un nombre cada vegada més gran de pagesos es va negar a pagar els censos i els delmes, tot coincidint amb la reposició del decret de les Corts del 26 de maig de 1813, fet el 29 d'abril de 1820. Aquest teòricament acabava amb el vassallatge, però en la pràctica el rei es resistia a abolir els drets senyoriais i els senyors i els arrendadors dels seus drets continuaven exigint els pagaments. A Catalunya, els senyors directes pretenien equiparar el contracte emfitèutic amb un contracte lliure entre les parts. Amb el decret del 6 d'agost de 1811, a la resta de l'Estat els senyors que havien arrendat les seves terres en van veure reforçada la propietat. A canvi de l'abolició dels seus privilegis jurisdiccionals, van conservar la propietat del solar en la majoria dels casos, i van substituir les relacions de vassallatge per contractes entre particulars. A Catalunya, no

obstant això, el més comú era el règim compartit emfitèutic de base alodial¹ i els senyors directes van veure reduït el seu privilegi, ja que aquell decret ordenava que els drets de caràcter jurisdiccional passaven a la nació i es determinava que la propietat absoluta era per a qui havia pagat el cànon, és a dir, per a l'hisendat emfiteuta, a canvi d'una indemnització als antics senyors directes, no sense una llarga lluita legal entre els senyors directes i els senyors útils que acabaria a favor d'aquests últims de forma definitiva a finals del segle XIX.

Al començament del trienni liberal els conflictes van anar en augment. Per exemple, molts pobles de la Segarra i de l'Urgell demanaven la redempció de tota mena de jurisdicció al monestir de Poblet; els veïns de Mataró es negaven a pagar els **lluïsmes** a la marquesa de Moya; el poble de Torroella i altres pobles no volien pagar els **censos** i **delmes** al duc de Medinaceli i el comte de Sarrià va demanar al rei que restablís l'ordre i protegís el dret de propietat. La resistència dels pobles a pagar els drets senyorials va ser tan gran que fins i tot la Junta provisional va reclamar al rei la reposició dels decrets del 6 d'agost de 1811 i del 19 de juliol de 1813 per evitar que la revolució liberal se'ls escapés de les mans. Es lamentaven que s'estava confonent la propietat amb el senyoriu i al·legaven que la supressió de senyoriu quedava circumscrita als jurisdiccionals i no als territorials i

¹ En l'antic règim existien dos tipus de contractes emfitèutics: els senyorials i els alodials. Els primers eren els atorgats pels senyors territorials (similar al feu) i els segons eren lliures de subjeccions senyorials, en aquest segon cas l'emfiteusi només requeia sobre la propietat. L'emfiteusi senyorial no es donava a Catalunya i els senyors no disposaven de forma exclusiva de les terres situades dintre del seu domini directe. La relació entre els senyors directes i els colons catalans estava basada en el dret comú català (de tall romanista), no en els privilegis dels senyors directes, tot i que tampoc en el dret local consuetudinari, que feia escassa referència al dret patrimonial. L'emfiteuta català pagava un cens periòdicament –normalment testimonial– i el lluïisme quan transmetia el bé a un altre. Amb l'arribada del liberalisme, a Catalunya els censos i lluïsmes van ser considerats contractes entre particulars i els béns van passar a ser propietat privada dels senyors útils. Tant el dret de cens com el de lluïisme continuen vigents legalment en el codi civil de Catalunya, per bé que el 6 de maig del 2015 es va aprovar una reforma del codi civil que permet sol·licitar al registre de la propietat que esborri qualsevol cens pel qual no s'hagi pagat pensió en els últims deu anys.

pairals o que procedien de contracte emfitèutic, mentre els pobles asseguraven que a Catalunya les rendes senyorials no provenien de la propietat territorial sinó del dret senyorial o jurisdiccional abolit. El mateix diputat Serrallach es queixava que un dels seus colons es negava a pagar-li la renda anual des de 1811 al·legant que era de senyoriu. Com assenyala l'historiador Josep Fontana una de les causes que va portar els camperols a la revolta antifiscal contra els drets senyorials va ser l'increment de la pressió tributària en metàl·lic.

El trienni liberal va ser tremendament expeditiu per fer front al desacord. Van aprendre bé dels revolucionaris francesos que, per exemple durant la guerra de la Vendée (1793-1796) van acabar amb la revolta camperola mitjançant un genocidi: «La Vendée ja no existeix, ciutadans republicans! Ha mort sota la nostra lliure espasa, amb les seves dones i nens. Acabo d'enterrar un poble sencer als pantans i els boscos de Savenay. Executant les ordres que m'heu donat, he aixafat els nens sota els cascots dels cavalls i massacrat les dones, que així no pariran més bandolers. No he de lamentar un sol presoner. Els he exterminat a tots»², va escriure a París el general jacobí Westermann. Com a mostra d'aquesta imitació a Catalunya de l'estil «revolucionari francès» tenim la destrucció de dos pobles catalans, Castellfolit de Riubregós i Sant Llorenç de Morunys, que s'havien rebel·lat al règim liberal. L'incendi de pobles, les multes per la negació de qualsevol ajut o els afusellaments immediats van ser els mètodes brutals d'actuació de l'exèrcit liberal perquè els pobles desistissin de la rebel·lia. L'octubre de 1822, Castellfolit de Riubregós va ser enrunat del tot: les cases, les torrasses i el castell incendiats i els vilatans morts. El general Mina va manar aixecar una pedra amb una inscripció que deia «*Aquí fue Castellfolit. Pueblos,*

² Jacques Crétineau-Joly, Histoire de la Vendée Militaire, Hivert, 1840

tomad ejemplo. No abriguéis a los enemigos de la Patria»³ i va publicar un ban on ordenava que si algun poble aliat amb els facciosos toqués a sometent, seria saquejat i incendiat (ESPOZ, 1962). Aquesta política de terror donaria resultats contraris als esperats pels liberals: l'odi cap a l'exèrcit regular i l'Estat liberal va créixer entre les classes populars catalanes.

A més de l'exèrcit regular, amb la Constitució de Cadis de 1812 s'havia donat reconeixement legal a les anomenades **milícies nacionals**, un cos de policia que tenia la tasca de mantenir l'ordre a l'interior del país, i dins l'ordre del nou règim es trobava la propietat privada absoluta que topava amb les servituds comunitàries de l'antic règim. Amb la tornada de Ferran VII les milícies nacionals es van dissoldre i es van restablir durant el trienni liberal. A Catalunya les milícies nacionals no van ser ben acollides. Conscients de l'aversion que sentien els catalans a l'exèrcit regular els realistes van difondre que els que s'enrolessin a les milícies realment ho estaven fent a l'exèrcit i que se'ls emportarien fora de la seva terra a complir el servei, mentre els liberals intentaven convèncer la població que les milícies nacionals eren similars al sometent. La formació de la **Milícia Voluntària** a les ciutats va ser ràpida, però a la majoria dels municipis la formació de la **Milícia Reglamentària** o Legal (obligatòria) va ser més complicada. A la Milícia Reglamentària havien de prestar-hi servei tots els homes que no depenguessin d'un sou amb una edat d'entre 18 i 40 anys. Les resistències a prestar servei van ser importants i, les raons al·legades eren de dos tipus: la incapacitat física o dependre d'un sou. La Milícia Voluntària era més fidel a la causa liberal, formada majoritàriament per petits i mitjans propietaris –ja que els jornalers i pagesos pobres eren expressament rebutjats pel Reglament

³ «Venid, venid a contemplar el desgraciado suelo que aquéllas ocuparon y sólo hallaréis, en su lugar ruinas y escombros... y una terrible inscripción (Aquí existió Castellfullit. Pueblos, tomad ejemplo. No abriguéis a los enemigos de la patria) que recuerda a los pueblos lo que deben esperar si siguen los pasos de Castellfullit.». ESPOZ Y MINA, Antonio.:Memorias.Madrid.Biblioteca de los Autores Españoles, 146-147,vol.I,358-360.

de la Milícia—, mentre que a la Milícia Reglamentària la fidelitat no estava tan clara, per això la Diputació catalana va dictaminar que «*la milícia voluntaria se mantenga independiente y separada de la forzosa*»⁴ després dels enfrontaments que es van produir entre les dues en algunes localitats, com a Cardona o a Figueres (ARNABAT, 1999). La Milícia Local Voluntària va esdevenir un dels principals enemics de les classes desheretades, els guardians de la propietat privada absoluta contra els defensors del comunal i les servituds comunitàries que no van tenir altra opció que abraçar la causa reialista.

Pel que fa a la privatització del comunal durant el trienni liberal, la **desamortització** del patrimoni municipal (terrenys erms, reialencs i de propis), es va regular amb el decret del 8 de novembre de 1820, que restituïa el decret del 4 de gener de 1813. En un decret posterior, del 29 de juny de 1821, es determinava que les terres comunals es distribuïrien gratuïtament entre els militars retirats i els camperols no propietaris, i les terres de propis se cedirien per un cànon anual a camperols no propietaris (al 2%) i propietaris (al 3%). Però posteriorment, en el decret del 29 de juny de 1822, es dictaminava que els terrenys del patrimoni reial, així com el comunal i els de propis, es reduïssin a propietat privada dificultant encara més l'accés als pagesos amb menys recursos. A Catalunya, els ajuntaments no es van acollir massivament a la venda de finques rústiques durant el Trienni, i fins i tot van ser recriminats per dificultar el procés desamortitzador del comunal fent-los passar per de propis. A la tardor de 1822 continuava sense fer-se efectiva cap venda del comunal a Catalunya i a la primavera de 1823 era molt difícil aplicar el decret d'erms (ARNABAT, 1999).

⁴ Circular de la Diputació de Catalunya de 24 de gener de 1821.

No obstant això, en virtut del decret del 4 de gener de 1813, sí que va existir mobilització per part dels veïns de molts pobles, per exemple de la regió de Girona, que van sol·licitar als seus ajuntaments els tràmits legals perquè el decret fos aplicat i així repartir les terres del comunal. Alguns veïns es van avançar als tràmits i es van llançar a l'acció directa ocupant, posant fites i repartint terres del comú o terres que consideraven il·legítimament apropiades per diferents particulars, una lluita per la terra que es mantenia des d'abans del segle XIX. La sol·licitud de repartiment de propis i erms, que afectava tot el territori de Catalunya, es coneix a través dels expedients tramitats entre el 1820 i 1822 per la Secció de Foment. Alguns ajuntaments van realitzar la sol·licitud per la pressió dels veïns que amenaçaven d'ocupar les terres. Per exemple, el 5 d'abril de 1821 hi va haver una convocatòria de veïns a la Sala Capítular del Comú i la Universitat de Torroella de Montgrí per tractar sobre la repartició d'erms. Després de triar sis comissionats es va tornar a repetir la convocatòria set dies després, a demanda dels mateixos comissionats, perquè al·legaven que no sabien si havien estat elegits «a grau i satisfacció de la major part de veïns»⁵, ja que no havien acudit la majoria de veïns per la urgència de la convocatòria. Així, a la segona convocatòria hi van acudir 208 veïns, més del doble dels que hi havien anat a la primera. A través d'un informe que va fer el mateix ajuntament, sabem que alguns veïns pretenien repartir alguns terrenys que estaven en mans de particulars, ja que deien que havien estat usurpats al comú i per tal de calmar els ànims l'ajuntament va accedir a fer la sol·licitud consultant a la Diputació si l'expedient d'erms hauria d'incloure els terrenys aleshores en mans de particulars i que anteriorment estaven sota les aigües del riu Ter. En aquesta i en altres sol·licituds similars d'altres ajuntaments, la Diputació es va negar en rodó a què s'incloguessin terres en poder de particulars.

⁵ AHG. Notaria de Torroella de Montgrí, v. 467, 12-IV-1821 ("Auto de diligencies")

Molts veïns –que es trobaven en una greu crisi de subsistència– havien posat les seves esperances en el nou ordre liberal, amb la creença que posaria fi a les usurpacions de terres comunals per part d'alguns particulars que s'havien convertit en terratinents. Esperaven que aleshores es faria un repartiment més just, però es van trobar amb un nou règim que prenia partit pels terratinents, de manera que la lluita «pacífica» per la propietat de la terra esclatà en un conflicte obert en alguns municipis, on els veïns abandonaren la via legal i van començar a ocupar les terres que consideraven comunals⁶. Per exemple, el 31 de gener de 1821 els veïns d'Ullà van ocupar el bosc de Mach per procedir a la repartició. El procurador dels Camps, la família propietària, es va personar aquell dia en aquest terreny acompanyat d'un notari per prendre en acta que en aquell bosc hi havia un gran nombre d'homes, dones i nens d'ambdós sexes que portaven set banderes i tocaven tambors, flabiols i una banya mentre un geòmetra marcava amb canyes divisions en el terreny. A la pregunta de qui els manava fer aquelles operacions la resposta va ser «que ho feien per ordre de tot el poble d'Ullà»⁷ i el procurador finalment va marxar sense aconseguir que els veïns abandonessin el lloc. Al març d'aquest mateix any hi va haver més enfrontaments entre el procurador i els veïns que ja estaven plantant arbres fruiters. Per l'acta del 17 de març sabem que l'ocupació del bosc no es feia de forma indiscriminada, ja que existia un plet anterior en marxa entre el comú d'Ullà i la Casa de Camps on els veïns defensaven que el bosc era comunal i que havia estat il·legítimament apropiat per un particular.

La Diputació veia les ocupacions com un perill contra els drets de propietat de particulars i va intervenir de manera cada vegada més enèrgica.

⁶ La tesi doctoral de l'historiador Lluís Serrano mostra com entre els anys 1800 i 1835 es produeix la continuïtat del ban per protegir la propietat i evitar l'entrada dels veïns, que continuaven fent ús de les servituds comunitàries. Les àrees geogràfiques més destacades de sol·licituds de bans van ser les províncies de Barcelona i Girona, així com el litoral català fins al Camp de Tarragona (Lluís Serrano, 2015).

⁷ AGDB. Actes de la Diputació provincial de Catalunya, sessió 15-XII-1820.

Va amenaçar d'aplicar multes si no eren abandonats els terrenys i com a resposta alguns ajuntaments es van posicionar a favor dels veïns amb l'argument que si no es repartien les terres comunals, no es podria formar milícia local, ja que eren molt pocs els veïns propietaris i aquest era un dels requisits que es demanaven. La Diputació no va cedir i per evitar que aquesta pràctica s'estengués per moltes poblacions va comminar als ocupants que marxessin voluntàriament, en cas contrari enviaria a la força armada. A Torroella de Montgrí, davant el rumor que el 28 de juliol els veïns marcarien les fites de les terres que s'havien repartit, l'alcalde va enviar gent de la seva confiança, que anava armada, avisant al seu torn a la Milícia Voluntària. Uns i altres van ser apedregats des de les teulades i per imposar-se van haver de demanar ajuda a un destacament de tropa que venia de Figueres. Van trigar dos dies a dissoldre una multitud que es negava a dispersar-se tot dient «que no hi anirien, que se n'anessin al carall, que no els donava la gana»⁸. Poques setmanes després, la calma es va trencar i va esclatar una autèntica revolta social amb insults als propietaris i a la potestat local i van tornar a ocupar les terres que, com en el cas d'Ullà, no van ser ocupades indiscriminadament, ja que els veïns consideraven que havien estat prèviament usurpades al comú en anys anteriors. El 9 i el 10 d'octubre de 1821 membres de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí, auxiliats per una partida del regiment de cavalleria de Voluntaris d'Espanya, una partida de Mossos de les Esquadres de Valls, una partida de tropa del regiment de cavalleria de la Constitució i una partida de milicians voluntaris del poble, van arrencar les fites. L'11 d'octubre va passar el mateix a Ullà: l'alcalde i el regidor primer, auxiliats per la partida de tropa del regiment de cavalleria de la Constitució, també van arrencar les fites que els veïns havien clavat a les terres comunals i en els erms usurpats per particulars. La milícia voluntària, auxiliada per milicians de la Bisbal, es va quedar a Torroella per assegurar l'ordre públic i van detenir alguns veïns que van ser jutjats i enviats a les

⁸ ADG.ACC. Lligall foli 38.

presons de la Bisbal. A Ullà, al desembre encara van fer detencions i es va suspendre el dret de ciutadania a la majoria de veïns. Davant la repressió exercida per les noves forces d'ordre públic en diferents poblacions de Catalunya, cal preguntar-se quina va ser la imatge del règim liberal que quedava entre les classes populars, règim que s'havia venut per les potestats com el millor de tots els sistemes (BOSCH, 1996).

D'altra banda, a Catalunya els béns eclesiàstics desamortitzats durant el Trienni Liberal van ser de més importància que a la resta de l'Estat. En alguns corregiments de Catalunya, com el de Vilafranca del Penedès, la quantitat d'aquests béns serà igual o fins i tot superior al valor de la desamortització de Mendizábal i, segons les dades facilitades pel catedràtic Francisco Simón Segura, les vendes en aquest període, per un valor de 102 milions de rals⁹, una xifra pròxima a la de les desamortitzades entre 1859-1895. A Lleida els compradors i arrendataris pertanyien a una classe social acomodada: els compradors provenien del món urbà, dedicats a professions liberals, majoritàriament advocats, que a més pertanyien a diverses corporacions locals, tant socials com polítiques. Els arrendataris pertanyen a la classe benestant rural. A Barcelona els comerciants representen un 75% del valor total de les compres. Segons Simón Segura «la mayor parte de las fincas las adquirieron gente acomodada o rica y que no se beneficiaron de las ventas los campesinos»¹⁰. Durant la confiscació dels béns el crèdit estatal continuava exigint els pagaments senyorials, com va passar a Sant Feliu de Guíxols, on l'Estat seguia exigint els censos, delmes i lluïsmes del monestir de Sant Benet i els nous compradors van apujar la renda i van ser multitud les queixes dels colons contra els nous propietaris durant tot el Trienni.

No és casual que amb les mesures de privatització del comunal adoptades pel decret de 1822 augmentessin els conflictes durant aquest mateix any. A

⁹ Nom que reben algunes monedes encunyades per ordre reial.

¹⁰ SIMÓN SEGURA, Francisco: «*La desamortización española del siglo XIX*», pp 79.

Cervera, els partidaris de l'antic règim van ocupar la ciutat i van formar la primera junta reialista, que estava formada majoritàriament per camperols i eclesiàstics. Aquesta ciutat estava dividida en dos bàndols, la part de muntanya era pro-reialista i la zona del pla era pro-liberal (RUBIO RUIZ, 1992). Això coincideix amb la base social d'altres territoris de la península Ibèrica, com Navarra en èpoques properes. En l'estudi de John L. Tone sobre la guerra d'independència, per explicar el fenomen de la guerrilla navarresa, que va ser exclusivament de muntanya, s'expliquen les diferències socials i econòmiques entre la muntanya i la ribera. La ribera tenia la propietat concentrada en mans de terratinents, seguia un monocultiu extensiu, alta monetització i treball assalariat, mentre la muntanya mantenia el comunal, el policultiu, la silvicultura, l'ajuda mútua, la propietat no concentrada (propietats familiars amb servituds comunitàries) alhora que es va mantenir al marge del sistema senyorial. És a la muntanya on es va desenvolupar la guerrilla navarresa, mentre que a la ribera era més fàcil el control per part dels francesos, ja que el poder estava concentrat en mans d'unes poques persones que van pactar amb ells (TONE, 1995). L'historiador Jaume Torras mostra que la causa reialista va ser recolzada a la muntanya i a les zones interiors de Catalunya: «els elements més disponibles per a la mobilització es troben en el que s'ha denominat "*mobile margin*" de la societat rural, constituït generalment per jornalers, pastors, certs artesans, etc»¹¹. Segons el professor Fontana, l'activitat rebel reialista va créixer el 1822 per la baixada dels preus agrícoles, les noves contribucions en metàl·lic imposades pel govern liberal que van reduir els ingressos dels camperols, la sequera i la desamortització, presentada per l'Església com un espoli del seu patrimoni i com un frau per als camperols (RUBIO, 1992).

¹¹ TORRAS ELIAS, Jaume, «*Liberalismo y rebeldía campesina 1820-1823*», Barcelona, Ariel, 1976, pp. 99-108.

El delme era el dret senyorial que provocava més conflictes, ja que era la principal càrrega als contractes. Durant el trienni les resistències a pagar-lo van augmentar considerablement fins al punt que el rei va donar via lliure al secretari d'Hisenda perquè es cobressin els delmes de tots els morosos, encara que la mesura no va tenir molt èxit. Per exemple, a l'Hospitalet del Llobregat el recaptador Esteve Martín es queixava al batlle que els pagesos quan el veien marxaven amb les garbes a corre-cuita. El maig de 1821 alguns diputats demanaven durant la legislatura que s'abolissin els delmes i els senyorius, ja que seria la millor mesura per evitar la contrarevolució. Tanmateix, també hi havia propostes contràries, com la de l'advocat barceloní Francesc Ros, que deia que calia diferenciar els delmes eclesiàstics dels censos emfitèutics que cobraven els particulars i que a Catalunya eren aquests últims els que més abundaven des de la sentència arbitral de Guadalupe de 1486 i la pragmàtica de Ferran el Catòlic de 1510. A diferència de la resta de la península Ibèrica, a Catalunya hi predominava la petita unitat d'explotació de base emfitèutica. D'altra banda, els propietaris laics de delmes van presentar exposicions a les Corts perquè es convertissin en drets de propietat, és a dir, en censos, i el capítol de Barcelona es queixava de la falsa idea que havien concebut molts pobles que la Constitució els eximia del pagament de delmes. A Tivissa, els pagesos es negaven a pagar el dret de terratge a la Companyia tot i que aquesta insistia que era un dret emfitèutic i que, paradoxalment, la Companyia feia el mateix negant-se a pagar els censos de la Guàrdia. Finalment el maig de 1821 les Corts van decretar que es reduís el delme a la meitat, però, lluny d'atenuar-se les resistències, aquestes van augmentar el mateix any, ja que els pagesos no estaven disposats a pagar-lo i el cap polític de Catalunya dirigia la seva queixa al rei sobre els desordres que es produïen en relació amb el pagament de delmes i altres prestacions.

A la proposta de Llei sobre senyorius de 1821 es feia extensiva l'abolició als drets senyorials territorials o pairals per incorporar-los a l'Estat si no es

presentaven papers que en demostrassin la propietat, demostració que els convertia en propietat privada. Mentre es discutia el tema es permetia que els colons suspenguessin els pagaments de drets, i a més a més, es reduïa el lluïme de l'emfiteusi al 2%. Aquesta proposta de Llei, que va ser aprovada a les Corts i va rebre la felicitació de molts ajuntaments de ciutats i pobles, va ser vetada pel rei, que durant la inauguració de la legislatura va presentar, mitjançant el govern, una proposta de Llei alternativa. El projecte es va presentar intacte al rei, que el rebutja per segona vegada i quan, finalment, va aconseguir aprovar-se, al règim liberal li quedaven pocs dies de vida. El retorn al poder de Ferran VII el 1823 que inicia la **Dècada Ominosa**, va ser possible per la intervenció de les potències de la Santa Aliança a través dels anomenats **Cent Mil Fills de Sant Lluís**. Un cop reinstaurat l'absolutisme¹², els béns adquirits durant el trienni van haver de ser retornats immediatament i sense indemnització.

L'experiència del Trienni Liberal va ser fonamental per als nous grups rics, que no veien el liberalisme com una opció doctrinal sinó com un instrument per a aconseguir el poder del municipi enfront de la vella oligarquia senyorial, així com el fet que el nou sistema garantia, mitjançant l'ordre i el «sagrat dret de propietat», el gaudi de les seves possessions sense haver de compartir-les amb la resta dels veïns com en l'anterior sistema basat en la copropietat. A la resta de l'Estat molts senyors convertits en nous terratinents també van acceptar el nou sistema perquè l'anterior els sumia en plets i altres problemes contra les classes populars. Però a Catalunya, com hem vist anteriorment, els desfavorits per les noves normes havien estat tant les classes altes de l'Antic Règim –sobretot els senyors eclesiàstics per les desamortitzacions– com les classes populars, que havien vist restringida la seva subsistència per la pèrdua de comunal, per la pujada de preus i

¹² L'absolutisme fou una filosofia política que propugnava que la monarquia havia de tenir un poder absolut. A les Espanyes la monarquia absoluta en realitat no era tal perquè el poder estava fragmentat i descentralitzat en diversos senyorius jurisdiccionals on el rei no tenia el poder absolut.

impostos i per la prohibició, mitjançant el tancament de terres, de les servituds comunitàries com el redall, en favor dels nous rics de les ciutats— que van ser els principals beneficiats per les desamortitzacions— així com els grans emfiteutes que s'havien convertit en grans propietaris. El fet que les condicions dels colons empitjoressin amb la desamortització va ser una de les causes principals perquè la petita pagesia no donés suport al règim constitucional, com així ho fa constar Jaume Torras i altres com Giralt, García Sanz i Artola (ARNABAT, 1999).

Aquest va ser el brou de cultiu, a Catalunya, de les quatre guerres civils, la dels Agraviats o Malcontents i les tres guerres carlines que es produïren durant els dos últims terços del segle XIX. A les valls del Pirineu, com a les valls d'Àneu, així com en altres llocs, amb la instauració del liberalisme els grans propietaris intentaven aplicar el decret de les Corts Constitucionals de 1813, que establia que s'havien d'eradicar els comunals i les servituds comunitàries. Aleshores, aprofitaven per vedar les seves terres i quan es produïa la restauració de l'Antic Règim els petits ramaders hi tornaven a entrar. Així va passar a llocs com Nat, Cervós, Costansa i Roig d'Unarre el 1817, o a Badia de Dorve el 1824, quan els hisendats protestaven perquè no era respectada la propietat i demanaven que es restablís la Constitució. Aquesta és una de les principals causes que es troba en l'origen de l'enfrontament entre els liberals i les classes populars aliades amb els carlins (RIBERA LLONC, 2008), malgrat que una majoria de lectures més simplistes redueixen els rebels a una turba de reaccionaris que volien restituir la Inquisició. Com veurem més endavant, el carlisme no es pot reduir a una causa única, ja que això ens allunyaria de la comprensió d'un moviment social molt complex a causa de les forces socials implicades.

«Però lo cas es que se'ls quedaban ells, o se'ls venian, y los pobres quedaban a la lluna de València molt més que antes. Más: ¿qui había de comprar las terras de las Iglesias v.g. de la Seu d'Urgell?

Ningú de aquell país. Solament podian comprarlas los ricassos de Barcelona, Cadiz o Madrid, y tenim com lo producto de estas terras, que ara se consum en aquella petita ciutat y pobles vehins mancaba a las capitals, ahont ni ha demasiat diner y luxo [...]. Ells pues venent las terras de las Iglesias, aumentaban la pobreza de las terras curtas y pobras, y la riqueza ahont ja ni ha sobrada»
(dominic fra Francesc Bou)

«Ni la reducción de los diezmos a la mitad ni la venta de las fincas de los monasterios contribuyeron a mejorar la situación material de las clases agrícolas inferiores. La última medida, por el contrario, al poner la tierra de manos de los indulgentes frailes en manos de calculadores capitalistas, empeoró la situación de los antiguos arrendatarios, debido a la elevación de las rentas, con lo que la superstición de esta numerosa clase, instigada ya por enajenación de los bienes de la Iglesia, obtuvo más pábulo por el impacto de los intereses materiales lesionados» (Karl Marx en un article del 21 de novembre de 1854 fent referència a un fragment de la "Guerra civil en España, Madrid, 1836" de Evaristo Fernández de San Miguel)

XOC DE MODELS, EL COMUNAL CONTRA EL CAPITAL

Amb el retorn de l'absolutisme la milícia nacional va ser substituïda pels cossos dels **voluntaris reialistes**, formats per guerrillers que van lluitar contra els liberals durant el trienni liberal. D'altra banda, el 8 de gener de 1824 es va crear la **Policia General del Regne**, mitjançant la Reial Cèdula de Ferran VII, i el 13 de gener es va publicar un decret per especificar les seves funcions principals, com per exemple: la formació de padrons exactes del veïnat dels pobles, l'expedició de permisos per vendre mercaderies o per exercir professions al carrer, l'expedició de llicències per obrir posades i cafès, la vigilància dels artesans sense treball o dels individus que no tinguessin béns ni ocupacions per mantenir-los, així com el control per evitar l'entrada, la circulació i la lectura de qualsevol llibre que no tingués la llicència del Consell. Mentrestant, la Inquisició no va ser formalment restablerta, i va ser substituïda en algunes diòcesis per les Junes de Fe. La reinstauració de l'Antic Règim no va significar la pacificació de Catalunya, perquè la violència institucional i les rebel·lions populars van ser constants.

L'estiu de 1827 va esclatar la primera guerra civil a Catalunya, l'anomenada guerra dels **Malcontents** que va mobilitzar entre vint i trenta mil persones, iniciada per petites partides de guerrillers que al setembre d'aquell mateix any ja ocupaven la major part de Catalunya. Pot resultar curiós que es produís una insurrecció partidària de l'Antic Règim sota un sistema absolutista, però les reivindicacions dels malcontents aclareixen aquesta qüestió. Per als revoltats, el rei Ferran VII era captiu dels liberals, ja que estava sent massa permissiu amb ells. Protestaven per la permanència en l'exèrcit i en l'administració de liberals, que els realistes anomenaven «empleats negres», i demanaven recuperar alguns dels costums i institucions que havien existit durant l'antic règim anterior. Els malcontents es van rebel·lar al crit de «Visca la Inquisició, fora els empleats negres i mori la policia!». Sense entendre què representava per a les classes populars la nova policia que havia estat instaurada durant el Trienni Liberal podríem concloure que eren uns rucs que preferien un règim més tirànic, però podem creure de veritat que les classes populars preferien viure en pitjors condicions, o bé ens hem de plantejar que potser van experimentar majors desgràcies a partir del Trienni Liberal i que veien en la policia l'element repressor que els impedia el seu dret a la subsistència segons els seus antics costums?¹

¹ Tot i que encara una majoria pensa que la Inquisició hispànica va ser una institució responsable de la mort de centenars de milers de persones, avui en dia, reconegut pel món acadèmic, se sap que aquesta idea va formar part de la llegenda negra creada pels països que estaven en confrontació amb la Monarquia hispànica, mitjançant una gran tasca propagandística. Un dels llibres més importants que van fomentar aquesta llegenda va ser *Artes de la Inquisición Española* (1557), de Reinaldo González Montano. La institució inquisitorial alemanya, en el seu moment més actiu, va executar més bruixots i bruixes que en cap lloc d'Europa, uns 25.000 morts, mentre que la Inquisició hispànica va ser la que menys abusos va cometre. A Catalunya, els tribunals que van condemnar les bruixes i bruixots van ser gairebé exclusivament civils, mentre les potestats eclesiàstiques es van oposar majoritàriament a aquesta persecució per considerar-la infundada (Agustí Alcoberro, 2004). Per conèixer més sobre aquesta qüestió podeu consultar el llibre *La leyenda negra* (2009), de Joseph Pérez, *La leyenda negra de España* (2014), de Julián Juderías, o el documental de la BBC *El mite de la Inquisición española*. Això pot explicar perquè els malcontents preferien la Inquisició a la policia, molt més brutal, tot i que això no eximeix la Inquisició –com a

La guerra dels Malcontents no va ser una insurrecció general del Principat, sinó més particularment de la població rural. Un informe consular francès afirmava el 27 d'agost de 1827 que els insurrectes no reclutaven partidaris a les ciutats, sinó que només al camp trobaven homes que estiguessin disposats a unir-se al moviment. A partir de juliol de 1827 s'incorporen massivament a la insurrecció membres de molts cossos de Voluntaris Reialistes. Hi ha molts testimonis que confirmen el caràcter fonamentalment rural del moviment. Si analitzem dos documents efectuats per la subdelegació local de policia de Cervera, amb data del 22 de març de 1828, i un informe de la policia francesa, enviat el 8 de setembre de 1828 al Ministeri de l'Interior francès, veiem que els membres del moviment no solament eren camperols, sinó que també l'artesanat de les zones rurals –que es veia desplaçat per la industrialització– participava de les mateixes preses de posició ideològiques. Estem parlant pràcticament de la majoria de la població. En allò que coincidien la majoria dels revoltats era en la seva condició social: el predomini del poble treballador era absolut i la major part de les observacions d'aquests documents ho constaten amb observacions com: «*no tiene otros medios para subsistir que el de su trabajo*», «*sus medios de subsistencia son escasos*», «*no tiene bienes, pero puede subsistir ayudado de su trabajo*» o «*no tiene medios para subsistir*» (TORRAS, 1970). Segons els documents de l'arxiu de Cervera amb la inscripció «*Gobierno Militar y Político. Sublevación de Cataluña en 1827*», on apareix un llistat de 500 malcontents que van participar en la guerra, s'observa que el 90% de la llista la componen pagesos, jornalers i artesans. La sequera que s'havia donat el 1822 es repeteix el 1824, es perd tota la collita i en queden afectats tant pagesos com jornalers. Segons l'historiador Jaume Torras: «és evident l'existència d'un profund descontentament camperol, i d'un malestar social

instrument contra la llibertat de creença i consciència– ni l'Església ni les monarquies, com a institucions de poder il·legítim, de l'espoliació i repressió que també van cometre al llarg dels segles.

generalitzat, almenys en les regions rurals que, havent fet crisi la vella organització econòmica-social, veien trontollar el seu gènere de vida i esfondrar-se els seus horitzons ideològics, sense tenir amb què substituir-ho. Només això pot explicar la sorprenent capacitat de mobilització de les poblacions a favor de la causa reialista»² (RUBIO, 1992). En el mateix sentit l'historiador Emili Giralt diu: «a la frustració que podien sentir alguns pagesos benestants en veure's, de fet, exclosos de les compres pel sistema de pagament, cal afegir-hi l'esperit de revolta dels més amplis sectors rurals quan van comprovar el rigor amb què el Crèdit Públic i els nous compradors duïen l'administració de les terres fins aleshores eclesiàstiques, exigint amb amenaces el pagament de rendes endarrerides o elevant els preus dels arrendaments. Els sentiments que aquestes conductes van congriar contribueixen a explicar l'adhesió dels pagesos a la causa absolutista i l'aversion a tota mesura que provingués dels liberals» (GIRALT, 1990: pàg. 135-137).

Per apaivagar la revolta, el 14 de setembre de 1827, Ferran VII mana substituir al marquès de Campo Sagrado, a la capitania general de Catalunya, pel comte d'Espanya (Charles d'Espagnac). Poc després, Ferran VII es trasllada a Catalunya i el 28 d'aquell mateix mes s'afanya a donar un reial decret des del Palau de l'Arquebisbe de Tarragona on exigeix que en quatre hores els revoltats lliurin les seves armes. Remarca que no està oprimat, ni les persones que mereixen la seva confiança conspiren contra la Corona, ni contra la Religió, tot i que el control municipal en molts municipis entre 1820 i 1844, és a dir, també durant la Dècada Ominosa, va estar en mans d'un sector fonamentalment de terratinents i de professions liberals (les dues coses a vegades coincidien), moderadament liberal o moderadament absolutista segons el gir polític. Així va passar en el municipi

² TORRAS ELIAS, Jaume, «Societat rural i moviments absolutistes», a Recerques I, Barcelona 1970, pp. 130.

de Lleida, on l'últim alcalde liberal del Trienni encara n'era durant la Dècada Ominosa, o Antoni Benet de Queraltó, dirigent de la milícia nacional durant el Trienni, que va ser elegit cap dels voluntaris reialistes el 1830 per a prestar posteriorment nous serveis als liberals el 1833 (LLADONOSA, 1992). Algunes partides dels revoltats es van dispersar voluntàriament i altres van ser sotmeses per les tropes al comandament del comte d'Espanya, noble i militar francès que al Principat va ser conegut com el *Tigre de Catalunya* pel règim de terror que va instaurar en la persecució dels liberals des del seu quarter general a la Ciutadella de Barcelona i que no va tenir cap inconvenient a reprimir a sang i foc la revolta dels Malcontents, així com executar els seus principals capitosts, tot i que se suposava que simpatitzava ideològicament amb ells.

El 30 de març de 1830, Ferran VII, ja greument malalt, va manar recuperar la **Pragmàtica Sanció** (similar al que establia la Llei Sàlica), aprovada per les Corts de 1789 i no posada en pràctica fins aleshores, on s'establia que si el rei no tenia hereu masculí, heretaria la filla gran. El 10 d'octubre naixia la seva filla Isabel, que pel nou decret es convertia en la seva hereva, en perjudici de Carles Maria Isidre de Borbó, germà del rei. El 1832 els partidaris de l'infant Carles van aconseguir que el rei signés un decret derogant la pragmàtica, però al cap de poc el govern de Francisco Cea Bermúdez la va posar de nou en vigor. Durant la malaltia de Ferran VII va ser nomenada regent la seva dona, Maria Cristina, que va realitzar un apropament cap als liberals i va ser responsable del gir liberal després de la mort del seu marit el 1833, tot actuant de regent fins a 1840.

Amb la mort de Ferran VII s'inicia una disputa sobre la titularitat de la Corona entre els partidaris de Maria Isabel de Borbó, que encara era menor, i el germà del rei, Carles Maria Isidre de Borbó. És l'anomenada **primera guerra Carlina** (1833-1840). Isabel II va ser coronada el 29 de setembre de 1833, per bé que primer la seva mare, Maria Cristina, fins al 1840, i del

1840 al 1843 el general Espartero, actuaren de regents. Amb la normativa de Javier Burgos de febrer de 1833 es posava el poder local en mans dels majors contribuents i l'Estatut Reial de 1834 fixava una força denominada Milícia Urbana. El juny de 1834 la regent nomenava al liberal moderat Francisco Martínez de la Rosa president del consell de ministres i Mendizábal des de Londres s'oferia al ministre d'Hisenda, el comte de Toreno, per intervenir entre el govern espanyol i els banquers britànics i francesos i els seus respectius governs per tal d'aconseguir un emprèstít per al regne d'Espanya i poder fer front a la guerra. El 1835, el comte de Toreno substituï Francisco Martínez de la Rosa en la presidència i nomenà Mendizábal ministre d'Hisenda.

A Catalunya, la primera guerra Carlina va ser iniciada pels contingents de forces que van arribar del territori carlí basco-navarrès i als quals es van anar incorporant catalans, majoritàriament de les capes populars, entre ells jornalers, pagesos i artesans pobres, com a la guerra dels Malcontents, que s'unien al carlisme no com a elecció doctrinal, sinó amb l'esperança de recuperar les tradicions i costums comunals que els permetessin subsistir dignament³. El liberalisme no era per a ells cap garantia després de les experiències del Trienni i de la Dècada Ominosa⁴. D'una sessió secreta de la Paeria de Lleida, el 27 de gener de 1835, en sortia un text dirigit a la potestat militar que reflectia la preocupació municipal on s'alertava que «/a

³ Mentre que els partidaris del liberalisme lluitaven per consolidar el dret de propietat total i excoent, com apareix a les sèries documentals «*Firmarum et obligationum*», on es registren a Catalunya, durant el primer terç del segle XIX, els bans concedits per prohibir l'entrada a les propietats: «*En este estado se ven en precisión de procurar conservar el derecho de propiedad sin servidumbre ninguna y absoluta facultad de valerse de todo lo que nace naturalmente o artificialmente en dicha hacienda de adaptar los medios legales para procurar una providencia capaz de remover todo esceso en contrario del goze de propiedad*». ACA. R.A. «*Firmarum et obligationum*», núm. 1677, 46v-48v, 3 de gener de 1835. (Lluís Serrano, 2015)

⁴ Com explica l'historiador Josep Fontana: «La revolució liberal és una revolució de propietaris en què una part almenys de membres de les velles capes de terratinents s'associa als posseïdors de velles i noves formes de riquesa per tal de compartir el poder i crear unes condicions que els assegurin la conservació de les seves propietats.» (FONTANA, 2003)

*clase proletaria numerosa y feroz que desgraciadamente abunda en esta capital, más de una vez ha dado a conocer su brutal pujanza, cuando la campana de rebato inflama su razón, y la llama a la venganza, al latrocinio y al asesinato»*⁵, tot recordant el motí de Femeret. El mateix govern de la Paeria de Lleida s'oposava que els desafectes al liberalisme poguessin ser admesos a les llistes electorals, tot indicant que l'elecció popular que comprengué la generalitat dels seus veïns no produiria bons resultats, per tant, calia excloure «*de la clase de elegibles a aquellos que son el tormento de la patria*»⁶ (LLADONOSA, 1992).

El 25 de juliol de 1835 la regent Maria Cristina signà el decret pel qual se suprimien els monestirs i convents religiosos que no tinguessin 12 individus professors. En total més de 900 cases religioses, gairebé la meitat de les que existien, encara que de moment en quedaven exempts monestirs benedictins com el de Montserrat o el de Santa Maria de Poblet. El Reial Decret del 19 de febrer de 1836 posà en venda tots els béns arrels de qualsevol classe que haguessin pertangut a les comunitats i corporacions religioses extingides i se suprimien els delmes. El decret no era una simple operació de crèdit, sinó que buscava quelcom més, com apareix en l'exposició que precedeix al decret: a part de «*sacar los mayores productos para amortizar lo más que se pueda el capital de la deuda pública*», es feia per establir «*nuevos vínculos que aten al hombre –el comprador– con la Patria y con sus constituciones*» i fos creada «*una copiosa familia de propietarios, cuyos goces y cuya existencia se apoye principalmente en el triunfo de nuestras actuales instituciones*». Va ser l'inici de l'anomenada desamortització de Mendizábal, que tenia com a objectiu que les propietats de l'Església i dels ordes religiosos passessin als nobles i burgesos adinerats per contribuir a reduir el deute estatal que s'havia incrementat durant la

⁵ V. *Acuerdos, Cartuario y otros documentos de 1834 y 1835*. Sessió del 27 de gener de 1835. AHLI.

⁶ V. *Acuerdos, Cartuario y otros documentos de 1834 y 1835*. Lletra del 7 de novembre de 1835 al cap polític. AHLI.

guerra. Per evitar que les propietats passessin al poble es van subhastar en grans blocs. Amb aquesta operació passà a mans de l'Estat una partida molt important de propietats rústiques i urbanes –de fet, moltes de les places del nucli antic de Barcelona provenen de finques desamortitzades durant aquell període. Per exemple, el solar de la plaça Reial anteriorment estava ocupat pel convent dels caputxins, que va ser enderrocat el 1835.

L'Església va prendre la decisió d'excomunicar expropiadors i compradors, però molts, per evitar-ho, van utilitzar testaferros o intermediaris. Els promotors de la desamortització havien assegurat que es produiria una reforma agrària que milloraria la productivitat amb l'ús de tècniques modernes, però els nous propietaris no van implementar millores i es van limitar a continuar cobrant les rendes, que van ser incrementades quan es van substituir els drets senyorials i els delmes per nous contractes d'arrendament.

En la composició del patrimoni eclesiàstic català les finques urbanes i els censos emfiteùtics tenien un pes important. El capital estimat dels censos representava més de la meitat del valor de taxació dels béns eclesiàstics i les finques urbanes, també, representaven una part important dels béns desamortitzats, però el territori rústic de l'Església era menys important. Només existien quaranta convents amb més de 100 hectàrees de terra, quatre convents amb entre 1.000 i 5.000 hectàrees i només dos que superaven les 5.000 hectàrees, de manera que la riquesa de l'Església a Catalunya no era a la propietat de béns rústics i encara que la desamortització va mobilitzar-hi un volum de capitals important, pràcticament no va alterar l'estructura preexistent de la propietat de la terra (GARRABOU/SAGUER, 2006). Com explica Pascual Marteles pel cas aragonès, però que és igualment vàlid per Catalunya: *«el empeoramiento real de las condiciones de vida del proletariado rural, no parece que vaya asociado a la desamortización eclesiástica, sino más bien a la desaparición de*

las tierras de aprovechamiento común y al endurecimiento de las condiciones de explotación en tierras con viejos derechos de carácter señorial que transformaron a su favor la plena propiedad»⁷ (FONTANA, 2003).

Malgrat la propaganda liberal, que acusava als religiosos d'haver iniciat la guerra –i d'aquí el sentiment anticlerical⁸ de les classes populars urbanes–, al principi de la contesa els bisbes catalans s'havien manifestat a favor d'Isabel II i així ho van fer constar en documents oficials amb què encoratjaven a les seves poblacions a la seva observança. La majoria de capellans i clergues regulars catalans també es van mostrar partidaris dels isabelins o cristins

⁷ Tesi doctoral de Pascual Marteles, «*La desamortización de Mendizábal en la provincia de Zaragoza, 1835-1851*», Universitat Autònoma de Barcelona, 1990.

⁸ El poder eclesiàstic, des de sempre, juntament amb el poder senyorial i reial, va treballar per controlar i adoctrinar les classes populars, però el règim liberal va demostrar una eficàcia superior pel que fa al control i a l'adoctrinament. L'hora i mitja de missa a la setmana no tindrà res a fer amb la instrucció estatal obligatòria o amb la premsa escrita —que arribarà a molts llocs per ferrocarril a partir de la segona meitat del segle XIX. Abans del ferrocarril, però, serà a les grans ciutats on s'anticiparà el sentiment contra l'Església i això serà determinant per facilitar les primeres desamortitzacions eclesiàstiques i l'establiment del liberalisme, juntament amb la redefinició del paper de l'Església en el nou sistema.

Per entendre que tot això responia a una lluita de poder entre minories ens referim a un fragment de l'obra «*De la Instrucción pública en España*» (1855), del pedagog liberal Antonio Gil de Zárate: «*Porque, digámoslo de una vez, la cuestión de la enseñanza es cuestión de poder: el que enseña, domina; puesto que enseñar es formar hombres, y hombres amoldados a las miras del que los adoctrina. Entregar la enseñanza al clero, es querer que se formen hombres para el clero y no para el Estado; es trastornar los fines de la sociedad humana; es trasladar el poder de donde debe estar a quien por su misión misma tiene que ser ajeno a todo poder, a todo dominio; es en suma, hacer soberano al que no debe serlo*». I:117. Gil de Zárate va influir en la Llei d'educació espanyola de 1857 (Llei Moyano) i va promoure la creació del Cos d'Inspectors d'Ensenyament Primari en 1859.

El que resulta interessant a l'hora de llegir aquests textos del segle XIX, i anteriors, és que es fa patent el pensament de l'elit: quan el percentatge de persones que no sabien llegir era altíssim, llavors escrivien sense embuts. La creació de la instrucció pública va ser un assumpte de l'Estat-nació, ja que anteriorment les classes populars rebien l'educació del seu entorn més immediat (família i veïns). Aquest text s'escriu en el context de la revolució liberal que crea l'Estat-nació espanyol, en un moment en què s'estava disputant qui havia de donar aquesta nova instrucció: si el clergat o l'Estat, poc després del Concordat de 1851, moment en què el clergat passava a ser un mantingut de l'Estat. Independentment de qui fos l'instructor, la qüestió és que, com diu Gil de Zárate, el que instrueix, domina. És una qüestió de poder per "formar dones i homes per a l'Estat, emmotllats a les mires del que els adoctrina" i ja sabem avui dia qui determina els continguts escolars.

(MUNDET, 1992), però la seva inclinació canvià amb els motins anticlericals que es van iniciar l'estiu de 1835, com la **bullanga** de Reus, on van ser incendiats diversos convents i assassinats alguns frares franciscans i carmelites, o la bullanga de Barcelona, on es van llançar ampolles d'aiguarràs als convents com si fossin còctels molotov i on van ser assassinats els frares que no van aconseguir escapar. Les classes populars urbanes no només van assaltar els convents, sinó que també van cremar altres edificacions que res tenien a veure amb la religió, com les casetes dels consums, els burots on els funcionaris municipals cobraven els impostos d'entrada de mercaderies, o van començar a destrossar la plaça de toros de la Barceloneta perquè els braus havien resultat mansos, així com van destruir les fàbriques del Vapor i Bonaplata, en un clar acte de ludisme com indicava la premsa liberal de Barcelona: *«No sé yo que en los movimientos populares se dirija la plebe a las tesorerías ni casas de bancos, haciéndolo con mucha frecuencia a los establecimientos de producción cuyas máquinas hacen innecesario el trabajo personal. Este es un hecho de donde se infiere existir una causa constante que obra sobre todas las plebes, y no es el deseo de apoderarse de los bienes ajenos»*⁹. Segons destaquen alguns historiadors, en el moviment de la bullanga també van participar-hi destacats liberals i gent benestant que estaven descontents amb el règim de l'Estatut Reial i veien que l'explosió de malestar popular podia resultar útil per accelerar la implantació del liberalisme entre tota la població. Com a cita, un dels testimonis dels esdeveniments a Barcelona: *«Cualquier cosa basta para determinar un motín popular cuando el pueblo está dispuesto a amotinarse. La multitud acalorada ya corre sin freno y durante la noche pega fuego a varios conventos, da muerte a algunos frailes, y la autoridad militar canoniza con su presencia ese escándalo, como había canonizado el motín y los desórdenes de la plaza de toros. Viven todavía las personas que con el bastón de mando en la mano contemplaban ambas escenas, y no creáis, señores, que hay en*

⁹ Periòdic «El Vapor», 27 de gener del 1836.

esto exageración alguna, porque yo me hallaba en la plaza y recuerdo muy bien hasta qué punto me pasmó oír que la autoridad encargara a los que despedazaban los bancos que procurasen no hacerse daño. [...] Tratábase de derrocar un ministerio [un gobierno] y de emprender un camino distinto del que este ministerio seguía»¹⁰ (FONTANA, 1977).

Davant aquesta situació, la majoria de bisbes catalans es van veure obligats a exiliar-se o a posar-se sota la protecció de l'exèrcit carlí i molts clergues van abandonar la seva parròquia. Els pocs comtes i marquesos catalans –a Catalunya el sector aristocràtic era insignificant– també s'havien mantingut al marge i tenien més afinitat amb els reialistes moderats o temperats, fins que els fets de l'estiu de 1835 els van fer intervenir a la política carlina sense formar part a l'exèrcit. Només el baró d'Ortafà va intervenir amb les armes a la mà i va morir en combat l'octubre de 1836. Un dels sectors que va influir més en l'exèrcit carlista va ser el grup dels universitaris de Cervera, que exercien un poder respectable, ja que alguns d'ells formaven part de les juntes corregimentals, comissions, alcaldies majors i corregiments (MUNDET, 1992).

El 15 de maig de 1836, la regent Maria Cristina nomenà Francisco Javier de Istúriz president, que anteriorment estava al capdavant de l'oposició i que havia censurat les reformes del govern, especialment la desamortització. Quan va prendre la presidència va dissoldre les Corts per buscar una majoria de suport, però l'agost de 1836 va ser destituït durant el motí dels sergents de la Granja de San Ildefonso. Un grup de sergents de la guarnició i de la guàrdia reial van obligar la Regent a restablir la constitució de 1812, es va nomenar un govern liberal presidit per José María Calatrava i es va restituir en el càrrec Mendizábal perquè continués amb la desamortització amb la intenció de crear una classe mitjana de propietaris que ajudessin a

¹⁰ El testimoni va ser Joan Cortada i Sala (Aben-Abulema), advocat, escriptor, historiador i periodista, que va col·laborar amb el Diari de Barcelona entre els anys 1838 i 1841.

desenvolupar les condicions capitalistes perquè l'Estat pogués recaptar més i millors impostos.

El 1836 els carlins catalans tenien un 40% dels seus efectius a Tarragona. Aquesta gran adhesió es va veure influenciada per la crisi de la indústria de l'aiguardent, que va propiciar l'erosió de les relacions socials, sobretot en el sector agrari. A les files liberals s'integrava la burgesia, composta per comerciants, industrials i professionals liberals dels nuclis urbans i els terratinents dels nuclis urbans i rurals, mentre que, entre el sector popular va tenir més bona acollida el carlisme a causa del tradicional rebuig dels catalans a les servituds militars, més partidaris de la guerrilla, i a la constatació que la revolució liberal, essencialment burgesa, no era la seva. Com resumeix Fontana, la reforma liberal operava en el sentit de millorar les condicions contractuals als propietaris i empitjorar-la als conreadors, la qual cosa contribuïa que les classes populars fossin encara més pobres, de manera que la reacció d'elements representatius de l'Antic Règim va ser aprofitada pels desclassats, tant pagesos com artesans o menestrals, per dur a terme una insurrecció popular que, enemic a banda, poques aspiracions compartia amb els seus aliats. Un exemple dels pagesos que van participar en la primera guerrilla carlina l'ofereix Pau Trenchs i Cerdà, jornaler agrícola, graller¹¹, poeta popular i impulsor dels balls parlats, nascut a Valls el 1801, que el 1836 pren les armes a favor del carlisme i el 1840, amb la derrota dels carlins, va haver de fugir a França, on va practicar tota mena d'oficis per sobreviure. L'exemple dels menestrals desclassats el tenim en Francesc Torné i Montserrat, nascut a Reus el 1799. Després de passar per moltes vicissituds, que el van portar a experimentar la fam i la misèria, el 1831 va obtenir la plaça de sagristà de la prioral de Sant Pere que li proveï l'única seguretat econòmica de tota la seva vida. Entre 1833 i 1835 va haver de

¹¹ Que toca la gralla, instrument aeròfon de fusta, de doble llengüeta, pavelló obert i tub cònic, usat en la música popular catalana.

retornar als carrers, on va passar gana novament, fins que va decidir incorporar-se a les tropes carlines després de l'incendi dels convents, va participar en trenta-dues accions de guerra i va morir al camp de batalla el 1837, quan actuava de tinent a les ordres de Marcó. La precarietat va ser una constant en les partides carlines, segons Francesc Torné i Montserrat: quan el seu pare s'incorporà a les partides el 1835 es troba amb un grup de divuit homes gairebé tots desarmats, amb res més que garrots i punyals i «com no hi havia diners per a sostenir-se van haver de fer algun furt per alimentar-se»¹², situació que es mantenia el 1837 quan d'un grup de vint-i-cinc homes, cinc anaven armats i la resta portava «ganivets, punyals, garrots amb puntes de ferro i alguns amb la falç dels segadors»¹³. De fet, la precarietat afectava tot l'exèrcit carlí (ANGUERA, 1992).

El setembre de 1835 es començaren a configurar algunes partides autòctones liderades per homes provinents de les classes populars. Els partidaris d'Espartero el 1842 dirien que a Catalunya el carlisme tenia «*cabecillas salidos de la hez del populacho*»¹⁴. Segons fonts liberals, aquest fet és el causant que a finals d'aquell mateix any els carlins comencessin a controlar les Garrigues i part de les comarques que les envolten i el 1836 ja s'aconseguissin algunes victòries importants, com la conquesta de Solsona o la presa de la ciutat de Berga el 1837 que passà a ser la capital del carlisme

¹² TORNÉ I DOMINGO, Francesc, «Los veinte años de inscripción: Crónica fundamental y generologica [sic] de nuestra rama dels Tornés [...] hasta nuestros días por [...] Apuntes curiosos y errores precindidos [sic] por nosotros mismos en todas épocas y en todos tiempos. Sacrificios contraidos por Francisco Torné y Montserrat á favor de Carlos Quinto por los años 1835 y 1836 y 1837 en que murió, en la sangrienta lucha civil», Arxiu de Marc Sagrera, Botarell.

¹³ TORNÉ I DOMINGO, Francesc, «Los veinte años de inscripción: Crónica fundamental y generologica [sic] de nuestra rama dels Tornés [...] hasta nuestros días por [...] Apuntes curiosos y errores precindidos [sic] por nosotros mismos en todas épocas y en todos tiempos. Sacrificios contraidos por Francisco Torné y Montserrat á favor de Carlos Quinto por los años 1835 y 1836 y 1837 en que murió, en la sangrienta lucha civil», Arxiu de Marc Sagrera, Botarell. J.CORBERÓ, «Les guerres carlines a Torà i conca de Llobregós», Torà, 1988, p. 182. G. DÍAZ DE LABANDERO, «Historia de la guerra civil de Cataluña en la última época, terminada con la emigración a Francia de las tropas carlistas en junio de 1840», Madrid 1847, p. 11, pp. 141-143.

¹⁴ «Panorama español», II, 1842, p. 182.

fins al final de la guerra (ANGUERA, 1992). El juny de 1837 la Paeria de Lleida es queixava que la major part dels pobles d'aquest territori s'havien separat de la dependència nacional i es negaven a pagar o a afrontar qualsevol gènere de contribucions o emprèstits (LLADONOSA, 1992).

El 20 de gener de 1837 es va decretar l'abolició definitiva dels senyorijs, però bona part de la península era favorable als senyors, ja que se'ls reconeixia la plena propietat sense necessitat d'haver de presentar títols d'adquisició en aquells dominis considerats de senyoriu territorial. Com en molts casos, la distinció entre senyoriu territorial i jurisdiccional no era clara i es va deixar en mans dels tribunals de justícia, que van optar per afavorir els senyors laics. Però a Catalunya, com hem vist quan hem tractat el Trienni liberal, es va afavorir els grans emfiteutes, que s'havien convertit en propietaris de les seves explotacions.

Aquest mateix any es promulga la Constitució de 1837 a iniciativa del partit progressista, que buscava el consens amb el partit moderat i que permetia l'alternança dels dos partits sense haver de modificar la carta magna. Els progressistes van renunciar al principi de sobirania nacional i van acceptar la sobirania compartida entre la Corona i les Corts, tal com defensaven els moderats, però d'altra banda es van assegurar que es recollissin els drets individuals i les seves garanties, com el dret a la propietat privada. La llei electoral que es va aplicar permetia el vot només als espanyols que paguessin impostos a Hisenda per valor de 200 rals, de manera que el cens electoral constituïa el 5% de la població, que com a propietaris eren els més proclius al règim liberal i es deixava fora la resta de la població, que encara no havia estat adoctrinada a la nova ideologia i continuava defensant els valors tradicionals de la societat comunal.

El 1838 començà amb la superioritat dels carlins al Priorat, però al cap de l'any, a causa de les dures condicions climàtiques es produí la disminució

de les partides. El 4 de gener de 1839 s'informava que «la facció ha patit molt a la montaña y principalment de gelats». Els liberals ja tenien la sensació que la revolta s'estava apagant i el 31 de març de 1840 ja es preveia el final de la guerra: «ningú dupta que la facció està tractant de transigir ab Espartero»¹⁵. A finals d'abril, els liberals de Reus i voltants veien proper el retorn a casa, però els carlins van continuar resistint en el territori, amb actes sobretot de bandolerisme, per bé que es van dissoldre definitivament a partir de juliol.

En un poema del guerriller carlí Carles Mariné, sastre de la Selva del Camp, es justifica la revolta pels perjudicis que havien infringit els liberals a l'Església mitjançant les desamortitzacions i els motins anticlericals i per les creixents imposicions tributàries dels liberals a les classes populars, i la presentava com una lluita del camp contra les ciutats, dels burgesos i els seus subordinats contra els camperols, que eren tractats «de ruchs» i de «parrachs»¹⁶, és a dir d'ignorants i pobres (ANGUERA, 1992). Per a Carles Mariné, a la ciutat hi viuen els «senyors» que són els «malvats jacobins» responsables de les matances de frares, de les mesures desamortitzadores contra l'Església i de la misèria dels pobres (MUNDET, 1992). La guerra, segons Mariné, era un conflicte entre dues formes d'entendre la vida, més que no pas un enfrontament entre ideologies polítiques (ANGUERA, 1992). Quelcom semblant opinava Martí Vidal, pagès de Sant Martí de Tous, que sense ser carlista, deia que «a la ciutat viuen advocats, procuradors i recaptadors d'impostos i delmes, també mala gent»¹⁷. L'alemany Von Goeben, que va ser voluntari de l'exèrcit carlista, ja va fer conèixer en les seves memòries que per entendre aquest enfrontament calia tenir present

¹⁵ RIBAS, «Història de Montbrió», I, Reus 1990, p. 150.

¹⁶ ANGUERA, Pere, «La guerra dels Set Anys segons un sastre carlí, a pagès», Revista de Catalunya, núm. 38 (nova etapa), febrer de 1990, p. 40.

¹⁷ PASCUAL I DOMÈNECH, Pere. «Carlisme i societat rural. La guerra dels Set Anys a la Conca d'Odena», Recerques, núm. 10, p. 57.

que el Principat es componia de dues parts, que en determinats aspectes era molt diferent, i indicava que la terra baixa o costanera –que s'estén pel sud al llarg de l'Ebre i per l'est al llarg de la ribera del mar– està coberta d'innombrables ciutats que, gràcies al comerç, les manufactures i les fàbriques, s'han convertit en les més riques de la península, sent les places fortes del liberalisme a Catalunya. Fèlix de Lichnowsky, un altre voluntari reialista alemany, deia que les ciutats de la costa amb el seu comerç i les seves fàbriques, tenien una població corrompuda pel luxe i es distingien per les seves tendències republicanes (MUNDET, 1992).

L'any 1840 és la data oficial que s'ha pres com la fi de la primera guerra Carlina perquè és l'any que el gruix de les partides catalanes va traspasar la frontera, i per bé que molts guerrillers van persistir en la lluita –alguns d'ells tractats de bandolers pels liberals–, altres van retornar de França per fugir de la vida penosa dels dipòsits de refugiats. Com a exemple, el maig de 1841 a la comarca de l'Anoia es van desmantellar les partides de Casulleras i de Marimón (ANGUERA, 1992).

«A Barcelona hay que bombardearla al menos una vez cada 50 años» (Espartero, 1842)

«La zozobra, la inquietud, el malestar, la discordia y la desconfianza se han hospedado por fin en Barcelona, en la bella Barcelona. En un día y a una hora dada han cesado los trabajos en todas las fábricas de Cataluña, y cien mil hombres se han lanzado a la calle pidiendo "pan y trabajo" y gritando "asociación o muerte". Al estado a que han llegado ya las cosas, antes de que una colisión venga a sembrar el luto y el dolor en las familias, ya no hay que volver la vista atrás, sino tomar la cuestión en el punto en que se halla, y con la leal protesta de los mejores y más sinceros deseos, decir lo que creemos oportuno para poner en práctica y para terminar esa situación triste y angustiosa, tanto más angustiosa y triste cuando los carlistas enarbolan decididamente su negra bandera y escogen por campo de batalla las llanuras y montañas del antiguo Principado. ¿Qué es lo que piden esas inmensas masas de trabajadores que pueblan nuestras calles, sin manifestarse hostiles sin embargo, sin insultar a nadie, debemos decirlo en su favor, sin propasarse a nada? El derecho de asociación. Piden también que se fijen de un modo estable las horas de trabajo y que se constituya un gran jurado de amos y obreros que arreglen buenamente las discordias que entre ellos se susciten. Pues bien, que se forme ese jurado, nosotros también lo pedimos, también lo demandamos en nombre de la libertad, en nombre del orden, en nombre de las familias, en nombre de la pública tranquilidad, en nombre de Barcelona toda» (artículo del periódico «La Corona de Aragón» del 4 de julio de 1855).

LA CRISI DE SUBSISTÈNCIA ÉS TAMBÉ PROLETÀRIA

El 14 de juny de 1840 es va produir l'entrada del general liberal progressista Baldomero Espartero a Barcelona i la regent Maria Cristina, que s'havia traslladat a la ciutat comtal, li va oferir la presidència del Consell de Ministres, la qual cosa va aprofitar Espartero per acceptar només si la regent no sancionava la Llei d'ajuntaments que havia estat aprovada a les Corts i que era l'origen d'un nou distanciament entre progressistes i moderats. Però la llei va ser sancionada i es van produir revoltes progressistes en moltes ciutats, on es van formar juntes revolucionàries que desafiaven la regent. Maria Cristina va ordenar a Espartero que acudís a Madrid per dissoldre la revolta a la capital però aquest s'hi va negar si no es dissollien les Corts i es revisaven les lleis aprovades en l'última legislatura, com la Llei d'ajuntaments. Finalment, es va nomenar president del govern el general Espartero i Maria Cristina va renunciar a la regència i es va exiliar a França.

El govern d'Espartero va exercir a partir d'aquest moment la regència, va suspendre la Llei d'ajuntaments i va convocar eleccions a Corts l'1 de febrer de 1841, que va guanyar el partit progressista. La Llei, de 2 de setembre de 1841, va continuar amb el procés desamortitzador i la va ampliar als béns del clergat secular, tot abolint el delme definitivament. Això va agreujar encara més les relacions amb la Santa Seu i va ser el començament de diversos pronunciaments contra el govern organitzats des de París per Maria Cristina.

A la dècada dels quaranta no només es va fer l'anomenada revolució liberal, sinó que també la reivindicació dels usos comunals va continuar, com mostra el que va passar a Llagostera i a Cantallops, on van continuar les demandes que ja s'havien produït al segle XVIII contra els hisendats, i que ja hem senyalat anteriorment.

El 27 de febrer de 1842, a l'Ajuntament de Llagostera, el regidor i menestral Llorenç Bassets planteja en un ple la necessitat de defensar el privilegi de 1240 sobre el comunal, que ara estava en mans particulars. Assabentats els hisendats de les pretensions d'alguns membres de l'ajuntament, uns dies abans van signar una escriptura d'associació davant notari per defensar el seu dret de propietat. Davant la presentació del document, l'alcalde i el regidor primer es van oposar a defensar el privilegi, però l'assumpte havia transcendit el pla local i es veien pressionats pels altres regidors i el síndic procurador, tots ells partidaris del privilegi, per publicar un ban demanant que els que es titulaven propietaris presentessin els seus títols. L'alcalde i el regidor primer intentaven guanyar temps i a la següent sessió, on s'havia de tractar el tema, els partidaris del privilegi van demanar que tant l'alcalde com el regidor no havien de formar part de la sessió perquè tenien interessos particulars en aquesta qüestió, però aquests s'hi van negar insistint que no tenien gens d'interès i volien esperar el que digués el superior competent. La resposta dels defensors del privilegi no es va fer

esperar i van demanar que s'iniciés un litigi per defensar el privilegi, com així consta en acta. Fora de l'ajuntament la tensió també era patent entre els benestants i els proletaris, com ho demostren alguns fets recollits en acta, on es relataven els conflictes entre els propietaris i els veïns que anaven als boscos a recollir llenya i altres recursos. Quan les dones i homes, veïns de Llagostera, entraven als terrenys que ells consideraven comunals els sortien al pas homes armats que protegien la propietat juntament amb els hereus i que amenaçaven de disparar les seves escopetes si no marxaven, com és el cas de la família Rissech i l'hereu de la casa Codolar.

El 17 de gener de 1843, després de les eleccions, el nou ajuntament decidí celebrar un referèndum, mentre els membres de la Diputació provincial s'afanyaven a anul·lar el resultat de les eleccions municipals. El referèndum tractava sobre la reivindicació dels drets comunals. Prop de dos-cents veïns es van reunir i van votar a favor de la defensa del comunal. El 20 d'octubre de 1843 la Diputació va nomenar nous regidors per restablir l'ordre i manar que els propietaris que paguessin més de tres-cents vint reals de billó de contribució tinguessin dues armes de foc de major calibre per a la seva defensa i per prestar els serveis que el bé públic exigia. Poc temps després, l'ajuntament va obtenir trenta fusells amb més de cinquanta paquets de cartutxos. L'alcalde i hisendat, Joan Vidal, va fer publicar un ban on s'indicava que *«a fin de contener los desmanes de los díscolos y los desordenes que á motivo de las revueltas pasadas estaban acostumbrado [...] a fin de de evitar el abuso que se experimenta de hurtar frutas, hortalizas y demás utilidades de las tierras se prohíbe y nadie podrá entrar en propiedades ajenas sin expresa licencia de su dueño, aunque sea con el pretexto de coger hierbas bajo la multa de 30 reales por primera vez y doble en caso de reincidente, siendo los padres responsables de las faltas de sus hijos y dependientes»*¹. Però, malgrat totes les amenaces, el conflicte

¹ Ban del 17 de juny de 1845. AMLLA, fons Ajuntament de Llagostera.

continuava i el 8 de desembre de 1845 l'ajuntament va manifestar la seva voluntat d'arribar a una concòrdia, que no es va produir perquè les condicions dels propietaris van resultar inadmissibles per als veïns (CONGOST, 2010).

A Cantallops, continuava la lluita per la recuperació d'un comunal que havia passat a mans dels terratinents. El 1825 i el 1826 l'ajuntament va fer reclamacions i súpliques a l'Intendent i el 1827 va iniciar un procés per recuperar l'ús del comunal. La primera sentència es va dictaminar el 27 de maig de 1839 i el veredict va absoldre la comtessa de Peralada i els hereus beneficiaris dels establiments i va imposar a l'Ajuntament i al Comú de Cantallops *«el silencio y acallamiento perpetuo en la misma»*². El 27 d'agost de 1842 es va considerar que el domini directe de la muntanya de Cantallops era competència de la comtessa de Peralada i una altra sentència del 4 de març de 1844 va anar en la mateixa línia, tot i que va reconèixer el domini útil de les parts dels terrenys de la muntanya que no havien estat establertes en emfiteusi (SERRANO, 2009). Els intents per recuperar el domini útil de tota la muntanya van continuar, com veurem més endavant.

El 1840 un decret va legalitzar l'**associacionisme obrer** i a Barcelona es va crear l'Associació de Protecció Mútua d'Obrers de la Indústria Cotonera, que va ser el primer sindicat del país i que, a més de tenir una funció assistencial, es creava *«con el objeto de que los tejedores no tengan que sujetarse por necesidad a las exigencias de los fabricantes respecto a rebajar o disminuir el precio del jornal»*, utilitzant la vaga, recolzada per una caixa de resistència, com a instrument per fer front a les decisions dels capitalistes que posessin en risc la subsistència dels treballadors (FONTANA, 2003). El novembre de 1842 es produeix una revolta a Barcelona per la crisi del sector cotoner, que va produir atur, i pels **burots** que gravaven els productes que

² ACAE. Segon manual de José Conte Lacoste Ribas, Notaria de Figueres, núm. 357 (1859), f. 923 v.

creuaven la muralla de la ciutat i dificultaven la subsistència de les famílies dels obrers que treballaven en aquest sector. El detonant del conflicte va ser la negativa d'uns obrers de l'associació a pagar al burot quan tornaven d'un berenar campestre de diumenge³. Hi van haver detinguts i com a protesta es va organitzar una manifestació al davant de l'ajuntament que va ser reprimida per l'exèrcit i que va desencadenar un aixecament a tota la ciutat. El periodista Eduardo Chao explicava així els esdeveniments: «*Las campanas tocaban a rebato, la gente del campo acudía a la defensa de sus hermanos, se fortalecen las barricadas y se levantan otras nuevas, banderolas negras y rojas ondean en todas las torres y azoteas.*»⁴. Els obrers van causar sis-centes baixes a l'exèrcit entre morts i ferits. El 3 de desembre la revolta va ser reprimida amb duresa per Espartero quan va fer bombardejar la ciutat al capità general Antonio Van Halen, amb nombroses víctimes, després de dotze hores de bombardejos. Seva és la frase «*a Barcelona hay que bombardearla al menos una vez cada 50 años*». Aquesta actuació va suposar la fi de la seva regència quan el general Prim, el maig de 1843, es va revoltar a Barcelona i el van seguir altres ciutats, com Granada o Madrid. Prim va acabar defraudant les classes populars barcelonines i a l'agost hi va haver una altra revolta coneguda com la **Jamància**⁵. Vuitanta-un dies es van mantenir en peus les classes populars de Barcelona, que van acabar cedint amb el bombardeig de la ciutat pel general Prim, fins que la ciutat va capitular el novembre.

³ També va haver-hi altres motius, com els que esmenta Ferdinand de Lesseps, cònsol francès a Barcelona: «Els esdeveniments de Barcelona no han tingut altres causes que la irritació dels catalans contra els rigors militars del general Zurbano i contra els projectes de negociacions comercials de Madrid. L'establiment de la quinta o llei de reclutament ha acabat d'excitar els esperits. És ben sabut que els catalans han tingut sempre la pretensió de sostreure's a les lleis de la monarquia espanyola» (FONTANA, 2003)

⁴ «*La Guerra de Cataluña, historia contemporánea de los acontecimientos que han tenido lugar en el Principado desde 1827 hasta el día, con las biografías de los principales personajes, carlistas y liberales, redactada por oficiales que fueron actores o testigos de los acontecimientos*», Eduardo Chao. Madrid: B. Gonzalez, 1847.

⁵ En caló, *hamar* o *halar* significa menjar.

Quan el general Espartero va ser obligat a abandonar el seu càrrec, per evitar una nova regència es va avançar la majoria d'edat d'Isabel dels 16 als 13 anys, va ser coronada el 23 de juliol de 1843 com Isabel II. Després d'arribar els moderats al poder el maig de 1844 s'inicia la **Dècada Moderada**. La desamortització d'Espartero es paralitza i el govern inicia els acostaments amb l'Església.

El 1844 és també l'any de la creació de la Guàrdia Civil, el cos militaritzat creat per garantir l'ordre i en particular per protegir la propietat. A Catalunya les seves actuacions i detencions apareixen en els butlletins oficials provincials, per exemple el mes de gener de 1858 al butlletí de Girona trobem dos delictes contra la propietat: un per tallar llenya en un bosc a Amer i l'altre per caçar sense llicència a Banyoles i Castelló d'Empúries (SERRANO, 2015). Aquestes pràctiques, entre d'altres, eren les pròpies que feien els veïns d'un terme segons el dret consuetudinari immemorial i que a partir de llavors es van prohibir⁶, mentre les pràctiques abusives van esdevenir llei.

⁶ Pasqual Madoz, responsable de la desamortització que porta el seu nom, era partidari de la repressió organitzada entre propietaris i forces de l'Estat contra aquests costums que eren transmesos de pares a fills. Costums que s'havien d'eradicar mitjançant la instrucció estatal. En el seu Diccionari té un fragment datat del 1844 referit a Barcelona on descriu que *«otro motivo que abre anchura senda á los atentados contra la propiedad agrícola, es el hábito contraído en el territorio de entrometerse en los montes, campos y viñedos, sustrayendo de ellos los frutos, y destruyendo los bosques y arbolados. Observándose en casi todos los pueblos, que desde una edad muy tierna acostumbran los padres obligar á sus hijos á ir a los bosques ajenos á cortar leña y traerla á sus casas [...] La represión de este delito pende tanto de los propietarios, como del Gobierno; los primeros asociándose para la reciproca protección de sus intereses, con el establecimiento de guardar, y otras medidas que permite la ley; y el segundo, por medio de la competente policía rural [...] La falta de instrucción pública se deja conocer por las circunstancias de ser más frecuentes, allí donde es menor, los actos de violencia contra las personas. Cree la junta gubernativa lo mismo que nosotros creemos, y no puede dudarse que, generalizando la instrucción primaria, y procurando que las escuelas y establecimientos de esta clase, contasen como uno de los principales deberes, la enseñanza de los principios religiosos, cimentando el sistema de aquellos, sobre la buena moralidad, se conseguirá suavizar las costumbres, introducir hábitos de respeto a las personas y á las propiedades, y destruir por fin las inclinaciones funestas que han dejado impresas en los pueblos las convulsiones y trastornos de que son víctimas hace algunos años»* (MADOZ,

El 1845 esclata una important revolta catalana contra les quintes, el nou sistema de leva de l'exèrcit espanyol que s'havia implantat l'any 1837 durant la Primera Guerra Carlina i que significava una modificació dels «costums del país». Abans de 1845, a pobles i viles com la vila de Sarrià, la quinta era un impost que requeia sobre la col·lectivitat, però el nou sistema activava un nou element extern, estatal, de diferenciació social a l'interior de la col·lectivitat, seleccionant uns quants individus per sorteig, un fet que implicava la introducció d'una lògica individualista que no s'entenia bé amb les antigues tradicions comunitàries (TOSCAS, 1997). L'oposició de molts catalans a les quintes serà una constant des de la seva existència.

Aquest mateix any s'aprova una nova Constitució, en la qual la sobirania estarà compartida entre les Corts i la Reina, quelcom al que es negaven els progressistes, per bé que no la van poder impedir, ja que estaven en minoria. Per acabar amb el conflicte entre carlins i liberals, el filòsof i clergue català Jaume Balmes i el periodista i polític valencià Antoni Aparici van projectar un pacte que consistia en el casament entre Isabel II i Carles Lluís de Borbó i de Bragança, fill i hereu de Carles Maria Isidre de Borbó, però l'intent va fracassar i l'octubre de 1846 Isabel II es va casar amb el seu cosí Francesc d'Assís de Borbó.

El 1846 s'inicia una nova crisi econòmica a tot Europa. A Barcelona i a altres ciutats industrials catalanes l'atur era considerable per la disminució de la demanda i l'augment del contraban, els magatzems estaven plens i les fàbriques parades. Això va portar a la misèria a molts obrers que farien que la següent revolta contra el sistema liberal, que estava latent, fos més plural. Al camp el «sagrat dret de propietat» continuava generant una transgressió

Pasqual, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Tomo III, Madrid, 1849, p. 437)

de la normativa per part dels camperols⁷, que encara feien ús dels drets comunals que els reconeixia la legislació anterior, unit a la creixent centralització de l'administració que comportava la reimplantació de les cinquenes i l'establiment dels consums⁸ que gravaven els productes d'alimentació, fent recaure l'impost al consumidor en lloc de fer-ho al productor. Tot això va fer que la fam i el descontentament campessin pertot arreu. D'altra banda, algunes partides carlines continuaven arreu de Catalunya, com ara bandolers, que segons les fonts isabelines es dedicaven al saqueig, al robatori, als segrestos i que imposaven impostos revolucionaris per subsistir; eren els **trabucaires**.

El setembre de 1846 es va produir a Solsona la revolta de la partida del sacerdot i mariscal de camp Benet Tristany amb tres-cents homes, que marca el començament de la **Segona Guerra Carlina** i que va rebre el nom de la **guerra dels Matiners** perquè els primers a aixecar-se van ser els carlins catalans que van nodrir la revolta del 1846 al 1848, als quals es van unir a partir de 1848 progressistes i republicans, tot volent emular una nova revolució francesa. A París, els treballadors havien aixecat al voltant de mil cinc-cents barricades i la pressió ciutadana finalment havia donat pas a la Segona República francesa. Mitjançant una lectura reduccionista dels fets s'ha intentat justificar la revolta pel sentiment d'engany que havia produït als carlins el casament d'Isabel II amb Francesc d'Assís, però això no és suficient per explicar l'èxit i la complexitat de la revolta. Com explica Josep Fontana la guerra dels Matiners «té molt més a veure amb el malestar social

⁷ Els camperols tenien una idea «indígena» sobre la propietat de la terra que es contrapassava amb la idea liberal del «sagrat dret de propietat». Segons aquesta cosmovisió, no són les muntanyes que pertanyen als veïns, sinó que són els veïns que pertanyen a les muntanyes i ni tan sols ells podien transferir als seus fills la propietat d'un tros de comunal perquè no era alienable. Tot i que per haver nascut allà i tenir casa amb foc sí que tenien el dret de gaudi. Això permetia que el comunal, segons aquesta concepció, es mantingués inalterable i fos una font de subsistència per les futures generacions, és a dir, es tenia en compte la sostenibilitat de la terra (Jordi Viñas, 2015).

⁸ Tribut establert el 1845 a l'Estat espanyol per als articles de primera necessitat i comestibles. El seu valor augmentava segons el nombre d'habitants d'una població.

que amb preocupacions dinàstiques» (FONTANA, 2003). El gruix dels revoltats van ser treballadors que es dedicaven a les tasques agrícoles i industrials, que com hem vist estaven passant per una seriosa crisi de subsistència i que buscaven alternatives per sortir del pacte de fam en què estaven sumits. Molts d'ells es van unir a les partides pels jornals i pel compromís que rebien que no es trobarien privats dels mitjans de subsistència quan abandonessin les armes, tal com, per exemple, va assegurar el polític Luis Fernando de Córdova al capitost carlí Pons.

El 1847 s'unien a les partides els carlins exiliats a França que tornaven perquè l'amnistia de novembre comportava la retirada del subsidi francès. Passar legalment la frontera els comportava la prohibició de tornar als seus pobles, amb què molts acabaven enrolats a les partides per fugir de la miserable vida d'emigrats. El 1848 s'hi unien partidaris d'altres opcions menys tradicionalistes. Així, moltes vegades es donava la circumstància que carlins i republicans es trobaven acampats en un mateix lloc: uns, formant cors i cantant himnes religiosos, i els altres, entonant cançons republicanes, com va descriure el republicà Güell i Mercader. El moderat Simó descrivia aquesta direcció bicèfala com la suma d'«el diable i la creu», que també va ser anomenada **coalició carlina-progressista**. El suport popular era important, com va dir Luis Fernando de Córdova, «*Su odio a los moderados era tal, que no sólo dejaban que los sucesos se desarrollasen y que las dificultades crecieran, sino que demócratas y liberales conspiraban en todas las ciudades activamente y levantaban también partidas auxiliando a los carlistas en su obra*»⁹. El mateix general Pavía veia que era més fàcil vèncer la revolta per la via política que per les armes: «*Con sólo las tropas no puede desenvolverse la tranquilidad [...] Cataluña encierra infinitos elementos que, una vez puestos en acción, son peligrosísimos. Hoy considera heridos de muerte sus intereses [...]; el partido carlista [...] utiliza y aprovecha*

⁹ FERNÁNDEZ DE CORDOVA, Fernando, *Mis memorias íntimas*, BAE, Madrid 1966.

circunstancias que le son tan favorables, porque, prescindiendo de que en los pueblos pueda o no encontrar simpatías, la miseria de las clases obreras se presta a sus miras, en cuanto que todos los necesitados y disgustados se acogen a donde encuentran medios de subsistencia»¹⁰ (ANGUERA, 1999). L'exèrcit isabelí era deu vegades superior al nombre de guerrillers matiners revoltats en armes, però el coneixement del territori i el suport popular que van rebre va fer que aquesta guerra desigual s'allargués tres anys fins al maig de 1849, quan l'última partida, que dirigien els germans Tristany, creuà la frontera francesa davant la persecució de l'exèrcit isabelí, igual que havien fet abans altres partides. El juny de 1849 el govern va publicar un decret per amnistiar els carlins i, més de mil quatre-cents van tornar a la península, mentre uns altres van decidir quedar-se a França.

El 1851 es va signar el **Concordat**, un tractat entre el govern del Partit Moderat espanyol i la Santa Seu, pacte que va ser beneficiós per a l'Església, ja que li va garantir compensacions i seguretat jurídica. L'Església reconeixia Isabel II com a reina d'Espanya i acceptava la desamortització que s'havia produït, mentre l'Estat es comprometia al manteniment de l'Església. A partir d'aquest tractat, l'Església tenia dret a adquirir i posseir béns que ja no podrien ser objecte de desamortització¹¹.

Durant el final de la Dècada Moderada la lluita per recuperar el comunal continuava¹². Tornant al cas particular de Cantallops, el 22 de març de 1853 hi va haver una nova sentència que va tenir els mateixos resultats que les anteriors: absolució dels demandats, no donar lloc a la restitució dels

¹⁰ PAVIA, Manuel, *Memorias sobre la guerra de Cataluña*, Madrid 1851.

¹¹ Segons l'historiador Antoni Moliner: «la reforma liberal pretenia en el fons convertir l'Església en un dòcil instrument de la màquina estatal seguint els mateixos principis de la política regalista en la qual s'havia inspirat.» (Antoni Moliner Prada, 2008)

¹² I també els tancaments de terres, que a partir de la segona meitat del segle XIX s'anuncien en els butlletins provincials. Per exemple, el juliol de 1851 un grup de propietaris de Barcelona anuncien el tancament dels seus dominis que eren protegits per guarda boscos armats (BOPB. Viernes 18 de Julio de 1851, núm. 85, p.4) (Lluís Serrano, 2015).

terrenys al comú i la imposició de silenci sobre la qüestió. El procurador del síndic del comú va presentar un recurs a aquesta sentència on al·legava que era contrària al decret de 6 d'agost de 1811 i a la Llei de senyorijs de 3 de maig de 1823, per la qual cosa es va valer de l'abolició de les jurisdiccions, tot confont, intencionadament o no, els senyorijs territorials amb els jurisdiccionals, i va acusar els antics senyors d'haver exercit en el passat el domini per la força, d'utilitzar, també, «l'odiosa denominació de vassalls»¹³, i tot sostenint que els comtes només tenien el domini jurisdiccional en funció de l'escriptura d'atorgament de Carlemany i que, per tant, la muntanya mai no havia estat propietat de particular, va demanar que es presentés un títol que acredités el suposat domini directe. Aquí veiem com alguns síndics del comú es valien d'una nova estratègia, un al·legat que es recolzava en les lleis liberals i en un llenguatge revolucionari per intentar persuadir les potestats. El 7 de novembre de 1855, per raons econòmiques, el síndic del comú va retirar el recurs de nul·litat iniciat l'abril de 1853, però el conflicte continuaria. De fet, molts veïns de Cantallops van ser denunciats diverses vegades per entrar a la finca i tallar arbres recolzant-se en el dret de servitud i usos comunals, sobretot des de 1853 a 1887, quan Maria Batlle, una de les hereves dels emfiteutes, va presentar el 19 de març de 1887 una demanda perquè es declarés el domini útil de la muntanya de Cantallops per a ella i els socis de condomini (SERRANO, 2009).

El 28 de juny de 1854 es produeix el pronunciament militar del general O'Donell per obligar la reina Isabel II a substituir el govern del comte de Sant Lluís, que no era del grat ni de progressistes ni d'alguns grups moderats. El pronunciament va fracassar però per tal de guanyar-se el suport popular els militars revoltats van publicar el Manifest de Manzanares, que prometia una regeneració liberal. El manifest va mobilitzar les classes populars urbanes a causa de la greu crisi de subsistències que semblava no

¹³ ACAE. Segon manual de José Conte Lacoste Ribas, Notaria de Figueres, núm. 357 (1859), f. 925 v.

tenir fi i el 14 de juliol es va iniciar una insurrecció a Barcelona que aviat es va estendre a altres ciutats, l'anomenada revolució de la Vivalcarada. El **conflicte de les selfactines**, màquines automàtiques de filar, en va ser un dels fets més importants. Multitud d'obriers filadors van iniciar a Barcelona l'incendi de fàbriques de selfactines, dins les reaccions que es donaven a Europa contra la mecanització del procés de producció que estalviava mà d'obra i provocava l'atur. El 17 de juliol alguns obrers van ser afusellats a Barcelona. Finalment la reina Isabel II va haver de cedir i donar pas a un nou govern progressista amb Espartero com a president, en el que es coneix com el començament del **Bienni Progressista**. A Barcelona, va créixer l'associacionisme del moviment obrer i alhora el nou capità general de Catalunya, el general Zapatero, conegut com el «general cuatro tiros», continuava la política de repressió de l'anterior govern, havent-hi fins i tot condemnes a mort i més execucions, com la del líder obrer Josep Barceló. El 21 de juny de 1855 es van prohibir les associacions obreres i com a resposta el 2 de juliol es va iniciar la primera vaga general d'Espanya, que es va estendre per totes les zones industrials de Catalunya¹⁴.

Amb el canvi de govern es continuaren produint intents per restaurar costums comunals. A Llagostera, el 18 de juliol de 1854 –per les noves

¹⁴ «El afrentoso estado en que durante cuatro días se halla la capital de Cataluña: amenazada ya la propiedad y seguridad de las personas por la multitud de criminales que la han invadido, y por los carlistas que a la sombra de las disenciones levantan su ominosa enseña, coincidiendo la aparición en el Principado de varios cabecillas y facciones, accediendo a la reclamación unánime de todas las autoridades y vecinos honrados a quienes creí conveniente oír, para que concluya la situación que mantiene en viva alarma a este industrioso pueblo; y en uso de las facultades a que debo recurrir en un caso tan extremo, he tenido a bien mandar:

Artículo 1º Todo forastero que sin cédula de vecindad ni modo de vivir conocido se halle en esta ciudad dos horas después de la publicación de este bando, será aprehendido por la Milicia nacional, Alcaldes de barrio y dependientes de la autoridad civil, para entregarlo a la autoridad militar.

Artículo 2º Será igualmente aprehendido todo el que impidiere el libre ejercicio de la industria, ó ejerciere coacción para que se abandonen los talleres.

Artículo 3º Los comprendidos en los artículos anteriores serán gubernativamente destinados al ejército de Ultramar por seis años; o sufrirán un equivalente los que no valgan para el servicio de las armas por su nulidad personal» (ban del general Zapatero del 5 de juliol de 1855).

circumstàncies polítiques— accedí a l'alcaldia un dels regidors del període 1842-1843 que més havia lluitat per restituir el privilegi de 1240. Una de les seves primeres actuacions va ser no executar la sentència judicial emesa el 12 de juny de 1854 pel Jutjat de primera instància de la Bisbal favorable al propietari Rissech, tot al·legant que la seva execució alteraria l'ordre públic en moments tan delicats de crisi de subsistència. Els conflictes entre els veïns i el propietari Rissech són continus. Els primers van intentar entrar a les finques a buscar llenya «als boscos del comú», com així ho reproduïxen les actes de les sessions de l'ajuntament de 1855¹⁵, mentre el propietari enviava els seus homes per impedir-ho. El 23 d'abril de 1855, «*debido a la gran extensión de los bosques comunales*»¹⁶, es forma la **Junta de Administración de Montes** que preveu l'article 27 de les **Ordenanzas de Montes** de 1833 i es nomenen dues persones com a guardaboscors, però el 4 de setembre de 1855 una nova sentència del jutge del partit de la Bisbal adverteix que s'imposarà una multa de cinc-cents rals a l'ajuntament si dificulta l'extracció de carbó que Joan Rissech estava fent als seus boscos, i, a més, obligava a més a retirar els guardaboscors i a fixar un ban on s'indica que «nadie vaya a coger leña en los bosques que están en cuestión del término de esta Villa suspendiendo el ir á bosque hasta nueva disposición»¹⁷. A partir d'aquí, l'ajuntament està dividit per si continuar o no la lluita en els tribunals i el 5 d'octubre de 1856 ja no hi hauria un suport suficient. Aquest dia l'ajuntament aprova un expedient promogut pel propietari Joan Rissech per al nomenament de guàrdies particulars jurats del camp.

Durant aquesta lluita, els veïns s'anomenaven ells mateixos com «patriotes de Llagostera» i interpretaven la història i la revolució liberal de forma molt diferent de com la interpretaven els propietaris. Els veïns es

¹⁵ AMLLA, fons Ajuntament de Llagostera, Actes de les sessions, Actes del Ple (1855).

¹⁶ Idem.

¹⁷ Idem.

lamentaven que des del privilegi de 1240 havien existit homes que a través del comandament havien intentat usurpar el comunal fins a aconseguir-ho i estaven esperançats que amb la revolució liberal la seva sort canviaria, i tenien una idea molt concreta del progrés: *«el progreso va siguiendo su carrera [...] por la senda de la razón [...] y va descubriendo vuestros enredos»*¹⁸, i per això denunciaven als que miren *«al pueblo como un nada»*, mentre que els defensors de la propietat pretenen parlar en nom de *«las luces del siglo en que vivimos»* i veuen els patriotes de Llagostera com «gente malhechora» i «turba engreída» amb idees anacròniques que si prosperessin «conducirían a senderos que harían retrogradar a un despotismo igual sino peor que el feudalismo»¹⁹. En un article del periòdic *El constitucional* es tractava aquest conflicte –defensant el privilegi de 1240– i es denunciava que *«algunos han tenido la desfachatez de apropiarse el territorio sin que posean ningún título capaz de legitimar su posesión, y ha llegado a tanto su osadía que han colocado en los términos de sus usurpadas heredades guardabosques armados que impiden acercarse a ellas a los vecinos del pueblo [...] Son muchos los pueblos en que los bienes del común sirven solamente para llenar las arcas de unos cuantos magnates o particulares»*²⁰.

Sobre aquests fets, la historiadora Rosa Congost n'ha fet la següent reflexió: «El lector pot i s'ha de parar a reflexionar. Amb quin dels arguments exposats se sent més còmode? Amb l'argument dels hisendats de Llagostera que, en nom de les llums del segle, intenta fer callar les reivindicacions del poble qualificant-les d'"anacròniques" i pròpies del "feudalisme"? O bé amb l'argument dels "patriotes de Llagostera", que

¹⁸ Manifest titulat «¡Habitantes de Llagostera!» signat per «patriotas de Llagostera», editat el 7 d'octubre de 1842.

¹⁹ «Poesías Castellanas y Catalanas sobre los disturbios en la villa de Llagostera hasta el mes de noviembre de 1843», cf. ACSE, Impresos.

²⁰ Periòdic *El constitucional*, 18 de febrer de 1842.

conceben el progrés com una forma de "descobrir els embolics i les trames dels poderosos"?» (CONGOST, 2010).

«La Revolución [liberal] no hizo nada propio ó mejor, nada nuevo. Resumió, dándole remate formal y aparatoso, el sentido individualista que había venido creciendo en la política y en la ciencia desde el Renacimiento, especialmente, y al que se debían las desamortizaciones españolas, los repartos de Luis XIV y Luis XV, las distribuciones y las Enclosure Acts de los ingleses. Bien pudo decir Le Play que "los vicios de la Revolución, cuanto más se estudian, más se ve que no ha sido sino la continuación ó la consecuencia de los abusos del antiguo régimen decadente" [...] Conseguido el objeto principal, que era la gran reforma revolucionaria, se impuso el espíritu individualista que latía en su fondo, y vinieron los repartos y ventas de bienes comunales, las leyes sobre herencias y la destrucción de las comunidades familiares; de cuyo sentido no se apartó un ápice el Código de Napoleón, hasta merecer la célebre frase de Renan: "El Código de Napoleón está escrito para un hombre nacido expósito y muerto célibe"» (Rafael Altamira, *Historia de la propiedad comunal*)

LA FI DEL MODEL COMUNAL

El 3 de maig de 1855 es fa pública a *La Gaceta de Madrid* una nova desamortització duta a terme pel Ministeri d'Hisenda de Pascual Madoz que declarava en venda tots els béns pertanyents a l'Estat, l'Església (però aquesta vegada amb l'acord de les potestats religioses), els ajuntaments i els establiments públics, per bé que exceptuava la venda de tots aquells «*montes y bosques cuya enajenación no crea oportuna el Gobierno*». Per donar compliment allò que disposava, la *Junta Facultativa del Cuerpo de Ingenieros de Montes* va elaborar una primera *Clasificación General de los Montes Públicos* el 1859 que determinava que muntanyes i boscos quedaven fora de la venda. La **desamortització de Madoz** culminava el llarg procés de descomunalització. Els comunals primer van ser apropiats pel municipi com a entitat autònoma i separada del comú, després per la usurpació de particulars i per l'Estat liberal. A través del Ministeri d'Hisenda es va impulsar la venda del patrimoni del comú, mentre el Ministeri de Foment era l'encarregat d'intervenir les finques que quedaven exceptuades de la desamortització (SALA, 1996).

Aquesta desamortització va ser la que va tenir un major impacte en quant a la pèrdua dels de propis i dels comunals dels pobles i, pràcticament, va

implicar-ne la desintegració definitiva com a béns gestionats pel comú. Al principi, el comunal era exceptuat de la desamortització si ho havia estat durant els últims vint anys ininterrompudament, és a dir, sense haver produït renda a favor del comú, com era el cas dels béns de propis l'aprofitament dels quals estava subjecte al pagament d'una renda. Però, aquesta excepció va quedar en un no res, ja que durant el procés desamortitzador es van redefinir els conceptes «béns de propis» i «béns comunals» sobre la base d'uns criteris nous, tot reduint l'abast del terme «béns comunals», així quedant limitat només a alguns dels béns dels pobles. A l'antic règim no existia contraposició entre els dos tipus de béns, ja que tots dos es consideraven dins la categoria ambivalent dels comunals i era molt normal que un mateix terreny o muntanya durant un temps fos d'aprofitament comú i durant un altre període fos de propis, segons les necessitats de la comunitat (SERNA, 2004). A conseqüència d'això molts comunals entraren a subhasta, a vegades per haver pogut demostrar que havien estat de propis en algun interval de temps dins d'aquest període de vint anys, altres vegades per desídia administrativa i, també, per la impossibilitat dels ajuntaments de fer front a la complexitat burocràtica, o per manca de voluntat dels mateixos, per declarar-los béns d'aprofitament comunal.

Un altre aspecte substancial que es va establir, a més de la diferència entre béns de propis i comunals, va ser el fet de considerar els béns de propis propietat de l'ajuntament quan fins aquell moment la diferència entre tots dos es limitava a l'explotació i no a la titularitat. A més, aquesta diferència, basada en criteris d'explotació, tenia caràcter circumstancial per a un mateix bé, com ja hem vist. Si observem el **catàleg de Montes**, es constata que es va produir una important mutació de béns comunals a béns de propis (PAU I GRATACÓS, 2003).

En algunes ocasions els pobles ignoraven l'existència de vies jurídiques per paraitzar la venda de les muntanyes, de manera que la venda era consumada sense cap tipus d'impediment legal. En altres, els municipis aconseguien l'excepció d'algunes muntanyes després de presentar la documentació exigida, com és el cas del "Gresolet" a Saldes (Berguedà) (MANGAS, 1984), però també va haver-hi expedients que no van aconseguir prosperar per la indolència de l'administració o perquè no complien els requisits exigits, Rafael Altamira descriu aquesta situació: «*La determinación de las excepciones de venta por razón de aprovechamiento común exigía una justificación que a veces era imposible para los pueblos. Por otra parte, los municipios se resistían a aquella fiscalización de sus actos, y dando por valedero su derecho, seguían aprovechando sus comunales, sin acudir a la excepción ni preocuparse por la ley de desamortización [...] si bien es cierto que a la demora de los pueblos se unía la de la Administración central en el despacho de los expedientes ya incoados.*» (ALTAMIRA, 1890). Tot i que existia la possibilitat d'exceptuar els terrenys que sol·licitessin els municipis entre els comunals, l'última paraula la tenia el Govern, fet que va provocar que a la pràctica la majoria de les sol·licituds d'excepció fossin denegades (BONALES, 1996).

A Catalunya, com hem vist, per a l'administració també quedarien fora de la categoria de comunal, com també de la desamortització, una important quantitat de béns comunals que ja no eren reconeguts com a tals, ja que havien estat privatitzats per particulars amb l'ajuda del poder polític, tant absolutista com liberal, que va regularitzar la seva situació al nou marc legal. Com explica el catedràtic de Dret Alfonso Nieto, la privatització del comunal, a més d'haver estat fomentada per la desamortització, va quedar «*consagrada también en una serie sistemática de usurpaciones privadas por parte de quienes habían conseguido apoderarse de una parcela y, olvidando su naturaleza comunal, impusieron sobre ella su propiedad privada al amparo de mecanismos jurídicos distorsionados –empezando por el Registro*

de la Propiedad– y siempre con la tolerancia culpable de las Corporaciones Locales, cuyos miembros participaban con frecuencia en el abuso» (NIETO, 1991). D'altra banda, com ja hem assenyalat, durant l'antic règim es van utilitzar tres vies per fer front als acaparaments financers: les hipoteques, les vendes a carta de gràcia i els arrendaments d'aprofitaments en pública subhasta, de manera que és possible que a Catalunya l'atac més gran als comunals vingués per la via de la consolidació de situacions anteriors i no tant per la de les vendes de béns desamortitzats.

Ni el Ministeri d'Hisenda ni el Ministeri de Foment eren proclius a les excepcions de venda dels béns comunals, i reconeixien com a muntanyes d'aprofitament comú una petita part de les que realment ho eren, ja que d'una altra manera haguessin limitat l'abast de la desamortització (LOPEZ ESTUDILLO, 1992). Els enginyers forestals tampoc no eren partidaris del manteniment de les pràctiques comunals perquè suposava una pèrdua de control sobre l'execució del *Plan Anual de Aprovechamientos* per part del Districte. La Llei de montes de 1863 indicava que «*subsistirán los aprovechamientos vecinales que existan legítimamente cuando no sean incompatibles con la conservación del arbolado*», és a dir, s'admetia la possibilitat que els aprofitaments veïnals fossin extingits només declarant-ne la incompatibilitat amb els criteris que establís l'Estat (GARCÍA DE ENTERRÍA, 1976). Un problema, també generalitzat, era el frau de les institucions i dels funcionaris implicats directament en el procés. El caciquisme establia xarxes de clientelisme entre oligarquies i institucions i, afavoria la consecució dels seus interessos (BONALES, 1996).

Les formes de defensa dels aprofitaments comunals van ser diverses, com l'oposició per part dels municipis a la subhasta d'aprofitaments, amb què quedaven desertes i obligaven l'administració al gaudi dels seus productes als

veïns. També, s'utilitzaven més-dients¹ «figurats», homes de palla dels ajuntaments que posteriorment posaven els aprofitaments a disposició dels veïns més pobres (MONTIEL, 1996). Una de les formes més originals de defensa dels aprofitaments comunals es va produir als pobles de l'Empordà. Segons explica Joaquín Costa la importància del comunal en aquesta zona justificava que la desamortització generés un malestar en la població local: *«La ley desamortizadora de 1855 se ha encontrado en el Principado catalán con numerosas poblaciones en que todo el término era comunal, propiedad colectiva del vecindario, sin más excepción que las casas y los huertos o cercados anejos a ellas. Tales, por ejemplo, en el Pirineo Catalán, Pardinas, Ogassa, Surroca, Molló, Caralps, Planés, Tossas y otras, según el señor Pella Forgás»* (COSTA, 1983). Per aquesta raó van sorgir iniciatives personals per defensar el dret de la població local davant els nous propietaris dels terrenys alienats, com la del senyor Josep Pella Forgás, advocat del col·legi de Barcelona, que reivindicava *«los aprovechamientos de aquellos en concepto de usufructuarios, no dejando a los nuevos adquirientes más que la propiedad nuda, que con la servidumbre que los aprovechamientos representaban, equivalía a bien poca cosa»* (ALTAMIRA, 1890). Una altra fórmula utilitzada per intentar preservar el comunal era la constitució de societats de veïns que compraven els béns desamortitzats, tot preservant-ne, posteriorment, el dret a l'aprofitament comunal (GARRIDO FALLA, 1926).

Una de les formes de resistència camperola més utilitzada es produïa a través de la via legal, mitjançant la intervenció dels ajuntaments, en què el consistori o l'alcaldia de barri participaven com a portaveu del conjunt de veïns. No obstant això, la resistència per via il·legal efectuada en col·lectiu també va ser àmpliament utilitzada, com la continuïtat de l'ús de llenyes i pastures a les terres privatitzades. Tenim, per exemple, el cas d'Espluga de

¹ El qui ofereix més en una venda, subhasta, etc., el millor postor.

Serra (Alta Ribagorça) on l'ajuntament es negà a complir les directrius marcades des de les potestats provincials i va mantenir el repartiment de la terra entre els veïns perquè continuaven fent la sembra en aquells terrenys. Un cas de resistència il·legal molt original el tenim a Pessonada (Pallars Jussà), on un col·lectiu de quatre persones van comprar unes terres que eren d'aprofitament comunal, com així ho demostrava un capbreu de 1509, i s'inicià la lluita entre els veïns i els compradors que arribà als tribunals. Mentre s'estava en tràmits judicials, els compradors explotaven la muntanya i durant el treball els veïns de Pessonada es presentaven en el terreny en grups armats i els obligaven a deixar la llenya i, se n'enduien les eines i els animals, que només serien retornats sota la condició que paguessin una multa, una acció tradicional per a la conservació de l'espai comunal dels pobles durant l'Antic Règim. El 1881, el Consell d'Estat va donar la raó als compradors, però fins i tot quan les potestats provincials van pressionar l'ajuntament, els veïns van continuar introduint el bestiar i recollint llenya a la finca (BONALES, 1996). Una altra de les formes de lluita per via il·legal la tenim amb l'ocultació del patrimoni per part dels ajuntaments. La *Dirección General de Propiedades y Derechos* de l'Estat investigava les finques municipals no declarades pels ajuntaments. Quan es descobria una ocultació, la Direcció General demanava a la Diputació Provincial les certificacions de propis. Si la finca constava que havia estat arrendada en qualsevol moment des de 1835 s'iniciava el tràmit de venda sempre que no hi hagués causa forestal d'excepció (SALA, 1997).

Per a conèixer amb més detall com va afectar el procés desamortitzador i com es va defensar el comú, vegem un estudi realitzat a la zona prepirinenca de la Conca de Tremp, on existien importants zones muntanyoses, la majoria d'ús comunal, que eren utilitzades, entre altres aprofitaments, per al gaudi de llenyes i pastures. Al començament del procés en aquesta zona, el 1856, la terra era qualificada per l'administració com a béns de propis dels municipis, en canvi, el veïnat i els ajuntaments la consideraven muntanyes o

terres d'aprofitament comú, lliure i gratuït. La resistència al procés va ser important, com palesa el fet que de la terra sortida a subhasta el 57% no va ser comprada. La major part del que es va comprar era de béns de propis –o comunal per als veïns– i en menor nombre va afectar els béns eclesiàstics. L'origen de la majoria dels compradors era local i comarcal, aproximadament un 80% de veïns de la Conca (comerciants, agents de negocis i camperols acomodats). El 75% de les terres subhastades eren d'un conjunt de municipis on la superfície de forest era aclaparadora, no existia el regadiu i el secà era de baix rendiment. Aquests municipis van ser Alzamora, Aramunt, Aransís, Castissent, Esplugu de Serra, Gulp, Hortonedu de la Conca, Mur, Orcau, Sapeira i Serradell. El comunal, en aquests municipis, era determinant per a la subsistència dels seus habitants. A Sapeira, per exemple, el 36,29% de les terres era comunal, mentre el 50,08% estava molt repartit entre els veïns residents al municipi. De fet, el 64,23% dels pagesos tenia menys de 25 jornals de terra i es coneix que en aquesta zona la superfície de terra necessària per a la reproducció econòmica de la pagesia que els permetés una posició estable estava entre els 25 i els 32 jornals. Així doncs, sembla evident que l'ús dels comunals per a l'extracció de llenya, la rompuda² per a un guaret arbustiu mitjançant repartiment veïnal i altres aprofitaments, eren fonamentals per al seu manteniment. La pèrdua del comunal, així doncs, podria provocar la proletarització de la pagesia o, si més no, debilitar-la encara més. També existia un sector que complementava la seva activitat amb la ramaderia ovina. Es tractaven de camperols més acomodats que solien formar part dels càrrecs municipals, d'ací l'interès de molts ajuntaments a aconseguir l'excepció, encara que no poguessin mantenir la titularitat del comú. Són ells els qui en la majoria dels casos adquirien les terres a baix preu (BONALES, 1996)

² Terra que es romp a fi de conrear-la. Conversió d'una terra boscosa en terra de conreu.

Si el rural català continuava en un conflicte que no semblava tenir fi, a les ciutats el nou proletariat no estava molt millor. Durant els primers mesos de 1856 les vagues a Catalunya eren contínues i altres ciutats estaven igualment en un ambient de crispació. Aquesta situació va ser aprofitada pel general O'Donnell per afirmar que el govern d'Espartero havia encoratjat unes masses que havien declarat la guerra als que «tenien» anant contra la propietat privada, aconseguint que la reina Isabel II el nomenés nou president del govern. Aquest nou govern va declarar l'estat de guerra per fer front a les revoltes. La resistència major va ser a la ciutat de Barcelona, on es van aixecar barricades al crit de «Guerra total i d'extermini als rics, els fabricants i els propietaris!» i es va combatre carrer a carrer, fins que la ciutat va ser bombardejada des del castell de Montjuïc el 18 de juliol de 1856 (BENET I MARTÍ, 1976). Dies després, els soldats, secundats per l'artilleria, van entrar a les barricades i van matar a baioneta tots els obrers que trobaven al seu pas, tot causant una autèntica carnisseria que va ser ampliada poc després amb les represàlies als capturats. Al diari "*El Centro Parlamentario*" van arribar a publicar que «*en ningún país civilizado se fusila tanto como en España*». Amb el cop contrarevolucionari no va arribar-se a aprovar la Constitució de 1856 que havien promogut els progressistes i es va mantenir la de 1845.

Amb la caiguda d'Espartero, el nou gabinet moderat va suspendre l'octubre de 1856 les vendes dels béns desamortitzats, que no es van reprendre fins dos anys després, amb el govern de la Unió Liberal d'O'Donnell (1858-1863), que inaugurava els torns amb els moderats, excloent-ne els progressistes. El Reial Decret del 16 de febrer de 1859 i la Reial Ordre de l'endemà, en compliment de la Llei de Madoz, ordenaven l'elaboració d'un inventari de boscos i pastures públiques on figuressin les finques alienables i exceptuades. En menys de quatre mesos els enginyers de forests van recollir la informació disponible, però a causa de la rapidesa amb què van elaborar-ho i de l'ocultació de les propietats dels pobles, en van

quedar fora molts terrenys comunals, que serien incorporats en posteriors inventaris. El 30 de setembre de 1859 es feia pública la *Clasificación General de Montes Públicos*, on la província de Lleida apareix ja com una de les demarcacions de l'Estat amb més terrenys desamortitzables (Pere Sala, 1996), tot i que altres pobles del Pirineu gironí també van ser afectats, com Alp, Puigcerdà i Llívia, que van perdre llurs muntanyes, si bé altres pobles van aconseguir salvar les seves de la venda, entre els quals es troba Queralbs, al Ripollès (MOLI, 2008).

El 1859 la crisi política del govern del general O'Donnell s'acreixia a causa dels nombrosos conflictes interns que es produïen contínuament. Per intentar desviar-ne l'atenció i reforçar un patriotisme que ajudés a superar aquests problemes van decidir declarar la guerra al Marroc tot al·legant unes suposades injúries als símbols de l'Estat, amb què es va iniciar la guerra d'Àfrica (1859-1860), en la qual van participar voluntaris catalans a les ordres de Prim. Aquest fet va ser aprofitat pels carlins per intentar una nova insurrecció. Dels múltiples intents que s'havien produït, com ara la fallida revolta liderada per Marcel·lí Gonfaus, *el Marçal*, el 1855. Els carlins van imitar l'esquema insurreccional de Riego de 1820, i van escollir el capità general de les Balears, Jaime Ortega. La nit de l'1 d'abril de 1860 les tropes d'Ortega, acompanyades del pretendent Carles VI i el seu germà Ferran, desembarquen als Alfacs (Montsià), però la falta de suport popular en un territori que se suposava carlí i les improvisacions van menar a un nou fracàs. El 18 d'abril va ser afusellat Ortega mentre els dos prínceps van ser acompanyats a la frontera, després de signar un document de renúncia als seus drets a la corona, que en arribar a França van declarar nul per haver estat signat sota coacció. La vinculació del carlisme català a l'**Ortegada**, com es va anomenar aquest succés, va ser purament accidental (ANGUERA, 1999).

La desamortització de Madoz, que no seria derogada fins al 1924, va continuar el seu procés espoliador, i amb això la resistència del comú. Un cas d'estudi sobre la desamortització dels béns comunals al Pallars Sobirà mostra com els veïns de Llessui van lluitar perquè aquests quedessin exclosos de la desamortització, fins al punt –com veurem més endavant– de crear una **Societat de Veïns** de la muntanya de Llessui per comprar els terrenys quan tots els altres intents havien fallat. En el context de l'alta muntanya, els béns comunals eren decisius per a tots els grups socials. Per a aquells que tenien menys recursos el comunal era imprescindible per a la seva subsistència i l'accés gratuït o semigratuït a les pastures tradicionals també era important per a les classes més benestants. La interferència externa sobre el comunal reforçava vincles de clientelisme i paternalisme que creava contrapartides menys materials i afectava la cohesió de la comunitat en el seu conjunt. Fins al 1875, l'Estat es veia com un poder llunyà i abstracte, però a partir d'aquell any van créixer les postures realment intervencionistes i el poble optà per la creació d'un instrument de gestió amb aparença moderna. La superfície afectada per la llei de 1855 –tant pel que fa a boscos, terres o pastures– era molt considerable, no només en el context de la vall sinó, també, en l'àmbit del Pallars Sobirà.

La primera etapa de mobilització veïnal s'inicià el 1859 amb l'expedient incoat amb motiu de la sol·licitud d'excepció que presentà el municipi per evitar la privatització de la muntanya. La sol·licitud d'excepció afectava totes les partides de la muntanya, reconeixia els drets d'altres pobles a fer ús de les pastures en determinades zones i èpoques de l'any, i també indicava que els veïns de Llessui tenien dret a recollir llenya i fer fusta per a la construcció en els boscos de Caregue, Escàs, Rodés, Surp, Baiasca i Arestui. La presència dels ramats era important, com s'indica a la sol·licitud: «[...] que sin pastos no puede mantenerse ganado, que sin ganados no se pueden abonar sus fincas, que sin abonarlas no pueden ser productivas [...] por esto parecen escasos los pastos producidos por terrenos en propiedad

particular, por eso son necesarios los terrenos comunales»³. A la sol·licitud s'hi inclouïen declaracions jurades de certs veïns d'edat avançada i reconeguda honradesa que afirmaven el caràcter de la possessió i els aprofitaments. El 1867 es produí la paralització del procés, ja que es va acusar de falsificació documental els perits que elaboraven els certificats, de manera que l'administració hauria de tornar a reclamar nous certificats. Això, probablement, succeïa dins d'una estratègia de resistència passiva per part del comú per a allargar el procés i guanyar temps davant la possible subhasta (GIL, 2000).

La desamortització de Madoz no solament va afectar les muntanyes i els boscos, també la posada, la venda de tots els béns dels pobles que generaven renda com les cases, hostals, tavernes, botigues, molins, forns, fleques, carnisseries, etc. Un exemple el tenim en el molí i el forn comunal de Gironella (Berguedà). El 1859, l'Ajuntament de Gironella va enviar un expedient en què demanava que s'exceptuessin de la desamortització el molí fariner i el forn, però al setembre d'aquell mateix any la resposta d'Hisenda des de Barcelona va ser negativa. La subhasta del molí es va realitzar el 4 de desembre de 1860 i es va vendre per 141.160 rals a Ramon Alsina i Postius, després de passar per dos intermediaris. El 1862 Ramon Alsina ja consta en el cadastre de Gironella que pagava 361,47 rals de contribució pel molí i 167,53 rals per altres terres que havia comprat al voltant del canal de reg, i en la mateixa època ja demanava permís per construir una fàbrica de filats i teixits a prop del Llobregat. La maquinària d'aquesta indústria movia l'aigua del canal de reg del molí, que també continuaria molent després d'experimentar transformacions i millores, i no va tancar definitivament ni més ni menys que el 1990, després de la forta competència d'altres farineres (BUSQUETS, 2000).

³ AHL, *Expedient de sol·licitud d'excepció de la muntanya de Llessui*, 1859.

D'altra banda, a l'arxiu històric de Lleida hi ha els inventaris referents a les desamortitzacions de 1855 on, a través de les certificacions dels batlles de 1855 i 1859, podem veure que a la primera es troben muntanyes, boscos i terres comunals i, a la segona, cases, molins, forns, etc. Els veïns continuaven rebent els serveis, però ara els beneficis eren individuals, ja no els rebia la comunitat, que tampoc participava en la seva gestió com quan era comunal. Això provocà un trencament dels vincles entre els encarregats de l'administració d'aquells béns comunals i el comú, així com la desintegració de les solidaritats internes sobre antics drets col·lectius, sigui en la terra o en la prestació de serveis públics (BONALES, 1999).

En alguns casos el comú dels pobles va optar per la compra del seu propi comunal sense necessitat de crear una Societat de Veïns com a forma jurídica. El 1862 el poble de Salt (Gironès) es va veure obligat a actuar davant la desamortització d'unes terres que eren del comú pel cap baix des de 1499, any en què se'n reconeixia el privilegi. Les deveses es posaven en subhasta i la comunitat es cohesionava per comprar-les. Com que les deveses no podien ser comprades fraccionades, els pagesos es posaven d'acord per escollir un comprador «oficial» que pogués participar en la subhasta i reunien el capital necessari per a aconseguir-ho. Amb l'objectiu complert, 132 pagesos de Salt van signar un conveni privat davant notari per parcel·lar les deveses. Actualment, aquestes parcel·les, que en el seu conjunt encara s'anomenen «Els Comuns», continuen en mans d'hereus dels propietaris originaris i perviuen en l'ús familiar (MASÓ, 1999).

El govern de la *Unión Liberal* va restringir les condicions d'excepció de béns públics amb el Reial Decret de 22 de gener de 1862 a causa de les pressions del Ministeri d'Hisenda, que estava interessat a incrementar-ne les vendes. A Catalunya, la província de Lleida va ser la més afectada per aquest decret i les 275.287 hectàrees que havien estat exceptuades el 1859 es van reduir a 141.932 amb el nou *Catálogo de los Montes Públicos* exceptuats de

la desamortització que es va publicar el 1864. Tot i que es disposa d'informació exhaustiva del valor de les vendes de la desamortització de Madoz a Catalunya, se'n desconeixen les hectàrees alienades. De fet, Lleida representa només el 20% del valor monetari de les vendes totals a Catalunya i encara que la Catalunya Vella i la franja costanera fins a Tarragona i Reus representen una densitat molt baixa de propietats rústiques dels pobles a l'arribada de la desamortització civil de Madoz, cal tenir en compte que tot plegat va ser fruit del fort procés de privatització preliberal. Estudis recents semblen confirmar que la privatització preliberal en aquesta part del territori català es va deure sobretot a l'hegemonia del sistema de tinença de la terra de la «quasipropietat» emfitèutica, que es consolida com a propietat privada durant la reforma agrària liberal (SALA, 1996).

El 1862 la guerra de Secessió dels EUA va provocar una crisi en la indústria tèxtil catalana a conseqüència de l'escassetat de cotó quan A. Lincoln va abolir l'esclavitud, ja que el monocultiu de cotó comportava la utilització d'una gran quantitat d'esclaus negres. Aquell mateix any, quinze mil obrers de Catalunya van signar un manifest en què demanaven al govern la llibertat d'associació «per a combatre el capital de forma noble i pacífica» i el 1864 reapareixen les societats obreres. La crisi del sector tèxtil va ser el primer avís d'una crisi encara més gran, l'ocorreguda el 1866, on el detonant havien estat les pèrdues de les companyies ferroviàries que van afectar bancs i societats de crèdit, sobretot dues importants companyies com la *Catalana General de Crèdit* i el *Crédito Mobiliario Barcelonés*, tot i que les primeres fallides de societats de crèdit vinculades a companyies ferroviàries es van avançar a Barcelona el 1864. La crisi financera va provocar el creixement de la desocupació en els sectors que més mà d'obra requerien com eren les obres públiques i la construcció, amb l'afegit de les males collites de 1867 i 1868, que van causar una greu crisi de subsistència entre les classes populars. Tant la crisi financera com la carestia d'aliments van

provocar una situació d'inestabilitat social i el creixement del deteriorament polític del règim isabelí.

El procés desamortitzador continuaria, així com les fórmules per mantenir el dret d'usdefruit. Al maig de 1868 a l'Alt Urgell es produí una compra col·lectiva i la creació de la junta de veïns de la muntanya de Tost. En la compra van intervenir-hi vint-i-quatre veïns dels diversos pobles de la vall de Tost, que van cedir de forma gratuïta una part de les seves terres – 3.911,49 ha de terra – a la comunitat pagesa perquè poguessin continuar realitzant les activitats que es feien als comunals: pasturar els ramats, conrear algunes parts de cereals i hortalisses, recollir llenya i fusta per a usos domèstics, etc. Amb això, els vint-i-quatre propietaris que formaven la junta directiva de l'associació van evitar la situació de misèria en què havia caigut la població de la vall quan van perdre els comunals, essencials per mantenir l'equilibri i la subsistència de la comunitat pagesa, evitant l'emigració i assegurar una mà d'obra puntual per a les cases més benestants. A causa del fort creixement demogràfic d'aquesta zona, la junta directiva de l'associació va establir una sèrie de normes per evitar l'explotació excessiva dels recursos. Amb aquesta fórmula es va mantenir la gestió col·lectiva dels recursos i es frenava la via jurídica a la reivindicació dels comunals (NISTAL, 2008).

Des del Pacte d'Ostende del 16 d'agost de 1866 estava en marxa una conspiració per enderrocar la monarquia d'Isabel, fins que el setembre de 1868 es va produir la revolució anomenada «La Gloriosa». A la conspiració hi van participar, entre d'altres, aquells polítics que integraven part dels consells d'administració de les companyies ferroviàries a les quals se'ls havien negat les subvencions per part del govern de González Bravo (FONTANA, 1977). La burgesia, els militars i la classe política revoltada es van valer de les classes populars per accedir al poder, mitjançant una sèrie de promeses com l'eliminació dels impostos de consums, la fi de les cinquenes o la descentralització administrativa per retornar l'autonomia a municipis i

províncies. El desenllaç de la batalla del pont d'Alcolea va suposar l'exili d'Isabel II i l'inici del **sexenni revolucionari**. A les eleccions a Corts Constituents de gener de 1869 el general Joan Prim va ser triat cap del govern i es va promulgar una nova Constitució el 6 de juny, amb l'elecció del duc italià Amadeu de Savoia com a monarca constitucional. Tanmateix, així que els revoltats van aconseguir accedir al poder van controlar les forces populars, tant rurals com urbanes, que havien estat instrumentalitzades, per continuar en les mateixes condicions. La marxa d'Isabel II facilità que els catòlics que s'havien mantingut fidels a ella giressin cap al carlisme. D'altra banda, el Vaticà no sentia gens de simpatia cap a Amadeu de Savoia que provenia d'una dinastia vista com a herètica i espoliadora dels béns terrenals del papat a Itàlia (ANGUERA, 1999).

A Tarragona, la pèrdua dels expedients de finques desamortitzades va fer que la consulta de les actes notarials fos un element imprescindible per intentar esbrinar l'abast de les vendes de comunal, encara que, a falta de dades objectives, tot apunta que la desamortització no va alterar l'estructura de la propietat, tot el contrari, va accentuar la situació anterior i no va suposar una transformació en el grau de concentració. Un efecte destacat en el procés desamortitzador va ser l'escassa participació de l'alta burgesia que en aquell moment invertia el seu capital en altres negocis, com el ferrocarril, les fàbriques o les accions en societats. De fet, els màxims beneficiats de la desamortització van ser els pagesos propietaris, els hisendats en pobles i viles i els propietaris urbans, comerciants, professionals liberals i funcionaris. Els compradors van reclamar a les potestats la protecció de les propietats, pel que es va haver d'incrementar la presència de la Guàrdia Civil i les guàrdies rurals, mentre els jornalers i els petits propietaris no entenien com podia convertir-se en delictes el dret ancestral d'aprofitament d'una terra comunal que els resultava imprescindible per a subsistir. A Tivissa (Ribera d'Ebre) el comunal s'havia venut el 1859 i l'agost de 1869 la població es va dirigir al govern per intentar seguir amb la seva explotació, conscients que amb la

desamortització s'esvaïa el seu dret de continuar utilitzant aquells recursos, com les pastures, llenyes i el margalló silvestre, amb el qual els veïns més pobres es mantenien mitjançant la confecció de diferents productes. El problema s'agreuja pel fet d'haver de donar una part de la collita produïda en aquells terrenys. Els conflictes entre els nous amos i els veïns no van trigar a arribar, fins que el 1880 Tivissa va esdevenir el centre del conflicte que viurien les terres de l'Ebre com a conseqüència de l'intent de restitució de les terres comunals venudes. Després d'una vaga coneguda com «**de les barretines**», conflicte també anomenat com el de les «lluïtes dels rabassaires⁴» o dels «conflictes de les parceries⁵», els pagesos van aconseguir algunes rebaixes en les parts que havien de donar als nous propietaris (BIOSCA, 2004).

A Catalunya, des de la caiguda d'Isabel II es van iniciar les conspiracions carlines amb unes quantes temptatives insurreccionals, com el Comitè constituït el 1869 que tenia la missió de recaptar diners i captar militars en actiu. Aquesta conspiració va ser parcialment desmantellada per les detencions realitzades el maig d'aquell mateix any. El juliol de 1869 hi va haver un altre intent fallit d'insurrecció on van ser afusellats a Montalegre (Tiana) els subjectes armats que havien estat capturats. El 1870, els carlins van contactar amb els líders obrers internacionalistes i amb les altes instàncies del partit de Pau Alsina per formar part de la revolta, però les negociacions no van cristal·litzar. L'agost de 1871 tenien diversos dipòsits d'armes preparats, però novament les indecisions dels organitzadors van impedir que comencés la revolta i quan es va iniciar, el 7 d'abril de 1872, es va cancel·lar, ja que no va ser generalitzada, encara que un mes després a tot Catalunya s'havien aixecat petites partides que la van mantenir activa.

⁴ Persona que conreava un tros de terra a rabassa morta.

⁵ Contracte d'explotació agrícola o agropecuària en què un propietari cedeix l'ús temporal d'una terra a un agricultor a canvi d'una part de la producció.

Durant aquests anys l'Estat espanyol va incrementar les seves accions per nodrir el seu exèrcit, a causa dels conflictes bèl·lics en què es trobava pel control de les seves colònies americanes. L'abril de 1870 el general Eugenio de Gaminde va fer efectiva l'ordre del govern espanyol per cridar obligatòriament els mossos per servir dins de l'exèrcit i es produí una revolta popular contra les quintes en alguns pobles del pla de Barcelona i del Baix Llobregat. La vila de Gràcia, per exemple, va ser bombardejada pels militars durant sis dies, quedant moltes cases destruïdes, nombroses saquejades i deixant 27 morts. Quan les tropes van anar cap a Sants els obrers armats els esperaven rere les barricades, però la resistència contra l'exèrcit no va durar massa, tot i que el veïnat va respondre amb pluges de pedres i testos. Com a represàlia, Collblanc va ser bombardejat des de Montjuïc, amb 45 morts més. Pocs dies després es va fer el sorteig de quintes en un municipi sense padró.

La **Tercera Guerra Carlina** va ser especialment viva a les zones rurals, molt més present al Pirineu que en qualsevol altra guerra carlina. Per exemple, la guerra dels Matiners de 1846 no va despertar gairebé entusiasme en aquesta zona, mentre que el 1872 va ser enormement popular des del primer moment (SÁNCHEZ I VILANOVA, 1993). És allà on la desamortització de Madoz estava actuant amb més intensitat contra el comunal. Com a les anteriors guerres, la causa principal d'allistament era la misèria de les classes populars, ja que als voluntaris se'ls prometia un jornal. Anys abans de la guerra, en una carta del 15 de febrer de 1869, el general Prim escrivia al capità general de Catalunya: «*La miseria en que se encuentra este país, será una causa muy principal para que aumenten las partidas carlistas en el caso de que aparezcan*»⁶. Una altra causa important de reclutament va ser la desertió de soldats de l'exèrcit i el rebuig a les quintes. Els catalans preferien entrar a les partides carlines com a voluntaris, ja que

⁶ Servicio Histórico Militar (Madrid), 2 Secció, 4 Divisió, lligall 81, carta del 15 de febrer de 1869.

en elles els combatents no havien de sortir de Catalunya en expedicions cap a altres territoris. De fet, per contrarestar les rebel·lions els liberals atorgaven mitjançant un ban beneficis als pobles si capturaven els facciosos. Els beneficis eren poder-se deslliurar del servei militar a tantes quintes com facciosos haguessin capturat. Aquest sometent local, emprat en la persecució dels revoltosos per quedar eximit de l'exèrcit, revelava l'amplitud de les faccions i la impotència per contenir-les mitjançant les forces regulars.

Quant a la seva estratigrafia social, a Tarragona, per exemple, el 44% dels combatents carlins feien treballs agrícoles o ramaders, mentre els artesans i els menestrals en representaven un 13,33%, una disminució dels oficis manuals respecte a la primera guerra que pot entendre's com un increment del pes del món rural juntament amb l'abandó urbà (ANGUERA, 1999). A les partides de la guerra s'hi van enrolar alguns partícips de la insurrecció de la **Comuna de París** (1871), així com persones que s'havien afiliat a les files del federalisme i de l'anarquisme. Les reivindicacions pel retorn dels furs i de les llibertats catalanes també van ser importants. En un article aparegut al diari *La Independencia* titulat «*Frutos de petrolierismo carlista*» es parla sobre les «masas montańesas» a les quals els carlins han ensenyat «*como se incendia y se fusila, como se saquea y expropia. Ya nada tienen esas masas que aprender de los energúmenos de la Comuna de París*»⁷ (NAVARRO DOMÈNECH I TOLEDANO GONZÁLEZ, 1992).

El 10 de febrer de 1873 Amadeu de Savoia renuncià al tron a causa de la inestabilitat existent al país –quan la guerra de Cuba i la Tercera Guerra Carlina estaven en el seu màxim apogeu– i l'endemà el Congrés i el Senat van proclamar la I República per 258 vots contra 32. Durant la I República els conflictes van continuar, també en l'àmbit polític. Durant els primers

⁷ *La Independencia*, Barcelona, art. «Fruto del Petrolierismo carlista», p. 5.592 del 17-IX-1873

onze mesos es van succeir quatre presidents del poder executiu. El programa de govern que va anunciar Pi i Margall, el segon president de la República, presentava una llei que modificaria la desamortització de Madoz per tal de retornar els béns comunals als pobles, amb l'esperança que així les classes populars retirarien el seu suport a la causa carlina, però la llei mai no va arribar a ser aprovada. La I República va fer que molts monàrquics, ja sense referent a les institucions, s'unissin al carlisme i, per a major inestabilitat, es va produir la revolta cantonal que va començar el juliol de 1873 per iniciativa de la secció espanyola de l'**Associació Internacional de Treballadors** (AIT) a València, Múrcia i Andalusia. El 3 de gener de 1874 hi hagué el cop d'estat de Pavía i s'inicià la dictadura de Serrano, que s'havia proposat acabar amb la Tercera Guerra Carlina i la revolta cantonal. El 12 de gener es va posar fi a la revolta cantonal i es va dissoldre la secció espanyola de l'AIT. El 26 de febrer Serrano va marxar al nord per encarregar-se de les operacions contra els carlins.

El març de 1874 les forces carlines, dirigides per Francesc Savalls, van conquerir Olot (Garrotxa) i van convertir-la en la capital del carlisme. Pocs mesos després, a Sant Joan de les Abadesses (Ripollès), s'establí la **Diputació General de Catalunya**, presidida per Rafael Tristany, per bé que la seva estructura administrativa reflectia més fidelitat a la creada per Felip V que a l'anterior a 1714. A finals de 1874 s'inicià a Espanya el procés restaurador de la monarquia borbònica i el 1875 començà el regnat d'Alfons XII i l'etapa final de la Tercera Guerra Carlina. L'11 de febrer de 1875 Alfons XII reorganitzà el sometent per reprimir l'aixecament, el mateix dia que els carlins van dividir Catalunya en quatre vegueries, respectant, amb escassa acollida al territori, la divisió administrativa liberal de les quatre províncies amb els mateixos noms. Amb això demostraven el seu escàs sentiment foralista (ANGUERA, 1999), utilitzat en realitat demagògicament i propagandísticament per guanyar-se el suport de les classes populars catalanes. El març, l'exèrcit de l'oficial Martínez-Campos ocupà Olot i poc

després començà el setge a la Seu d'Urgell, que va ser conquerida durant l'agost per les tropes governamentals.

El novembre de 1875 la guerra s'acabà a Catalunya i el 1876 creixen les postures realment intervencionistes de l'Estat espanyol contra el comunal del Pirineu català. Els veïns van utilitzar, majoritàriament, estratègies de defensa ja dins de la legalitat. Un exemple es troba al Pallars Sobirà, on el 1898 es creà, com ja hem assenyalat, la Societat de Veïns de Llessui per a la compra de la muntanya, amb què van poder continuar amb la gestió dels béns col·lectius. La compra s'efectuà a través d'un testafarro i a l'escriptura de formació de la societat es reconeixen els drets dels veïns que el 1896 havien signat un compromís amb el futur testafarro per a ser inclosos en la compra de la muntanya a la qual col·laborarien mitjançant els préstecs efectuats. Avui en dia, les partides de la muntanya de Llessui, que estan en mans de la Generalitat de Catalunya, són subhastades anualment i els accionistes de la societat continuen tenint accés preferent sobre altres ofertes foranes (GIL, 2000).

L'estatut municipal de 1924 va derogar definitivament les lleis sobre desamortització dels béns dels pobles, però el comunal havia perdut el seu caràcter popular gestionat pels mateixos veïns. El comunal que no es va desamortitzar va passar a ser propietat de l'Estat, com a part del ***Catálogo de Montes de Utilidad Pública***, gestionats pels enginyers de forests i, per tant, ja completament desnaturalitzats. A la Catalunya actual, el 43% de la superfície forestal és d'utilitat pública (estatal) i és probable que la majoria fos comunal. Només el moviment llibertari català, durant la **revolució social** de 1936, va demostrar en casos excepcionals alguna espurna de memòria sobre l'autèntic passat comunal català. Per exemple, el novembre de 1936 el comitè local de Cantallops va impulsar la col·lectivització de l'antiga terra comunal anomenada «la Muntanya», per corregir la injustícia d'un fet històric, ja que feia referència en una acta a la usurpació de 1785

realitzada per onze veïns del poble que controlaven en aquell moment l'ajuntament (SERRANO, 2009). També, el 21 de juliol de 1938, durant un ple de l'Ajuntament d'Agullana, el regidor Joan Casademont va preguntar amb quin permís l'ajuntament havia disposat l'extracció del suro de la seva propietat, que havia comprat a Paulí Castells Vidal: l'ajuntament va respondre que els boscos del terme municipal eren considerats béns comunals, que van ser-li restituïts i que durant el primer any i el següent de la revolució social ja va extreure suro i, per tant, havia de continuar fent-se, ja que era del coneixement de tots els veïns l'existència d'antics béns comunals que van ser usurpats per particulars del terme. Pot sorprendre que en ple segle XX es parlés de drets comunals en un marc social caracteritzat per la consolidació de la plena propietat, un concepte més recent del que se'ns ha volgut fer creure (ALVARADO, 2001).

La desarticulació dels béns comunals va culminar amb dos processos paral·lels on l'Estat va intervenir:

1. Va créixer la dependència del mercat i va disminuir la dependència del mont, la modernització de l'agricultura es basava en la importació massiva de nutrients i de combustibles de fora del sistema agrari i amb tot això ja no existia la disposició per a gestionar el comunal.
2. La gestió dels comunals va acabar sent competència exclusiva de l'Estat, que es va apropiat dels monts a través dels consorcis establerts de forma forçada amb els pobles. L'estatització en els sistemes de gestió comunal i la ruptura de sistemes mancomunats van ser factors clau en la desarticulació del comunal. Es va passar d'un sistema mancomunitat de pastures (accés a pastures sense abonar cap cànon) a un sistema de subhastes (monetització del dret d'ús del comunal). L'acció d'enginyers forestals sota la dependència del governador civil (Regl. 1865), va donar lloc a una pèrdua de la

capacitat de decisió de les comunitats sobre els seus boscos i a una pèrdua de la solidaritat debilitant el grau de compromís de protecció.

«Sempre va ser un problema explicar els béns comunals amb categories capitalistes. Hi havia quelcom molest en ells. La seva existència mateixa induïa a fer preguntes sobre l'origen de la propietat i sobre el dret històric a la terra» (E.P. Thompson)

«Quan un error entra en el domini públic, ja no en surt mai, les opinions es transmeten hereditàriament. I, al final, això es converteix en la Història.» (Remy de Gourmont)

«Cal llegir en la història el silenci dels vençuts» (Simone Weil)

CONCLUSIONS

L'any 1971 l'historiador Edward Palmer Thompson va crear el concepte d'**economia moral** en el seu article «L'economia moral de la multitud anglesa en el segle XVIII» que va sortir al número 50 de la revista anglesa «*Past and Present*», on reclamava per a l'estudi de les societats antigues i modernes la mateixa complexitat metodològica que utilitza l'antropologia cultural quan estudia les societats primitives. Dins l'economia moral de l'Antic Règim Thompson fa dues divisions: l'**economia moral de la multitud**, amb el seu **codi popular** basat en els usos i costums —és a dir, en el consens popular—, i l'**economia moral paternalista** de les classes dominants, que es recolzarà en **codis legals** no referendats per les classes populars. A diferència de l'**economia de mercat capitalista**, on les relacions econòmiques es basen en criteris purament econòmics, l'economia moral de la multitud s'estableix en una societat on les relacions econòmiques estan entrelaçades i immerses en les relacions polítiques, socials, culturals, morals, així com dels costums. Per tant, es tracta d'una economia amb un component moral que fixa la seva lògica des d'una discriminació ètica d'allò que és correcte i allò que és incorrecte o inacceptable. Aquesta economia moral de les multituds, com diu Thompson, s'oposa a l'economia moral paternalista de les classes dominants, com després s'oposarà a l'economia capitalista quan comencin les desamortitzacions i els tancaments de terres: «L'economia moral de la multitud va trencar decisivament amb la dels paternalistes, donat que l'ètica popular sancionava l'acció directa de la multitud, mentre que els valors d'ordre que apuntalaven el model

paternalista s'oposava a aquesta categòricament» (THOMPSON, 1971). Aquesta moral popular no s'ha de confondre amb la moral cristiana de l'Església, ni amb la moral oficial de les classes dominants, perquè, com diu el mateix Thompson, les seves normes «són definides en l'interior de la cultura plebea mateixa», que discrimina els límits fronterers entre una convivència suportable i quelcom que violenta aquesta convivència i trenca l'equilibri social.

El pensador Pedro García Olivo considera que la cultura dominant actual, filla de la Il·lustració, servint-se de l'Escola, fa una lectura interessada de les altres cultures basada en un treball doble d'exclusió i d'inclusió. La cultura occidental dominant ha construït una mentalitat universalista i abstracta que no és capaç de captar la diferència i de comprendre l'alteritat concreta i empírica, és a dir, no veiem l'altre, perquè, ens veiem a nosaltres mateixos pertot arreu, però no només no veiem el cos de la diferència cultural sinó que els aspectes clars i explícits que l'altra porta són tergiversats i ocultats perquè resulten amenaçants. Això mateix descriu l'historiador Enrique Dussel a la seva obra «1492, l'encobriment de l'altre» i és extrapolable a les antigues societats rurals tradicionals dels nostres mateixos territoris.

Si tenim en compte això, entendrem com és possible que els historiadors catalans del segle XIX que van escriure la història de Catalunya no expliquessin la part d'aquesta que no els convenia. Historiadors simpatitzants del nou ordre liberal, defensors del «sagrat dret de propietat», que van influir en la idea que es tindria després sobre Catalunya, com Victor Balaguer i la seva obra d'onze volums «*Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*» (1861) o Antoni Bofarull, amb la seva obra de vuit volums «*Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*» (1878). No diuen cap cosa

positiva –o simplement eviten parlar-ne– de les formes de govern popular¹, els drets d'aprofitament comunals, els béns comunals ni tot allò dins de l'economia moral de les multituds –però sí que parlen sobre el nou concepte de **Nació** (com a Estat-Nació) i ho fan en castellà en tota la seva obra, ja que durant el segle XIX era la llengua de prestigi per a les classes adinerades que havien adoptat el costum aristocràtic– tot i que al segle XIX són testimoni de la lluita acarnissada de les classes populars per recuperar aquests béns i drets immemorials.

De fet, fins i tot els refranys catalans sobre el comú que ens han arribat – que segons diuen solen ser un testimoni de la memòria popular– també deixen mal parada l'economia moral de les multituds. Refranys com els següents:

- Bèstia de comú no és de ningú.
- Al criat del comú no li paga ningú.
- El que és del comú no és de ningú.
- Obra de comú, obra de ningú.
- Ovelles de molts, el llop se les menja.
- Qui fa el bé al comú no el fa a ningú.
- Qui serveix el comú no serveix a ningú.

Tots aquests refranys donen a entendre que les obres comunals no solen ser ateses amb interès perquè ningú no se'n considera propietari i que els béns del comú, sense ningú directament interessat a tenir-ne cura, es perden fàcilment. És clar que el comú al segle XIX encara continuava en la tradició oral i la tradició escrita solia ser del domini dels defensors de l'ordre liberal, més si tenim en compte que l'analfabetisme de la població rural catalana l'últim quart del segle XIX era encara aproximadament del 70%, més baix a

¹ En aquestes obres s'evita l'anàlisi del municipi català i només apareix en referències vinculades a fets polítics molt concrets (PASSOLA, 1999).

les poblacions urbanes. De fet, aquests refranys s'enquadren dins el pensament liberal que va portar a les desamortitzacions, justament el que va deixar plasmat l'ecologista Garrett Hardin en el seu article «La tragèdia dels béns comunals»², publicat a la revista *Science* el 1968. Hardin assegurava en aquest article que s'està utilitzant el planeta com un bé comunal i que quan els recursos no són de ningú es corre el perill que siguin sobreexplotats, per la qual cosa proposava, entre altres mesures, un control de la natalitat estricte i imposat pels Estats per salvar-nos del que ell considerava un holocaust ambiental.

Aquesta argumentació és la que han donat durant anys els partidaris, que fossin l'Estat i el mercat els qui gestionessin els béns comunals i comuns. Exigien que s'establissin drets de propietat protegits pels Estats i polítiques racionalitzadores en l'ús dels recursos. El que passa és que, com hem vist amb els refranys que hem mostrat abans, els crítics estatòlatres i els individualistes solen confondre els béns comunals amb els béns sense cap regulació, on l'accés als recursos és lliure i mancat d'una consciència de conservació. Investigadors com la premi Nobel d'Economia 2009 Elinor Ostrom, guanyadora precisament pel seu treball sobre la gestió dels béns comunals, mostren que aquelles comunitats on van existir els béns comunals van implementar normes per racionalitzar-ne l'aprofitament. Aquestes normes, a més, s'establien de forma democràtica, amb la intervenció en assemblees de tots els usuaris del comunal i amb la intenció clara que la distribució de l'aprofitament fos de la manera més equitativa possible. Ostrom, en el seu treball «*Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*»³, arriba a la conclusió que els recursos comuns poden ser gestionats satisfactòriament per la mateixa gent que els utilitza, en lloc de ser-ho pels Estats o per les empreses privades.

² HARDIN, Garrett, «*The tragedy of the commons*», *Science*, núm. 162 (1968), p. 1243-1248

³ OSTROM, Elinor. «*Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*». Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Afortunadament, com hem vist al llarg d'aquest llibre, avui són molts els treballs que intenten aportar llum sobre aquesta part de la memòria històrica catalana tan desconeguda, a més a més, hi ha una nova corrent d'historiadors que es comencen a qüestionar el discurs historiogràfic dominant, tot i que aquesta informació no sol moure's pels canals dirigits al públic català. Aquesta manca divulgadora sembla estar relacionada amb el fet que en el nostre país això no aporta mèrits acadèmics i científics i que inclús es considera un demèrit: el risc d'acabar portant l'etiqueta de vulgaritzador⁴. És a dir, en el món científic existeixen els mateixos mals que a la resta de la societat: quasi tot es fa per diners o per prestigi. Així és molt fàcil per al poder constituït dirigir els continguts que han d'arribar a les classes populars.

Difícilment podrem reflectir amb fidelitat la història d'una societat de tradició oral, però al llarg d'aquest treball hem pogut constatar que a Catalunya sí que van existir béns comunals i drets d'aprofitament comunitaris, que es van gestionar pels mateixos comuns de cada poble o vila. De fet, ja hi ha molts investigadors que assumeixen que on hi ha comunal al darrere ha d'existir una organització popular forta que el gestioni, sent una de les raons d'ésser de les assemblees populars de veïns.

L'església i el poder aristocràtic, i després el burgès, des del principi van intentar acabar amb aquesta organització popular per tenir el control exclusiu dels recursos, tant els naturals com els humans. En un principi van haver de fer moltes concessions i/o pactes, ja que el seu poder no era suficient per imposar-se a les classes populars, que existien com un autèntic poder alternatiu amb autonomia i identitat pròpia, però d'una manera lenta i mesurada al llarg dels segles van assolir el seu objectiu, que no era altre que

⁴ A la introducció del llibre «Els ibers del nord» dels arqueòlegs Joan Sanmartí i Joan Santacana, els autors se sinceren en aquest aspecte.

restablir certs principis de la cultura clàssica grega i romana que tant admiraven.

La història dels pobles catalans té el seu origen en aquest període que van anomenar injustament l'Edat Mitjana. Aquesta denominació és un exemple de com és de tendenciosa la història oficial, que difon que durant mil anys no va passar res digne d'esment, ja que no dubta en designar-la com l'època fosca, un període, ni més ni menys, de deu segles que es troba entre l'època clàssica i la moderna.

L'època clàssica havia finalitzat amb la caiguda de l'imperi Romà, una societat esclavista, venerada pels reis medievals, per això el dret romà va continuar viu entre les elits, que van treballar per tornar a imposar-lo a les classes populars, amb tot el que això comporta: l'esclavitud, el patriarcat i la propietat privada. A Castella hi va haver diversos intents per restablir el dret de tall romanista. Alfons X no ho va aconseguir amb les seves Set Partides, però sí el seu besnét, Alfons XI, que amb l'Ordenament d'Alcalà a 1348 va establir un corpus legislatiu romanista que es va imposar als furs locals mitjançant un ordre de prelació legal que el situava com el primer d'aplicació, després els furs i finalment les Set Partides.

Entre els segles XV i XVI va arribar el Renaixement, un moviment cultural de redescobriment del món clàssic. El pintor Henri Matisse deia: «el Renaixement és la decadència». Consultant les fonts de l'època, textos o monuments, es posa de manifest que el que caracteritza el Renaixement és la imitació del món clàssic rebutjant fins i tot la idea de veure més lluny que els clàssics i aquesta estretor de mires va esdevenir força de llei durant quatre segles, es va arribar a un dogmatisme de tal nivell que tot el que no seguís els cànons grecs o llatins era rebutjat i criticat sense pietat. Tot el que venia de l'Edat Mitjana era titllat d'infantil, d'assajos inhàbils dignes d'un ésser inexpert, però la veritat és que els historiadors d'art van haver de fer un gran

esforç per trobar en l'art de l'Edat Mitjana els seus orígens i influències, esperant que els artistes medievals haguessin imitat alguna cosa.

La medievalista Régine Pernoud descriu aquesta qüestió en el seu llibre «Per acabar amb l'Edat Mitjana», on explica que el Renaixement va ser un moviment aristocràtic que va aconseguir implantar els principis de la cultura clàssica. Com que es tractava d'una admiració absoluta, es van limitar a copiar al peu de la lletra tot allò que suposaven dels clàssics de la Grècia de Pèrcles i de la Roma imperial, des de l'art a les lleis del dret romà patriarcal. És per això que les grans cremes de bruixes i el ressorgiment de l'esclavitud van succeir durant el Renaixement, no a l'Edat Mitjana, però precisament, amb aquest nom de període a mig fer, va ser batejat pels admiradors dels grans imperis clàssics una època de la història de mil anys que es trobava entre la caiguda de l'Imperi romà i la renaixença dels imperis de dominació, dos períodes especialment destacats pel poder aristocràtic.

En el llibre «La invenció de l'Edat Mitjana» de l'historiador francès Jacques Heers, es fa palès aquest concepte inventat per referir-nos a un període de la humanitat que avui dia és sinònim d'arcaisme i d'obscurantisme, un objecte de menyspreu. L'ésser humà modern i contemporani se sent posseïdor d'una superioritat evident, veu a l'ésser humà medieval com un ésser que va arribar només a un estadi d'evolució intermedi, no com veí seu, raó suficient per vilipendiar-lo amb més gust. Com diu Heers, la visió de conjunt sobre l'Edat Mitjana va ser construïda al principi de forma deliberada i després alterada de forma voluntària dins de campanyes de denigració amb mecanismes ben regulats, vinculats a la conjuntura política del moment on les persones de poder, o pròximes a arribar-hi, pretenien un canvi de model per augmentar aquest poder sobre la multitud (HEERS, 1995). Però, davant d'aquest desdeny sense fi no podem oblidar que en aquest període de mil anys es van donar successos tan transcendents per a Catalunya com la creació de la seva llengua i la seva

cultura. Donar vida a una llengua i a una cultura no deu ser una tasca gens fàcil. De fet, gran part de la cultura occidental es forja en aquest període.

Pernoud ens mostra que els mil anys de l'Edat Mitjana van ser un període de creació i no de còpia, creació en moltes facetes de la vida popular, començant per un fet tan transcendental com la desaparició de l'esclavitud, que va tornar amb el Renaixement, assumpte que no sol esmentar-se a les escoles. La dona a l'Edat Mitjana es trobava en peu d'igualtat amb els homes, actuant per si mateixes sense necessitat de presentar autorització marital per a res, mentre segles després, el Codi Civil napoleònic obligava les dones a obeir el marit –obligat també per llei a ser de nou el pater famílies– les quals necessitaven el permís dels seus marits per a tot acte jurídic, així com es va compel·lir la dona a estar confinada a la llar. Tot això, després d'aquesta Revolució Francesa, que ens venen com un pas endavant en la consecució de llibertats per a tothom. Una revolució misògina que va guillotinar a dones com Olimpia de Gouges, el seu delicte va ser escriure la «Declaració dels Drets de la Dona i la Ciutadana», que recordava que la revolució liberal no podia ser un pas enrere i s'havia de mantenir la igualtat entre ambdós sexes.

La destrucció d'aquesta cultura rural popular catalana amb trets entre el col·lectivisme i la propietat familiar va trigar quasi el mateix temps que la seva construcció, a causa de la forta cohesió interna dels comuns. A Catalunya, els primers intents per acabar amb el comunal van ser les intimidacions jurisdiccionals, mitjançant bans senyorials que pretenien prohibir els drets d'aprofitament comunal de boscos i pastures. També, de forma indirecta, el pas del consell obert al consell estret, dirigit pel poder reial i senyorial, va contribuir a la lenta pèrdua del control popular sobre el comunal. El procés es va accelerar després que el 1469 es produís la unió dinàstica entre la corona de Castella i la de Catalunya i Aragó, bàsicament per dues vies:

- 1) El segle XVI el domini útil del contracte emfitèutic ja era freqüent entre els treballadors de la terra. Els establiments emfitèutics es podien parcel·lar, és a dir, es podia crear un nou nivell emfitèutic que se superposava a l'anterior. És llavors quan comença a desenvolupar-se una nova burgesia pagesa que pretén acabar amb els drets d'aprofitament comunal gràcies als bans, com havien fet abans els senyors jurisdiccionals, amb el suport d'institucions com la Batlia Reial de Catalunya que, òbviament, obtenia a canvi beneficis econòmics i alhora més poder. L'atorgament d'establiments emfitèutics a particulars escollits també serà l'estratègia utilitzada moltes vegades per a la creació de divisió i de trencament dels vincles dins la comunitat.
- 2) Les càrregues que suposaven les guerres entre els regnes europeus per incrementar el seu poder van endeutar les universitats i l'endeutament es va agreujar quan els prohoms municipals van maniobrar sobre els cabals sense un control efectiu dels veïns. Per fer front a aquesta situació, les universitats exigien nous tributs i moltes vegades van optar per vendre els comunals a carta de gràcia per poder pagar els deutes. No era pas inaudit que a vegades els compradors fossin els mateixos prohoms i no tinguessin gens d'interès a liquidar el deute, ja que era l'excusa perfecta per anar espoliant les classes populars de forma indefinida.

Aquestes dues situacions es van agreujar encara més amb el Decret de Nova Planta i la pèrdua de més llibertats, amb una actuació judicial i administrativa favorable als poderosos i amb moltes sentències positives per al tancament de les terres.

La lluita dins i fora dels tribunals per recuperar el comunal, o no deixar-se'l arrabassar, va ser un continu al llarg dels segles XVIII i XIX. L'arribada del nou ordre liberal i la fi del règim senyorial van suposar en un principi

l'esperança de les classes populars perquè es fes un repartiment més just dels recursos, però les primeres experiències negatives del que suposava realment el liberalisme van fer que el poble s'adonés que la revolució liberal, essencialment burgesa, no era la seva.

Quan diputats del Principat, com Felip d'Aner, deien a les Corts de Cadis que la servitud havia de ser desterrada, podem estar d'acord si creiem que el seu significat és equiparable a l'esclavitud, però res més lluny de la realitat. Desterrar la servitud també era alliberar als terratinents d'obligacions com el dret de rostoll, de l'espigatge i d'altres pràctiques i costums que permetien la subsistència de les classes subalternes, però que per a les classes adinerades constituïa un robatori, tot i que des d'antic el dret consuetudinari concedia al comú els productes naturals i espontanis que donava la terra i el terratinent només tenia dret al fruit del seu propi treball perquè no tenia l'exclusivitat de la terra, ja que existia una juxtaposició de drets sobre ella. Amb el liberalisme els abusos del passat es convertien en un nou dret natural: el «sagrat dret de propietat», que concentrava tots els drets a favor del terratinent i, paradoxalment, molts dels nous propietaris catalans que s'alliberaven de les obligacions comunitàries, confonent-les interessadament amb l'esclavitud, es lucraven amb la tracta d'esclaus negres que venien al continent americà⁵.

El règim liberal va suposar la creació de l'Estat-nació, una versió millorada de l'absolutisme, amb més capacitat de captar recursos –de fet, els impostos es van incrementar, com van denunciar reiteradament les classes populars catalanes– per nodrir el seu creixent exèrcit permanent –les quintes

⁵ Propietaris catalans, que eren també negres, com Salvador de Samà i Martí, regidor de l'Havana i terratinent a Cuba i Catalunya; Miquel Biada, responsable de la primera línia ferroviària entre Barcelona i Marató; Joan Güell i Ferrer, banquer i copropietari de La Maquinista; Antoni López i López, fundador de la companyia *Tabacos de Filipinas* i del Banc *Hispano-colonial*; Josep Xifré i Casas, comerciant, fabricant adober, propietari de plantacions i de vaixells; Josep Baró, empresari en el sector naval i industrial; els germans Vidal Quadras, banquers i un llarg etcètera.

també van ser causa de malestar entre els catalans— i amb eines més poderoses per a adoctrinar la població en la nova religió civil, alliçonament necessari per a garantir la consolidació del règim liberal. La universalització de la instrucció estatal va ser un factor estratègic importantíssim per emmotllar les classes subalternes al nou sistema. En l'Antic Règim els municipis no tenien infraestructures per l'educació primària de les classes populars i l'ensenyament estava dirigit a una minoria selecta, així que l'únic adoctrinament que rebien les classes subalternes era una hora i mitja setmanal a l'església⁶ i l'educació que rebien els nens era la transmesa pels seus familiars i veïns, dintre de la tradició oral. Com diu el professor Albert Ferrer quan parla de la instrucció estatal impulsada pel liberalisme, «l'Estat no juga un paper neutral ni innocent en aquest procés. L'educació universal és també un mecanisme de control social universal»⁷.

El patriarcat també es va reforçar en el nou sistema constitucional. Mentre a les Corts de Cadis els diputats veien amb naturalitat que les dones no participessin en política, aquestes intervenien de forma heroica i voluntàriament en els sometents catalans per lluitar contra els invasors francesos, eren respectades pels seus companys de les classes populars i van arribar inclús a capitanejar algunes partides guerrilleres. El mite de l'origen del patriarcat en la societat rural tradicional cau per l'evidència dels fets històrics. Eren les classes altes, que des d'antic seguien el dret de tall romanista, les que veien la dona com un subjecte de segon ordre, no les classes populars.

⁶ I en l'Edat Mitjana els clergues parroquials adoctrinaven a la població amb la *predicatio*, pronunciada en la llengua del poble, i s'escriuen alguns textos amb conceptes teològics en llengua vulgar destinat a un públic laic lletrat, que indubtablement no era la majoria. Per exemple, la *Doctrina pueril* de Ramon Llull anava en aquesta direcció (MALLORQUÍ, 2007).

⁷ FERRER, Albert. «*De la paideia a l'escola-fàbrica. Naixement i crítica de l'educació moderna*», 2006.

A Catalunya, el liberalisme va donar els drets de propietat particular sobretot als emfiteutes, perquè la noblesa catalana era molt menor i el territori rústic de l'Església era menys important. Es feia valer el principi segons el qual les terres havien de ser propietat dels que les explotessin per subministrar productes al mercat i impostos a l'Estat i no per a la subsistència familiar, impostos destinats principalment a amortitzar el creixent deute estatal, contret sobretot per finançar les despeses militars. Per aquest motiu, els béns pertanyents a mans mortes, és a dir, que estaven fora del mercat i que eren font de subsistència de l'economia familiar, es van desamortitzar i van passar a mans particulars. A Catalunya, les desamortitzacions van afectar fonamentalment els béns eclesiàstics i els comunals, tant en la seva forma de propis com d'aprofitament gratuït del comú.

Els camperols continuaven fent ús dels seus drets d'aprofitament immemorials en terres que ara eren de particulars, però es van trobar davant els guardians armats del nou «sagrat dret de propietat», que van utilitzar mètodes expeditius per fer palesa la seva potestat. A les classes populars només els quedaven dues opcions: vendre la seva força de treball i convertir-se en proletaris a les ciutats o aliar-se amb els enemics de l'ordre liberal per la lluita armada i intentar restablir els seus drets. Es van produir ambdues alternatives i el segle XIX va ser una llarga guerra civil entre els revolucionaris liberals i els defensors de la tradició comunal, mentre els proletaris —o «servents a soldada⁸ d'un altre», com eren nomenats en les Corts de Cadis, fet revelador per conèixer els fonaments militaristes de tots els estaments a les societats modernes— també van arribar a l'enfrontament amb els patrons i les forces d'ordre, amb què s'inicià el sindicalisme assembleari obrer i la continuació de la lluita contra els abusos de les elits a les ciutats.

⁸ Salari, sou. Es pagava un sou, inicialment, a mercenaris de les armes.

A Catalunya, el comunal com a tal, gestionat pels veïns sense intromissió de l'Estat, va acabar l'últim terç del segle XIX, després de la Tercera Guerra Carlina. L'administració forestal va prendre el control dels boscos, va decidir sobre els productes que estaven sotmesos a l'aprofitament veïnal, quins aprofitaments apareixien i quins desapareixien, sobre els acotaments i les ordenacions dels monts, així com «oligarquitzant» els monts a través de les subhastes públiques. Sense comunals, ni res per ser autogestionat, el sentit de comunitat ja no es podia mantenir i la desintegració de les solidaritats internes a les comunitats rurals va ser un fet imparable. Amb la privatització de les terres va morir el sistema agrari tradicional de **base energètica orgànica** que es recolzava en la integració agrosilvopastoril i s'introduïa una agricultura de **base energètica fòssil i d'adobs químics** amb formes de gestió mercantils que no era precisament eficient energèticament. Per exemple, a la comarca del Vallès el 1850 s'obtenien uns rendiments energètics positius, però en l'actualitat l'agricultura d'aquesta comarca necessita invertir 4,5 unitats d'energia per cada unitat d'energia que produeix (ROBLEDÓ, 2010), sent un dels fets que parlen per si sols de com es va anar deteriorant l'eficiència territorial de la societat rural catalana del passat.

El nou sindicalisme agrari de principis del segle XX –tret d'alguns casos aïllats com els abans esmentats de Cantallops i Agullana– ja no tindria en compte el model comunal. La Unió de Rabassaires i Altres Cultivadors del Camp de Catalunya i l'organització sindical agrària de no propietaris que era majoritària a Catalunya, defensaria un programa no revolucionari de caràcter republicà que va estar en contra de les col·lectivitzacions dels anarquistes catalans durant la revolució social de 1936-1939, seguint la línia política d'ERC i del PSUC. Els anarcosindicalistes de la CNT, durant el trienni bolxevic, van aconseguir arreplegar una quantitat important de treballadors del camp, però passat el trienni hi va haver un declivi dels llibertaris a la societat rural catalana. Va ser fruit de la repressió

governamental i patronal, però també a causa de la seva visió excessivament urbana que no els donava una comprensió suficient de la problemàtica al món rural, on la pagesia demanava una solució mixta entre la propietat familiar i el treball col·lectiu, mentre els anarquistes durant el Congrés de la Comèdia de 1919 es van oposar a la parcel·lació de la terra (POMÉS, 2008) i a qualsevol acte de caràcter individual o familiar. Com hem vist durant aquest treball, la societat popular rural tradicional catalana portava al seu si tant la propietat familiar com els béns compartits pel comú.

Com diu la historiadora Rosa Congost, la fi de la societat popular rural tradicional «no és el triomf de l'individualisme sobre el col·lectivisme, sinó d'una minoria sobre una majoria». Tanmateix, igual que hi havia propietats familiars, sobre els béns comunals hi va haver aprofitaments comunals, però també familiars. Més enllà de la dicotomia individualisme/col·lectivisme del discurs historiogràfic dominant i de les ideologies polítiques modernes, el que es pot observar quan ens apropem a aquesta realitat històrica dels comuns és la diversitat de matisos dels drets de propietat i d'aprofitament, amb múltiples diferències entre diversos territoris i amb un entramat complex de servituds comunitàries, propietats familiars i copropietats, que van canviant en el temps, segons les necessitats de les comunitats i les seves circumstàncies. El costum és molt més dinàmic del que ens sembla, molt més que la rígida idea actual de la propietat individual i exclusiva, protegida per les lleis estatals. D'altra banda, veiem que les relacions econòmiques en aquestes comunitats no estaven separades de la resta de manifestacions humanes, incloent-hi la moral i els valors intangibles.

En l'actualitat, amb una societat sumida en una crisi multidimensional on els valors humans no són gaire reconeguts, creiem que ha arribat el moment de rescatar de l'oblit els nostres avantpassats. Hi ha molta feina a fer d'investigació i de comprensió sobre els comuns, sobre els herois anònims que van ser els protagonistes principals en la construcció integral

de les seves comunitats, amb els seus encerts i els seus fracassos, herois a la vegada ordinaris i extraordinaris que massa vegades han estat menyspreats i ignorats pels qui escriuen la història del món a mida dels poderosos.

Visca la Terra i visca el bon govern del Comú!

EPÍLEG

Recordant l'esperit del comú amb una balada

La historiografia dominant d'avui en dia és, en gran mesura, la historiografia de la dominació. Acostuma a tractar a la gent corrent -el poble, el comú- com a receptora i subordinada de la història, com a instrument i objecte dels afers històrics, deixant de banda totes aquelles ocasions en què el poble ha figurat com a agent i subjecte; com a protagonista de l'esdevenidor; com a entitat distingida i antagònica d'aquells que pretenen dominar la vida social en benefici propi.

Així, per exemple, la historiografia dominant anomena "encercament" i "desamortització" a un procés històric que, a parer meu, per a designar-lo sense eufemismes i evocar la seva significació per al comú, seria adequat anomenar "l'espoliació massiva" o "la gran privatització" o, en paraules de l'economista Karl Polanyi, «una revolució dels rics contra els pobres». Aquest procés va suscitar, tal com palesa El Comú Català, fortes resistències populars, ja que moltes persones el van percebre com un colossal despropòsit. Tanmateix, en els llibres d'història dels instituts de secundària gairebé no hi trobarem cap explicació d'aquestes resistències; i les minses mencions que hi podem trobar contenen una notable càrrega de menyspreu i confusió. És que la historiografia dominant creu, i voldria fer-nos creure, que aquelles resistències populars envers el naixent sistema estatal-capitalista provenien només de recalcitrants i retrògrads sectors religiosos, de conservadorismes desassenyats i sentimentalismes monàrquics... Però les coses no són ben bé així. En bona mesura, aquelles resistències foren la coratjosa expressió d'éssers humans que se sentien millor amb propietat

comunal que amb propietat privada; millor amb assemblees populars potestatives que amb parlaments i Estats; millor amb el contacte directe amb la terra que entaforats en fàbriques; i millor amb una cultura popular genuïnament participativa que consumint passivament una cultura mediàtica venal i banal.

D'entre aquestes resistències populars, ocorregudes arreu d'Europa, un cas emblemàtic és el dels Diggers d'Anglaterra. Els Diggers eren persones que havien estat notablement empobrides pel procés d'espoliació i privatització anomenat "encerclament" i, el 1649, inspirades pels dits i fets de Gerrard Winstalney, van decidir-se a ocupar i cultivar les terres que legítimament els pertanyien però que legalment, a causa dels "encerclaments", havien passat a les mans privades i privatives de burgesos, aristòcrates i terratinents. Els mètodes dels Diggers eren senzills, pacífics i humils; els seus propòsits, lloables: pretenien que «el tresor de la terra sigui compartit per tots» per tal d'assolir unes condicions de vida dignes a través del feineig en comunió. Però aquesta saludable volició contravenia radicalment les dinàmiques històriques de l'emergent sistema estatal-capitalista, motiu pel qual els Diggers, igual que els camperols alemanys que van protagonitzar grans revoltes clamant «Omnia sunt communia!» (Tot és comú!), igual que molts pobles castellans, gallecs, bascs i catalans que es van aixecar en defensa del dret foral i del consell obert... van ser reprimits fins a la desfeta, per ordre dels poderosos terratinents, capitalistes i gerents estatals que, d'aquesta manera, es van imposar despòticament com a artífexs de la modernitat.

Per a recordar aquests fets i recordar l'esperit dels vençuts, Leon Roselsson, cantautor de cançons polítiques radicals, va compondre l'any 1975 la balada «The world turned upside down» («El món es va capgirar»). Dedicada particularment a la història dels Diggers, la balada evoca tanmateix l'esperit general i essencial de la resistència comunitària i popular

ocorreguda arreu d'Europa enfront dels embats del capitalisme i l'estatisme... un esperit que, avui que aquest sistema està en bancarrota, convé, potser més que mai, recordar. És per això que en Joan Pedragosa i jo hem traduït i adaptat al català l'esmentada balada i la cantem sovint en les trobades més disteses que fem amb amics i companys. Quan en David Algarra em va convidar a fer una contribució per El Comú Català, vaig pensar que resultaria escaient aportar, com a complement artístic, aquesta balada, ja que evoca de forma sintètica i bonica els principals sentiments, ideals i experiències dels nostres avantpassats que es van esmerçar en construir i defensar una forma de vida del poble comú, pel bé comú i des del sentit comú.

La nostra versió de «El món es va capgirar» es pot escoltar i descarregar per Internet (www.elcomu.cat / www.blaidalmau.net) i convidem a tothom que vulgui a cantar-la en vetllades, festes i concerts. Heus aquí la lletra:

Mil sis-cents quaranta-nou,
en un turó agrest,
va aparèixer el grup dels Diggers
fent sentir el clam de la gent.
Contra els terratinents
i les seves lleis,
eren desposseïts reclamant allò que és seu.

En so de pau venim
a llaurar i sembrar,
a conrear la terra comunal
per fer-hi créixer el gra.
La terra és dividida
però la unirem
i així tornarà a ser
un tresor comú per a tots.

El pecat de la propietat

el rebutjem:
ningú ha de comerciar amb la terra
lucrant-se privadament.
Robant i assassinant
se la van quedar
i ara aixequen murs
contra la nostra voluntat.

Per lligar-nos de mans i peus
ells fan les lleis;
el clergat ens ven el cel
amençant-nos amb l'infern.
Però no ens preocupem:
el seu Déu sagrat
engreixa els rics
mentre els pobres passen fam.

D'espases no ens en calen,
treballem plegats;
no ens inclinem davant patrons
ni paguem lloguer als senyors.
Persones lliures som
tot i ser pobres.
Aixequem-nos Diggers,
aixequem-nos per la glòria!

Dels terratinents, les ordres
van arribar:
van enviar els seus mercenaris
per ofegar aquell gran clam.
"Destrosseu les seves llars!"
"Cremeu el seu blat!"
Els dispersaren
però el seu somni perdurà.

Pobres, encoratgeu-vos;
rics, aneu amb compte;

la terra és un tresor per a tots
no propietat de rics i nobles.
Per a totes tot
que totes som un.
El nostre esperit no podran mai desterrar.

Malgrat que, finalment, els pobles resistents d'arreu d'Europa, talment com els Diggers, van ser arrabassats per l'estatisme i el capitalisme, la seva resistència no va ser, ni de bon tros, en va: "el nostre esperit no podran mai desterrar" i "el seu somni perdurà". Efectivament, l'esperit del comú resistent a la modernitat ressona cada cop més fortament avui en dia, inspirant i encoratjant a molts dels que busquem alternatives realistes i desitjables a la Civilització moderna, una Civilització que ja ha mostrat clarament que sofreix de falles múltiples i profundes i que les seves estructures fonamentals estan en decadència i amenacen de produir greus col·lapses. En aquest context, les institucions comunals i assembleàries, els costums fraternals i convivencials, la cultura popular i lliure... les coses que defensaven, en bona mesura, els nostres avantpassats resistents a la modernitat es presenten com un far que, plantat en el passat, ens ajuda a il·luminar el present i orientar-nos millor en la travessa cap al futur. Aquest far lluminós és de summa importància per a encarar satisfactòriament allò que, a parer meu, és el gran repte del segle XXI, a saber: construir una nova Civilització que, superant les diverses falles de la modernitat, però també aprofitant els avenços i descobriments que en aquests darrers segles hem assolit, estigui configurada realment en favor de la Vida, és a dir, una Civilització en concordança amb els principis d'Amor, Comunió, Cooperació, Veritat i Autonomia.

Blai Dalmau Solé

Alt Empordà, Estiu del 2015

GLOSSARI

aboïgar: conrear la terra sense que deixés de ser comunal.

absolutisme: fou una filosofia política que propugnava que la monarquia havia de tenir un poder absolut. A les Espanyes la monarquia absoluta en realitat no era tal perquè el poder estava fragmentat i descentralitzat en diversos senyorijs jurisdiccionals on el rei no tenia el poder absolut.

ademprium: empriu.

agermanament: unió entre dos o més pobles, viles o ciutats per a l'establiment oficial de lligams de cooperació mútua.

ajaïllar: el dret de passar la nit sobre el terreny del territori d'un altre comú; per això hi havia els covals o pletes a prop del límit d'una muntanya.

alou: aquella terra o finca per a l'ús de la qual no s'havia de donar cap renda o fer cap servei personal. L'alou era contraposat a la tinença i una mateixa terra podia ser alou d'una família o un senyor i tinença d'un altre.

alous comunals: alous que eren del domini directe de tots els veïns.

apradar: apropiar-se de l'extensió d'un prat que als altres veïns els semblés bé sense que deixés de ser comunal.

aprisió: ocupació d'unes terres abandonades per tal de conrear-les i repoblar-les.

arrianisme: corrent cristià que negava la divinitat de Jesús com a fill de Déu i que va ser considerat heretgia pel catolicisme.

artiga: tros de terra artigada, és a dir, preparada per a conrear-la traient-ne els arbres i cremant el bosc baix i la llenya amuntegada.

artista: persona que es dedicava a un art liberal que necessitava estudis superiors, com per exemple els notaris. Es reunien en col·legis.

assemblea general de veïns: el consell obert de Catalunya on totes les cases d'un lloc estaven representades.

bagauda: moviment de caràcter camperol, compost de camperols lliures, colons, lliberts i esclaus, que van lluitar entre els segles III (Gàl·lia) i V (Hispania) contra els grans terratinents que comptaven amb el suport dels exèrcits imperials romans.

ban: pena pecuniària que havien de pagar els qui infringien un costum o una llei.

bandera: agrupació de gent armada que segueix un estendard portat per un penoner.

basílica: nom d'origen grec que rebia l'església durant els primers segles del cristianisme.

batlle (baiulíae): representant del senyor, laic o eclesiàstic, en un domini senyorial. El rei tenia batlles reials. En el món rural solia ser un pagès benestant.

béns de propis: les formes d'aprofitament per a l'ús de les quals es pagava un cànon o una taxa a la universitat.

Biga, la: partit format per ciutadans rics que van monopolitzar el govern municipal de la ciutat de Barcelona a quasi tota la Baixa Edat Mitjana.

boïc: pilot de llenya seca i de brossa cobert de terra, que es crema i s'escampa com a adob.

boïga: conversió de terra boscosa en parcel·la cremant boïcs per ser conreada durant uns anys fins que el sòl era empobrit i conreada de nou després d'alguns anys de tenir-la inculta. També era una forma de contracte agrari sobre una part de fruits consistent a cedir una peça de terra plantada de bosc, per reduir-la a conreu i emprar com a adob els boïcs.

boni homines: prohoms.

bovalar: tros de terra tancat on pasturen els bous, devesa.

broquer: escut circular fet amb fusta de pollancre o figuera i recobert de cuir.

burot: funcionari municipal que cobrava el dret d'entrada de productes, com ara queviures, a les ciutats i pobles durant el segle XIX fins al 1960. També, s'anomenava així l'oficina on aquests funcionaris feien la seva activitat.

Busca, la: partit format per membres dels principals oficis de la ciutat de Barcelona i que es van enfrontar a la Biga per recuperar el poder de la ciutat.

cadastre: impost establert a Catalunya el 1716 que gravava els béns immobles (terres, cases) i llurs elements hipotecaris (censos).

capbreu: document o volum que conté les declaracions de béns fetes pels vassalls d'un senyoriu, i les càrregues que comporten, davant d'un notari designat pel senyor a fi d'enregistrar-les. És una continuació dels llevadors de comptes i només es troben als darrers segles medievals.

capbrevar: fer el capbreu (d'uns drets).

capítol: divisió d'un llibre, d'un tractat, d'un codi, etc., amb certa unitat de contingut. Diferents articles d'un reglament.

capítol de corts: a les corts de la Corona catalano-aragonesa, proposició que els estaments feien al rei recomanant-li de prendre una determinada resolució o disposició.

carta de gràcia: pacte accessori del contracte de compravenda amb què el venedor es reserva el dret de tornar a adquirir la cosa venuda pel mateix preu que es pagava, si el venedor volia recuperar el seu patrimoni.

carta de poblament: concessió feta pel sobirà o pel senyor d'un lloc amb la finalitat d'atreure-hi pobladors, amb exempcions i obligacions, tot i que, com diu l'historiador Bartolomé Clavero, el costum fundava el dret i el privilegi oferia garantia jurisdiccional.

castlà: persona encarregada del govern, la defensa i la jurisdicció d'un castell en domini útil i possessió immediata, en nom del seu senyor o del sobirà amb obligació de defensar-lo. Moltes vegades aquesta persona era un veí del lloc, com va ser el cas de la castelana Guinedilda que va emprendre el poblament de Cervera.

cavalcada: a l'Edat Mitjana, expedició armada de saqueig i de càstig que no podia ultrapassar un dia de durada.

cens: Pensió anual que cal pagar, en data fixa, com a conseqüència d'un establiment o contracte emfitèutic. El pagava el camperol per poder treballar les terres i gaudir-ne l'usdefruit. Els censos podien ser en productes o en moneda.

censal, censal mort: era un crèdit on el censatari rebia uns diners i es comprometia a pagar una pensió al censalista. El censal solia comportar posar un bé com a garantia.

clavari: l'encarregat de les finances en la universitat que era escollit pel consell cada any.

composició: conveni o esmena que, d'acord amb el sistema penal de la venjança privada, restableix la pau que ha pertorbat una ofensa criminal entre persones o entitats mitjançant les indemnitzacions que hom considera suficients.

comú, el: conjunt de veïns d'un terme, parròquia, vila, ciutat, etc.

comunal: béns pertanyents al comú.

concòrdia: contracte per perdonar o capitalitzar les pensions degudes en els censos. També significa acord per estipulació o convinença.

confraria: també rebia el nom de fraterna o fraternitat. Eren associacions on tothom podia participar, independentment del seu origen social. Els confreres contreïen l'obligació d'ajudar-se mútuament amb un jurament de fidelitat.

consell estret o jurat: consell restringit a un nombre reduït de veïns.

consell general: consell on totes les famílies estaven representades. Equival a l'assemblea general de veïns o consell obert.

consell obert: consell general.

consell tancat: consell estret o jurat.

consell: òrgan representatiu dels habitants d'un municipi quan s'organitzaven com a universitat.

conseller: magistrat de Barcelona i d'altres poblacions que tenia les facultats rectores i executives del municipi. En altres llocs rebia altres noms com jurat, cònsol, paer o procurador.

consilium: consell.

cònsol: conseller.

consolat: forma de govern urbà del segle XII.

consuetudines o consuetudo: costums.

consuetudinari: conjunt d'usos nats en la voluntat popular que, reiteradament utilitzats, han esdevingut costum.

consums, impost de: tribut establert el 1845 a l'Estat espanyol per als articles de primera necessitat i comestibles. El seu valor augmentava segons el nombre d'habitants d'una població.

corredor públic o agutzil: persona que fa de mitjancer en operacions mercantils, com, per exemple, el corredor d'animals, que feia la compra i venda de bestiar i rebia un tant per cent de les operacions.

corregidor: magistrat d'origen castellà introduït als països de la Corona catalano-aragonesa per la Nova Planta borbònica en substitució dels antics veguers, governadors i sobrejunters.

cortalar: acortalar. Fer corrals per al bestiar sense que la terra deixi de ser comunal.

costum: l'ús general i repetit en una comunitat d'una forma d'actuar, acceptada per tothom.

creditor censalista: persona que feia un préstec (censal) a canvi d'una pensió.

crida: disposició general per al conjunt dels veïns.

cúria: representants del senyor o rei. Cort reial, de vegueria, batllia o cort baronial.

de propis: béns de propis.

delme: dret d'una desena part o d'una fracció variable de la collita, que es pagava a l'Església, al rei o a altres senyors.

denari: moneda romana d'argent equivalent originàriament a 10 asos. L'as era la unitat base d'aquest sistema per a les sèries de bronze.

devesa: terreny comunal destinat a pastura o bosc amb reserva d'ús i que era prohibit a la resta de la població.

dietari: obra historiogràfica on són esmentades les notícies per dies.

diner: unitat de moneda inferior del sistema carolingi que perdurà fins a l'època moderna en els sistemes que en deriven, entre ells el català.

domini directe: dret que es tenia sobre unes terres cedides en feu o a cens, perpetu o emfitèutic.

domini útil: dret d'usdefruit.

domini: dret tingut per una persona sobre una cosa o terra.

dret aprisiador: dret de fer aprisió.

dret comú: dret de tall romanista (derivat del dret romà) que seguia el poder senyorial i reial i que es va institucionalitzar.

dret consuetudinari: dret local d'usos i costums que seguien les comunitats pageses.

dret de gallorsa: dret sobre les herbes d'un lloc per portar a pasturar-hi el bestiar (especialment les ovelles) als emprius de les terres de muntanya.

dret d'herbatge: dret que es cobra per deixar pasturar el bestiar foraster.

dret de redall: dret de segones herbes per portar a pasturar el bestiar a les terres de particulars.

dret de rostoll: dret de péixer el bestiar als rostolls. En castellà es diu «derrota de mieses» i en francès «vaine pâture».

dret d'espigolar: dret que tenia qualsevol dels veïns de recollir les espigues oblidades pels segadors als camps particulars i que també es feia extensiu a altres tipus de fruits.

dula: ramat comunal, que es fa reunint els caps de bestiar de diferents cases i que un sol pastor, pagat per tothom, treu a pasturar.

emfiteusi: contracte de cessió perpetua o a llarg termini d'un bé immoble mitjançant el pagament d'un cens i una quantitat com entrada a qui fa la cessió, el qual en conserva el domini directe.

empriu: dret d'aprofitament comunal de certs béns rústics, en general pastures, boscos i aigües, que tenen els veïns d'un poble o comunitat rural.

era querimònia: privilegi de la Vall d'Aran concedit per Jaume II on es confirmà la lliure i franca possessió per als aranesos de llurs muntanyes, amb la llibertat dels pasturatges en els prats i camps no acotats; l'ús lliure dels boscos, de l'aigua i la llibertat de pesca i caça.

erm: lloc no conreat, desert, àrid, amb vegetació esclarissada, formada sobretot per plantes herbàcies o per petites mates. Terra que no produeix o que està fora del mercat. En castellà es diu «baldio» («de balde», gratuït o que no té valor en el mercat). Sinònim de terra comunal.

espigatge: dret d'espigolar.

establiment: concessió d'un bé seent en emfiteusi.

estament: cadascun dels diversos grups en què s'organitzava la societat medieval i que constituïen els diferents òrgans de govern. A les Corts es deien braços (eclesiàstic, militar i reial on eren representades les ciutats) i a les ciutats es deien mans.

foc: habitatge poblat, amb foc a terra, on vivia una família, sotmesa a la imposició del fogatge.

fogatge: impost que es cobrava en funció del nombre de focs que hi havia en un lloc.

força: fortalesa. Nom que rebia la part més vella d'alguns pobles i que inicialment podia ser una sagrera fortificada a finals de l'Edat Mitjana. Al Pirineu era el nom que rebia el poble castral per diferenciar-lo del poble obert o vila.

forestatge: antic dret de fer ús d'un bosc de pertinença baronial o comunal per tal de fer-hi llenya o treure'n material per a la construcció.

foriscapi: dret que rebia el senyor territorial de l'emfiteuta pel seu consentiment perquè la finca passés del domini del censatari a un tercer, amb les mateixes característiques que el lluïisme.

franquesa (franquícia): privilegi concedit als habitants d'una població o d'un territori.

gallorsa: ramat d'ovelles foraster, vingut de terra baixa a pasturar a muntanya.

gralla: instrument aeròfon de fusta, de doble llengüeta, pavelló obert i tub cònic, usat en la música popular catalana.

granera: escombra.

gremi: confraria d'un ofici o un conjunt d'ells.

guaita: servei de vigilància.

guaret: terra que es deixa sense cultivar durant un temps per tal que reposi.

host veïnal: milícia popular per defensar un lloc, poble o ciutat.

insaculació: procediment d'elecció pel qual el nom de les persones idònies per als càrrecs era col·locat, en rodolins, en unes bosses corresponents als diversos càrrecs o oficis de la corporació i resultaven elegits els primers extrets per una mà innocent.

jova: prestació personal obligatòria a una feina d'utilitat pública.

jurisdicció mixta: un territori on la potestat és compartida. Per exemple, una jurisdicció eclesiàstica-civil.

jurisdicció: àmbit o lloc dins el qual les potestats o els organismes públics tenen el poder d'exercir una potestat judicial en matèria administrativa, social, civil o criminal.

libellum: en llatí, diminutiu de llibre, o llibre de petites dimensions (libel).

lliura: moneda de compte de valor de 20 sous o 240 diners.

lluïisme: dret que es pagava al senyor del domini directe quan s'alienaven les terres i les possessions donades a emfiteusi.

mà armada: dret que tenien algunes comunitats a fer una host per obtenir represàlies.

mà morta: béns que eren intransferibles, és a dir, que eren fora del mercat.

mà: estament o classe social a ciutats i viles que formava part dels diferents òrgans de govern. La mà major estava formada pel patriciat, els ciutadans honrats, els advocats i els metges; la mà mitjana, pels mercaders i els artistes; la mà menor, pels menestrals i els pagesos.

macellum: carnisseria o escorxador.

mancomunitat: associació de pobles o ciutats per atendre serveis i problemes comuns.

mandat imperatiu: els síndics municipals havien de votar obeint les instruccions del seu municipi; en cas contrari, eren cessats de llurs funcions. Aquest concepte s'oposa al de mandat representatiu i en l'actualitat està prohibit per la Constitució espanyola, tot i que normalment no es compleix i els representants se sotmeten a les directrius del seu partit. La diferència substancial entre el mandat imperatiu exercit pels consells de l'antic règim i el prohibit en l'actualitat és l'existència dels partits que substitueixen els consells populars sense representants.

masover: persona que és estadanta i té cura d'un mas de propietat d'altri. En l'antigor, pagès que treballava una explotació sotsestablerta i pagava una renda (cens subemfitèutic) al pagès del mas d'on s'havia segregat aquesta explotació.

menestral: persona que professa un art mecànic. Els menestrals s'organitzaven en confraries professionals o gremis.

mestressa: la dona que governa una llar.

mostassaf: antic funcionari encarregat de contrastar oficialment els pesos i les mesures i de vetllar per la bona qualitat dels queviures. Mustaçat o mostassaf era un dels càrrecs temporals elegits en l'assemblea general de veïns normalment per un any que, entre altres competències, es cuidava dels assumptes derivats de la dinàmica dels béns comunals i de l'abast públic, segons el principi de superioritat del dret a la subsistència dels veïns per sobre del dret del productor a disposar dels seus excedents.

muntaner: antic guarda de monts, de deveses, etc., que feia quitrà i pega amb productes extrets del bosc.

òbol: moneda amb un valor de mig diner.

obreria: càrrec d'obrer en una parròquia pel manteniment de l'església.

oïdor de comptes o auditor: membre de la Diputació del General encarregat d'examinar i d'aprovar els comptes dels oficials.

oppidum: recinte fortificat dels ibers. També va ser una fortificació de l'alta Edat Mitjana, sinònim de castella.

ordinació: disposició emesa pel consell local destinada a regular algun aspecte de la vida de la comunitat.

paeria: nom que rep la institució de govern local en algunes viles i ciutats de la Catalunya occidental, especialment a la regió de Lleida.

parceria: contracte d'explotació agrícola o agropecuària en què un propietari cedeix l'ús temporal d'una terra a un agricultor a canvi d'una part de la producció.

parçoner: persona que té part en una acció comuna o en alguna cosa.

patzeria: concòrdia establerta entre valls pirinenques destinada a reglamentar el dret de pastura i de trànsit del bestiar i de llenyar en territori foraster.

paus (*pagus*): demarcació rural de l'Edat Mitjana.

penoner: persona que porta el penó o la bandera d'una corporació militar, religiosa o civil.

penyora: cosa que es posa en mans d'algú com a garantia del pagament d'un deute, del compliment d'una obligació.

predi: bé immoble, especialment propietat o possessió de tipus rústic.

predi dominant: predi que té a favor seu alguna servitud.

predi intermedi: predi que sofreix indirectament una servitud pel fet de trobar-se enmig d'un de dominant i un de servent.

predi servent: predi que presta la servitud.

presura: aprisió.

primícia: prestació de fruits o bestiar que es donava a l'Església, més petita que la donada pel delme.

probi homines: prohom.

procurador síndic o síndic: portaveu de les ciutats i les viles reials a les corts.

prohom: també anomenat *boni homines* o *probi homines*. En les comunitats rurals i petites ciutats tots els veïns eren prohoms i en les grans viles i ciutats eren els portaveus de la comunitat davant del rei.

pubilla: primera filla que, en absència de fills mascles, d'acord amb la tradició catalana, és l'hereva universal dels béns dels seus pares.

puer: infant en llatí. Un dels noms que rebien els esclaus a Roma.

quartó: antiga unitat de mesura de superfície agrícola de valor molt variable segons les comarques, però en totes es correspon amb la quarta part, un quart, d'una unitat de mesura major. Al Pallars i la Conca de Tremp, el quartó és la quarta part del jornal i equivalent a 741 m². A la Garrotxa i a Camprodon, és la quarta part de la quartera, i val 744 m². Al Gironès i a l'Empordà és la quarta part de la vessana, equivalent a 546,85 m². Al pla de Llobregat, Igualada, Mataró, el Penedès i Vilanova i la Geltrú, és la quarta part de la mujada, i igual a 1.224 m². A Mallorca, el quartó és la quarta part d'una quarterada, equivalent a 1.775,75 m². A l'antic Regne de València és la quarta part d'una fanecada, o sia, 207,77 m².

quintar: unitat de pes emprada antigament, equivalent a 4 roves o 104 lliures, que són 41 quilos, aproximadament.

rabassa morta: contracte de conreu emfitèutic establert com a cessió d'un tros de terra per a conrear-hi vinya, amb la condició que el contracte restava dissolt en haver mort dos terços dels primers ceps plantats.

rabassaire: persona que conreava un tros de terra a rabassa morta.

ral: nom que reben algunes monedes encunyades per ordre reial.

redall: dret de segones herbes per portar a pasturar el bestiar a les terres de particulars.

redelme: segon delme, exigit sobre una cosa ja delmada.

regidor: càrrec municipal implantat a Catalunya després de la Guerra de Successió en substitució dels consellers.

rompuda: terra que es romp a fi de conrear-la. Conversió d'una terra boscosa en terra de conreu.

rostoll: part de les tiges de blat, de sègol, d'ordi, etc., que després de la sega romanen al camp.

ruptura: apriació i ruptura s'acostumen a considerar com a sinònims però segons Abadal les apriacions es limiten als monestirs i alguns potentats, mentre que les ruptures serien les rompudes fetes pels pagesos.

sagramental: antigament, germandat entre diversos pobles per a garantir llur pròpia seguretat, feta per mitjà de jurament.

sagrera: espai al voltant de l'església i el cementiri en què persones i béns estaven sota la protecció de la pau i treva. Solia tenir un radi de 30 passes al voltant de l'església i inicialment s'hi solien trobar els cellers, els cementeris i, posteriorment, els habitatges.

saig: oficial de justícia que tenia a càrrec seu de fer les citacions, d'executar els embargaments o bé d'executar les penes a què eren condemnats els reus. Oficial de la cúria encarregat d'executar les penes dictades pel tribunal.

senyoriu jurisdiccional: institució, diferent del comte o del rei, que tenia la prerrogativa de cobrar drets d'origen polític i judicial dins de l'àmbit geogràfic de la seva senyoria (quadra o castell).

senyoriu territorial: anomenat, també, senyoriu pairal, era una institució, diferent del comte o del rei, que tenia una vinculació més estreta amb la terra (similar al feu) i que extreia l'excedent del seu territori mitjançant prestacions de treball, o el pagament en espècie o diners.

servi casati: Antic esclau amb dret a tenir família i una parcel·la perquè l'explotés compartint la producció amb el propietari de la terra.

servitud comunitària: servitud personal quan el beneficiari era una comunitat o col·lectiu.

servitud d'abeurador: servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués fer ús de l'aigua d'un altre predi per abeurar el seu bestiar.

servitud d'aqüeducte: servitud real o predial que permetia fer passar l'aigua a través d'un predi veí fins a portar-la al predi propi.

servitud de degotís: servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués llençar les aigües pluvials del seu teulat sobre un altre predi.

servitud de desguàs: servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués fer sortir l'aigua bruta o sobrant a través d'un predi veí.

servitud de llenyes: dret de recollir llenya en un bosc.

servitud de llum: servitud real o predial que permetia que un predi pogués rebre la claror que ve del cel a través del predi veí.

servitud de mitgera: servitud real o predial que consistia en la copropietat de la paret o tanca que separava dos predis.

servitud de parada: servitud real o predial que permetia a qui tenia dret d'aprofitament d'aigües vistes, construir una parada o caixa de distribució d'aigua al predi veí per regar el seu predi.

servitud de pas: servitud real o predial que permetia passar a través d'un predi veí per arribar al propi.

servitud de pastura: dret de pastures que es practicava entre termes contigus dels pobles. Era una servitud real o predial, ja que els titulars dels drets ho eren en virtut de relacions de veïnat que els lligaven amb els predis respectivament, encara que es tractés de servituds recíproques on els predis eren a la vegada dominants i servents.

servitud de vistes: servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués obrir forats o finestres en un predi veí.

servitud d'extracció d'aigua: servitud real o predial que permetia que el propietari d'un predi pogués extreure aigua d'un altre predi.

servitud personal: dret establert sobre un predi en utilitat d'una o més persones, o d'una comunitat, sense dependència de la possessió d'un altre predi, és a dir, sense l'existència d'un predi dominant. Per exemple, l'espigatge. De la servitud personal també se'n deia «servitud comunitària» quan el beneficiari era una comunitat.

servitud predial o real: dret establert sobre un predi en benefici del posseïdor d'un altre predi. Per exemple la servitud d'extracció d'aigua d'un predi en favor d'un altre.

servitud: dret.

sitja: lloc sota terra on es guarda el blat i altres grans, llavors, farratge, pinso, etc.

soldada: salari, sou. Es pagava un sou, inicialment, a mercenaris de les armes.

somada: càrrega d'un animal de bast, la qual era equivalent a tres quintars.

sometent: a partir del segle XVI i fins al 1716, cos de gent armada mobilitzat pel virrei i organitzat per vegueries per perseguir els criminals o defensar-se de l'enemic. Unió de veïns destinada a la defensa comuna.

sotsemfiteuta: qui rep en sotsestabliment unes terres o finques en contracte emfitèutic.

sotsestabliment: contracte d'establiment entre dos pagesos en relació a unes terres que ja havien estat establertes a un d'ells.

sou: unitat de compte de valor de dotze diners. La unitat de compte és una unitat monetària d'existència no física que s'utilitza en les transaccions comercials i mesura el valor de mercat.

***stipendium*:** salari dels soldats romans.

supracomunal, òrgan: assemblees de veïns que pertanyien a diverses comunitats per tractar assumptes que els concernien. Aquests òrgans rebien noms com unions, agermanaments, patzeries o mancomunitats.

tall o talla: relació entre la unitat de pes i la peça monetària. Normalment la unitat monetària era la lliura.

tasca: imposició senyorial equivalent a una onzena part de la collita.

taula de canvi: lloc on un canviador feia operacions de canvi de moneda i acceptava dipòsits de monedes.

***templum*:** lloc consagrat per al culte de les religions romanes.

tinença: parcel·la que un senyor cedia a un camperol per a la seva explotació a canvi d'una renda o una proporció de la producció.

a tornajornals, tornallom: pràctica pagesa d'ajuda mútua consistent en l'intercanvi de feina, de manera que la feina que fa un per l'altre és compensada per la que fa aquest pel primer.

tradició oral: forma de transmetre de pares a fills de generació en generació la cultura, l'experiència, la història i les tradicions d'una societat mitjançant relats, cants, oracions, faules, etc. També, es transmetien oralment els usos i els costums que articulaven la societat.

treball a jova: treball col·lectiu i gratuït que es feia per contribuir a les obres del comú, a una obra benèfica, etc.

unió: agermanament.

universitas, universitat: des del principi del segle XIII, col·lectivitat d'habitants d'una ciutat o d'una vila, revestida d'una certa personalitat pública, premunicipal, a la qual eren reconeguts uns privilegis i una certa representació davant el poder reial o senyorial o davant tercers.

usatge: costum recollit als *Usatges de Barcelona*, un recull d'usos i costums, preceptes reials, col·leccions canòniques, etc., que eren una de les principals fonts del dret comú o general català.

vediau: prestació col·lectiva de treball a la Vall d'Aran.

veguer: antigament, potestat delegada de la Corona o d'una baronia en una demarcació del Principat de Catalunya i de Mallorca, amb jurisdicció governativa, judicial i administrativa.

vessana: mesura superficial agrària i forestal, pròpia del Gironès, l'Empordà, la Garrotxa, el Ripollès, el Vallès Oriental i la Selva. Equival a 4 quartons.

via foral: també dit viafors, que ve de vial i foral. Crit medieval català amb què es feia una crida a la població per a defensar les seves llibertats d'una amenaça externa o interna. El crit s'acompanyava del repic de les campanes i s'esperava que tots els veïns menors de 60 anys hi acudissin amb una ballesta i una arma de tall.

vila closa: nom que reben molts pobles que resten tancats pels murs exteriors dels habitatges.

violari: pensió vitalícia; contracte pel qual es té el dret durant la vida d'una persona a rebre periòdicament una pensió en diners a canvi d'haver lliurat un capital.

BIBLIOGRAFIA

AGUIRRE ROJAS, Carlos Antonio (2010). *Economía moral de la multitud*.

ALART, Bernard (1874). *Privilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne, depuis le XIe siècle jusqu'à l'an 1660*.

ALBERCH I FUGUERAS, Ramon (1977). *Notes de la desamortització napoleònica a les comarques gironines*.

ALBERTÍ, Elisenda (2012). *Catalanes medievals, vint-i-quatre històries femenines de l'Edat Mitjana*.

ALCOBERRO, Agustí (2004). *Pirates, bandolers i bruixes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*.

ALCOBERRO, Agustí (2007). *La cacera de bruixes a Catalunya i el seu context europeu*.

ALTAMIRA, Rafael (1981, [1890]). *Historia de la propiedad comunal*.

ALVARADO I COSTA, Joaquim (2001). *Béns i usos comunals a Agullana*.

AMENOS, LLuisa (2004). *L'ofici de ferrer a la Catalunya medieval*.

ANGUERA, Pere (1999). *El Carlisme a Catalunya*.

ANSÓ, Lluís (1994). *Gallecs, una història mil·lenària*.

ARNABAT MATA, Ramon (1999). *Revolució i contrarevolució a Catalunya Durant el Trienni liberal (1820-1823)*.

BADOSA COLL, Elisa (1990). *Endeutament col·lectiu i desaparició de béns comunals a Catalunya a la segona meitat del segle XVIII*.

BAIG I ALEU, Marià (2007). *L'impacte de la Reial Foneria de Sant Sebastià de la Muga sobre els boscos empordanesos a finals del segle XVIII*.

BARCELÓ, Miquel (1986). *Vespres de feudals. La societat de Sharq al-Andalus just abans de la conquesta catalana, dins La formació i expansió del feudalisme català*. Estudi General (Girona) vol. 5/6.

BENET, Josep; MARTÍ, Casimir (1976). *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista. 1854-1856*.

BILBENY, Jordi (2015). *La sardana i la religió de les bruixes*.

BIOSCA I ESTEVE, Tomàs (2004). *La Societat Obrera de Tivissa: els orígens de la Societat Cooperativa d'Obrers Agricultors i Conductors de Cavalleries de Tivissa (1912-1918)*.

BOLÒS, Jordi (2000). *Diccionari de la Catalunya Medieval, Segles VI-XV*.

BOLÒS, Jordi; AVENTÍN, Mercè; EIRITJA, Xavier. [et al.] (1998). *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans, Institut d'Estudis Ilerdencs*.

BOLÒS, Jordi; OLIVARES I PERIU, Jordi; VILANOVA ROS, Montserrat; FERRER I MALLOL, Maria Teresa; BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa; GIFRE, Pere; SALA, Pere; BONALES CORTÉS, Jacinto. [et al.] (1996). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans, Institut d'Estudis Ilerdencs*.

BONALES I CORTÉS, Jacinto (1999). *Les muntanyes en venda. La desamortització de terres comunals a la Conca de Tremp, 1855-1931*.

BONNASSIE, Pierre (1979). *Catalunya Mil anys enrera (segles X–XI)*.

BRAVO CASTAÑEDA, Gonzalo (1984). *Acta Bagaudica (1): Sobre quiénes eran «bagaudas» y su posible identificación en los textos tardíos*.

BRINGUÉ I PORTELLA, Josep Maria (2008). *Des de Mongat a Castelldefels: la lluita pel control de les pastures (segles XVI–XVII)*.

BRINGUÉ I PORTELLA, Josep Maria (1984). *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Barcelona, del 17 al 21 de desembre de 1984; Breus reflexions sobre els béns comunals a la Catalunya Moderna*.

BRINGUÉ I PORTELLA, Josep Maria; SANLLEHY, Maria Àngels. [et al.] (2002). *Els Béns Comunals i la gestió del territori al Pirineu Català, Actes del seminari «Què en farem dels comunals?» (Sort, maig de 2002)*.

BRUTAILS, Jean Auguste (1891). *Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon au moyen âge*.

BUSQUETS, Joan (1992). *Les ciutats catalanes de l'Antic Règim: la reforma del govern municipal de Girona el 1601*.

BUSQUETS, Josep (2000). Núm.: 64 *Molins fariners – Dossier Erol, La revista cultural del Berguedà. El molí fariner de Gironella*.

CASALS BERGÉS, Quintí (2013). *Els diputats catalans a les Corts de Cadis (1810-1813): procés electoral i prosopografia*.

CASAS I ROCA, Jordi (2015). *La hisenda municipal catalana. De la Baixa Edat Mitjana a la revolució liberal (segles XIII–XIX)*.

Ciències Socials, Geografia i Història (2008). 2n d'ESO, editorial Barcanova.

CLAVERO, Bartolomé (1994). *Temas de Historia del Derecho: Derecho común*.

CLAVERO, Bartolomé (1987). *Cara oculta de la Constitución: sexo y trabajo*.

CONGOST, Rosa (2002). *Comunales sin historia. la Catalunya de los masos o los problemas de una historia sin comunales (Historia de la propiedad en España bienes comunales, pasado y presente)*.

CONGOST, Rosa; LANA, José Miguel; IZQUIERDO MARTÍN, Jesús; SÁNCHEZ SALAZAR, Felipa; PELLICER VILLALTA, Montserrat. [et al.] (2007). *Campos cerrados, debates abiertos. Análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)*.

CONGOST, Rosa. [et al.] (2010). *Història de Llagostera. Les claus del passat. El cas dels boscos de Llagostera. Les complexitats de la implantació del liberalisme en un marc local*.

CONTRERAS, Jesús; NAROTZKY, Susana (1997). *Revista d'etnologia de Catalunya N°11. L'ajut mutu com a previsió de la necessitat: continuïtats i canvis*.

COROMINES, Joan (1990). *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*.

COROMINES, Joan (1995). *Onomasticon Cataloniae, IV*.

COROMINES, Joan (2005). *Tópica hespérica. Estudio sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances*.

CORSÀ, Jesús (1962). *El Poblament rural andalusí a les Aspres, nord del districte/taifa de Lleida (finals del segle X - principis del segle XII)*.

DE BROCÀ, Guillem M (1918). *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la jurisprudencia*.

DE HINOJOSA, Eduardo (1905). *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña*.

ESPOZ Y MINA, Antonio (1962). *Memorias. Madrid. Biblioteca de los Autores Españoles, vol.I*.

FABREGAT GARCERÀ, Emeteri (2008). *Les fórmules tradicionals d'accés a la propietat de la terra i la crisi de la societat tradicional a la regió de Tortosa. La desaparició dels comunals i els conflictes per l'aprisió (segle XVIII)*.

FELIU, Gaspar (2009). *La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*.

FELIU, Gaspar (2000). *Aspectes de la formació del feudalisme a Catalunya*.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1990). *Boscós i deveses a la Corona catalano-aragonesa (s. XIV-XV), Anuario de Estudios Medievales, 20*.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa (2001). *Establiments de masos després de la pesta negra*.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1992). *Un memorial de greuges de la mà menor de Lleida contra la mà major (s. XV)*

FERRER, Raymundo (1809). *Gaceta Militar y Política del Principado de Cataluña, 17 de agosto de 1809.*

FERRO, Victor (1987). *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta.*

FOLCH, Cristian (2012). *Els territoris del nord-est de Catalunya durant l'Alta Edat Mitjana (segles VI-XI dC) - organització territorial i arqueologia del poblament.*

FOLCH, Cristian; GIBERT, Jordi (2011). *Arqueologia, documentació escrita i toponímia en l'estudi de l'Alta Edat Mitjana: els casos dels topònims pharus, monasteriolum i palatium.*

FONT I RIUS, Josep Maria (1985). *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval.*

FONTANA I LÁZARO, Josep (1977). *La revolución liberal: política y hacienda en 1833-1845.*

FONTANA I LÁZARO, Josep (2014). *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya.*

FONTANA I LÁZARO, Josep (2003). *La revolució liberal a Catalunya.*

FREEDMAN, Paul (1991). *The Origins of Peasant Servitude in Medieval Catalonia.*

GARCIA MARSILLA, Juan Vicente (2007). *Feudalisme i crèdit a l'Europa medieval.*

GARGALLO I GREGORI, Josep (2010). *El refranyer.*

GARRABOU, Ramon; TELLO, Enric; VICEDO, Enric (1993). *De rentistas a propietarios: la gestión de patrimonios nobiliarios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840)*.

GAVALDÀ I RIBOT, Josep Maria (2009). *Les Actes del martiri de sant Fructuós, bisbe de Tarragona, i dels seus diaques sant Auguri i sant Eulogi*.

GIBERT, Jordi (2011). *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*.

GIFRE, Pere (2009). *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (vegueria de Girona, 1486-1730)*.

GIL, Xavier (2000). *La desamortització dels béns comunals al Pallars Sobirà: el cas de Llessui*.

GIRALT I RAVENTÓS, Emili; FERNÁNDEZ TRABAL, Josep. [et al.] (2004). *Història agrària dels Països Catalans. Volum 2*.

GIRALT I RAVENTÓS, Emili; GARRABOU, Ramon; SAGUER, Enric. [et al.] (2006). *Història agrària dels Països Catalans. Volum 4*.

GODOY FERNÁNDEZ, Cristina. [et al.] (2013). *Tarraco christiana ciuitas*.

Gran Enciclopèdia Catalana.

GRAU I PUJOL, Josep Maria (2007). *La guerra de successió a la Conca de Barberà*.

HEERS, Jacques (1995). *La invención de la Edad Media*.

ISZAEVICH, Abraham (1982). *Parentiu i organització social a Barberà de la Conca*.

KIRCHNER, Helena (1997). *Observaciones a propósito de la hidráulica Andalusí.*

LEVACK, Brian P (1995). *La caza de brujas en la Europa Moderna.*

LLADONOSA I VALL-LLEBRERA, Manuel; ANGUERA, Pere; RUBIO RUIZ, Daniel; MUNDET I GIFRE, Josep Maria, NAVARRO I DOMÈNECH, Eduard, TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. [et al.] (1992). *El carlisme i la seva base social.*

LLUCH, Ernest (1970). *El pensament Econòmic a Catalunya (1760-1840).*

MALLORQUÍ, Elvis (2007). Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII i XIV.

MANCEBO I GARCIA, Sílvia (2010). *El Manual del Comú, o de la universitat de Palamós.*

MARTÍ I BONET, Josep Maria (1986). *Els Josepets: Història de la parròquia de Ntra. Senyora de Gràcia i Sant Josep.*

MASÓ, Elena (1999). *Les Terres del Comú de Salt.*

MATAS I BALAGUER, Josep (2007). *Les formes històriques del govern municipal de Palau-Sator.*

MOLI FRIGOLA, Montserrat (2008). *Els comunals de Queralbs: xarnera política entre Catalunya i França.*

MOLINER I PRADA, Antoni (2008). *La Guerra del Francès a Catalunya.*

MOLINER I PRADA, Antoni (2008). *El context històric del procés d'esclaustració i de desamortització a Espanya.*

MUÑOZ SEBASTIÀ, JOAN-HILARI (2005). *El fogatge de l'any 1515 a la vila d'Ulldecona i als llocs dels Freginals i les Ventalles*.

NISTAL I REFART, Jordi (2008). *L'estructura agrària i la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell*.

OLIVARES I PERIU, Jordi (1995). *Plets i endeutament comunal en la immediata postguerra dels Segadors*.

OLIVARES I PERIU, Jordi (2000). *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria*.

OLIVER I ESTELLER, Benvingut (1881). *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia, tomo IV*.

ORDUÑA REBOLLO, Enrique (1994). *Democracia directa municipal. Concejos y cabildos abiertos*.

ORTÍ, Pere (2001). *El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana*.

PASSOLA, Antoni (1997). *Oligarquia i poder a la Lleida dels Àustria*.

PASSOLA, Antoni (1995). *Oligarquía, municipio y corona en la Lleida de los Austrias*.

PAU I GRATACÓS, Lluís (2003). *L'aprofitament dels béns comunals a Catalunya i la seva evolució jurídica, a propòsit del cas de l'estany de Banyoles*.

Per bruixa i metzinera. La cacera de bruixes a Catalunya. Exposició del Museu d'Història de Catalunya (2009).

PERNOUD, Régine (2010). *Para acabar con la Edad Media*.

PLINIO EL VIEJO (2003). *Geografía del Mediterráneo occidental, III Libro de Historia Natural*. Madrid: Editorial Gredos.

POMÉS I VIVES, Jordi (1998). *Sindicalisme pagès i republicanisme popular a Catalunya (1918-1930). La Unió de Rabassaires: entre el radicalisme obrerista i la via cooperativista*.

RIBERA LLONC, Jordi (2008). *Canvi en les formes de poder a les valls d'Àneu i de Cardós, 1770-1855*.

RICHARDSON, John S (1998). *Hispania y los romanos*.

RIERA MORA, Santiago; ESTEBAN AMAT, Agustín (1997). *Relations homme-milieu végétal pendant les cinq derniers millénaires dans la plaine littorale du Penedès (Nord-Est de la Péninsule Ibérique). Vie et Milieu, núm. 47 (1)*.

RIERA, Enric (1994). *Els afrancesats a Catalunya*.

RIVAS REBAQUE, Fernando (2008). *Desterradas hijas de Eva: Protagonismo y marginación de la mujer en el cristianismo primitivo*.

ROBLEDO, Ricardo. [et al.] (2010). *Sombras del progreso. Las huellas de la historia agraria. Ramon Garrabou*.

RODRIGO MORA, Félix (2008). *Naturaleza, ruralidad y civilización*.

ROIGÉ VENTURA, Xavier (2004). *El sistema de nominació al Priorat*.

SABATÉ, Flocel (2008). *El sometent a la Catalunya medieval*.

SALA, Pere (1997). *Conflictividad rural en el monte comunal gerundense: pueblos y mansos ante el Estado interventor en la segunda mitad del s. XIX*.

SALES, Jordina (2007). *Esglésies tardoantigues a Catalunya (segles IV-VII): els exemples de l'Anoia, el Bages, el Baix Llobregat, el Garraf i el Penedès. Una valoració territorial.*

SALRACH, Josep Maria. [et al.] (1986). *Textos y documentos de historia antigua, media y moderna hasta el siglo XVII.*

SALRACH, Josep Maria (2004). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni.*

SALRACH, Josep Maria (1987). *Història de Catalunya. II. El procés de feudalització (segles III-XII).*

SALRACH, Josep Maria (1980-1983). *Historia Universal.*

SÁNCHEZ I CARCELÉN, Antoni (2008). *La guerra del francès a Lleida (1808-1814).*

SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (1996). *Violencia señorial en la Cataluña Vieja: la posible práctica del «ius maletractandi» en el término de Castellfollit (primer tercio del siglo XIV).*

SANCHO I PLANAS, Marta (1997). *Les fargues medievals: els precedents de la farga catalana.*

SANCHO I PLANAS, Marta (1999). *Homes, fargues, ferro i foc: arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval : les fargues dels segles IX-XIII al sud del Pirineu català.*

SANTAMARÍA I TOUS, Victorià (1901). *Dret consuetudinari i economia popular a les províncies de Tarragona i Barcelona.*

SERNA VALLEJO, Margarita (2004). *Desamortización y ventas de bienes comunales.*

SERRA I CLOTA, Assumpta (1990). *La comunitat rural a la Catalunya medieval: Collsacabra (s.XIII-XVI)*.

SERRA, Eva (1980). *El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe*.

SERRANO JIMÉNEZ, Lluís (2009). *Bans i usos comunals: conflictes de llarga durada. Cantallops com a exemple*.

SERRANO JIMÉNEZ, Lluís (2015). *Els tancaments de terres a la Catalunya del segle XIX*.

SIMON, Antoni (1999). *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*.

SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago; SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume (1973). *La Guerra Civil catalana del segle XV*.

SOLDEVILA, Ferran (1972). *Historia de España, Vol. VI*.

THOMPSON, Edward Palmer (1971). *La economía moral de la multitud en la Inglaterra del siglo XVIII*.

TONE, John L (1995). *La guerrilla española y la derrota de Napoleón*.

TORRAS, Jaume (1970). *Societat rural i moviments absolutistes. Nota sobre la guerra dels malcontents (1827)*.

TORRES SANS, Xavier (2008). *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*.

TORRÓ, Josep (2011). *Les regions orientals d'al-Àndalus abans de la conquesta catalanoaragonesa. Una visió general*.

TOSCAS I SANTAMANS, Eliseu (1997). *L'estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX*.

TURULL, Albert (2011). *Una caracterización de la toponimia pirenaica catalana*.

VALDEÓN, Julio (1990). *Revueltas y revoluciones en la historia*.

VALLS I TABERNER, Ferran (1987). *Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran*.

VALLS I TABERNER, Ferran (1990). *Privilegis i ordinacions de les Valls d'Andorra*.

VICEDO RIUS, Enric (1999). *Crisis de las solidaridades tradicionales y nuevas formas de asociación y resistencia campesina en la Cataluña Occidental (1750-1920)*.

VICENS VIVES, Jaume (1954). *El gran sindicato de la remensa*.

VIÑAS, Jordi (2015). *De qui són i qui gaudeix dels comunals?*.

WICKHAM, Chris (2009). *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*.

Wikipedia.

